INE
Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Ο προϋπολογισμός βασικών αναγκών (Basic Needs Budget) ως μισθός διαβίωσης

Αθανάσιος Μανιάτης
Ιωάννης Μπασιάκος

ΑΘΗΝΑ 2023

Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Ο προϋπολογισμός βασικών αναγκών (Basic Needs Budget) ως μισθός διαβίωσης

Αθανάσιος Μανιάτης
Ιωάννης Μπασιάκος

ΑΘΗΝΑ 2023

Ο προϋπολογισμός βασικών αναγκών (Basic Needs Budget) ως μισθός διαβίωσης

Ο προϋπολογισμός βασικών αναγκών (Basic Needs Budget) ως μισθός διαβίωσης

Copyright © ΙΝΕ ΓΣΕΕ
ISBN: 978-618-5668-63-1

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

Εμμανουήλ Μπενάκη 71Α, 106 81, Αθήνα
Τ: 210 332 7710 • F: 210 330 4452
www.inegsee.gr

Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο είναι των συγγραφέων και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

Design: Χριστίνα Λουλούδα
Γλωσσική επιμέλεια – Διορθώσεις: Βαρβάρα Καρζή

Απαγορεύεται η με οποιονδήποτε τρόπο ανατύπωση ή μετάφραση όλου ή μέρους του κειμένου χωρίς την άδεια του εκδότη. Επίσης, η αναδημοσίευση (όλου ή μέρους του) χωρίς αναφορά της πηγής.

Η παρούσα έρευνα εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Υποέργου 3 «Παρεμβάσεις για τη συστηματική παρακολούθηση των μεταβολών του παραγωγικού περιβάλλοντος» της Πράξης «Παρεμβάσεις για την ενίσχυση της εργασίας, των επαγγελμάτων και τη συστηματική παρακολούθηση των μεταβολών του παραγωγικού περιβάλλοντος» με κωδικό ΟΠΣ 5043320, η οποία υλοποιείται μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα & Καινοτομία 2014-2020».

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1
Εισαγωγή 7

1.1 Από τη σχετική φτώχεια και την ανισότητα στην «ακρίβεια», στα χαμηλά εισοδήματα και στην απόλυτη φτώχεια – Ο προϋπολογισμός απόλυτης φτώχειας, ο προϋπολογισμός βασικών αναγκών και ο «μισθός αξιοπρεπούς διαβίωσης» 8

1.2 Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών (2019-2020). Μερικά στοιχεία για τις πραγματικές δαπάνες των νοικοκυριών κατά τα δύο τελευταία έτη 20

1.3 Οικονομικό περιβάλλον – βασικές ανάγκες – βιοτικό επίπεδο 28

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2
Η κατασκευή του προϋπολογισμού βασικών αναγκών 39

2.1 Η ιδιαίτερη σημασία του προϋπολογισμού βασικών αναγκών και της (απόλυτης) φτώχειας σε συνθήκες μεγάλης κρίσης και πληθωρισμού 42

2.2 Μεθοδολογία και κατασκευή προϋπολογισμού βασικών αναγκών (Basic Needs Budget) και προϋπολογισμού στο επίπεδο του ορίου/κατωφλιού φτώχειας 47

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3
Εισαγωγή στην αποτίμηση των δαπανών για την κατοικία 57

3.1 Κατοικία: ενοίκιο 57

3.1.1 Επεξεργασία του συνόλου των παρατηρήσεων 59

3.1.2 Επεξεργασία ενοικίων 60

3.1.3 Επεξεργασία εμβαδού 62

3.2 Σύγκριση με τα ενοίκια της μελέτης του 2018 63

3.3 Κατοικία: σχετιζόμενες ανάγκες 65

3.3.1 Ύδρευση και Αποχέτευση 65

3.3.2 Ηλεκτρική ενέργεια 71
3.3.3 Θέρμανση 81
3.4 Πάγιες δαπάνες που σχετίζονται με την κατοικία 83
3.4.1 Κοινόχρηστα 83
3.4.2 ΕΡΤ 85
3.4.3 Δημοτικά τέλη και φόροι, Τέλος Ακίνητης Περιουσίας 85
3.5 Αναγκαίες αξίες χρήσης, σχετιζόμενες με την κατοικία 86
3.6 Συνολικές δαπάνες σχετιζόμενες με την κατοικία 105
3.7 Παράρτημα Α 106
3.7.1 Δειγματοληπτικές μέθοδοι 106
3.7.2 Εκτιμήτριες και εκτιμήσεις 107
3.7.3 Έλεγχοι υποθέσεων 109
3.8 Παράρτημα Β 113

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4
Δαπάνες εκπαίδευσης 119

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5
Διατροφή 131
5.1 Παράρτημα 144

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6
Ένδυση-Υπόδηση 147

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7
Σύνοψη. Ενδεικτικά αποτελέσματα και συμπεράσματα 151

Βιβλιογραφία 169

01

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Εισαγωγή

Κύριο αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι η κατασκευή ενός «προϋπολογισμού βασικών αναγκών» (Basic Needs Budget) για έναν ή περισσότερους τύπους νοικοκυριών (μονομελή έως και πενταμελή) στην ευρύτερη περιοχή της Αττικής και προοπτικά στο σύνολο της χώρας. Ο «προϋπολογισμός βασικών αναγκών» σχετίζεται εννοιολογικά σημαντικά με τον προϋπολογισμό και το όριο της απόλυτης φτώχειας όταν αυτό ορίζεται στη βάση της επαρκούς ικανοποίησης καθορισμένων βασικών και κοινωνικών αναγκών, αλλά και διαφέρει ουσιαστικά από αυτό από ποιοτική και ποσοτική άποψη. Επιπρόσθετα, επιδιώκεται η περαιτέρω χρησιμοποίηση του εργαλείου αυτού στη συζήτηση για τον καθορισμό ή τη διαμόρφωση του (κατώτατου ή και μέσου) μισθού ή πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την ορολογία της σχετικά πρόσφατης βιβλιογραφίας, ενός «μισθού διαβίωσης» ή «μισθού αξιοπρέπειας» («living wage» ή «livable wage»). Όπως διευκρινίζουμε και περιγράφουμε αναλυτικά παρακάτω, οι δύο αυτές έννοιες της αμοιβής της μισθωτής εργασίας σχετίζονται με το αντίστοιχο απαιτούμενο επίπεδο ακαθάριστου και άρα καθαρού μισθού (με δεδομένη τη φορολογία εισοδήματος και τις άλλες φορολογικές και μη επιβαρύνσεις για τον τυπικό μισθωτό) για τα τυχόν εργαζόμενα μέλη του νοικοκυριού. Το επίπεδο αυτό θα επιτρέπει (λαμβάνοντας υπόψη και τις κρατικές δωρεάν παροχές για την ικανοποίηση βασικών και κοινωνικών αναγκών) στα μέλη του κάθε φορά εξεταζόμενου νοικοκυριού (με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ιδιότητες, απασχόληση, εκπαίδευση κ.ά.) είτε την ελάχιστη αποδεκτή (όριο απόλυτης φτώχειας) είτε την ομαλή και απρόσκοπτη αναπαραγωγή τους στο δεδομένο (σημερινό, τρέχον) κοινωνικό πλαίσιο και οικονομικό περιβάλλον.

Για τις ανάγκες της συζήτησης σχετικά με τον «προϋπολογισμό βασικών αναγκών» είναι αναγκαία η αποσαφήνιση μιας σειράς από έννοιες και κατηγορίες που χρησιμο-

ποιούνται στη βιβλιογραφία και στον δημόσιο διάλογο, πολλές φορές με άστοχο και αποπροσανατολιστικό τρόπο. Επειδή, μάλιστα, πρόκειται για έννοιες και στατιστικά μέτρα ιδιαίτερα κρίσιμα στην αποτίμηση και των επιμέρους οικονομικών πολιτικών αλλά και ευρύτερα της λειτουργίας του συνολικού κοινωνικοοικονομικού συστήματος είναι συνήθως πολιτικά φορτισμένα, χωρίς όμως να τους αποδίδεται απαραίτητα η ίδια σημασία και το ίδιο περιεχόμενο από όλες τις πλευρές που συμμετέχουν στον διάλογο.

Ως εκ τούτου, έννοιες και αντίστοιχα πραγματικά μεγέθη, όπου είναι διαθέσιμα, όπως αξία της εργασιακής δύναμης, βασικός (κατώτατος) μισθός, μέσος (διάμεσος) μισθός, ανισότητα εισοδήματος, σχετική φτώχεια, απόλυτη φτώχεια, προϋπολογισμός βασικών αναγκών, μισθός επιβίωσης (subsistence wage), μισθός (αξιοπρεπούς) διαβίωσης ή βιώσιμος μισθός (living wage), βιοτικό επίπεδο, καθαρός κοινωνικός μισθός κ.ά. παρουσιάζονται σύντομα παρακάτω όσον αφορά τον ορισμό τους, το ακριβές περιεχόμενό τους και τις σχέσεις μεταξύ τους, ώστε να οριοθετηθεί κατάλληλα η συζήτηση και να επισημανθεί η σημασία της στην τρέχουσα συγκυρία. Κατόπιν εστιάζουμε στο κυρίως μέρος της μελέτης, δηλαδή στην κατασκευή ενός προϋπολογισμού βασικών αναγκών (δηλαδή ενός καλαθιού με την κατάλληλη σύνθεση αγαθών και ανάλογου ύψους/επιπέδου καθώς και της χρηματικής αποτίμησης του καλαθιού) και ενός προϋπολογισμού που να αντιστοιχεί στο όριο της απόλυτης φτώχειας για ένα ή περισσότερα (μονομελή, διμελή, τριμελή κ.ά.) αντιπροσωπευτικά νοικοκυριά.

1.1 Από τη σχετική φτώχεια και την ανισότητα στην «ακρίβεια», στα χαμηλά εισοδήματα και στην απόλυτη φτώχεια – Ο προϋπολογισμός απόλυτης φτώχειας, ο προϋπολογισμός βασικών αναγκών και ο «μισθός αξιοπρεπούς διαβίωσης»

Είναι, πλέον, γενικά παραδεκτό το γεγονός ότι τα μάλλον περιθωριακά ακόμη και στο πρόσφατο παρελθόν, όσον αφορά τη θέση τους στον δημόσιο διάλογο και στην ασκούμενη κοινωνική πολιτική, προβλήματα της ανισότητας και της φτώχειας, με τη γενική τους έννοια και σημασία, τείνουν στην τρέχουσα περίοδο να κατακτήσουν σημαντική θέση στην ατζέντα των επίκαιρων και πιεστικών προβλημάτων που οφείλουν να αντιμετωπίσουν ακόμη και οι πιο αναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες και

κοινωνίες. Μάλιστα, αυτή η αναβάθμιση πλέον συμβαίνει όχι τόσο για λόγους αποκατάστασης ή βελτίωσης της κοινωνικής δικαιοσύνης γενικά, αλλά πολύ πιο συγκεκριμένα στο πλαίσιο της αμυντικής προσπάθειας για τη συντήρηση ενός ασφαλούς και αποδεκτού βαθμού κοινωνικής συνοχής του συστήματος. Και αυτό γιατί σχεδόν όλοι εκτιμούν ότι η κοινωνική συνοχή και η αποτροπή κοινωνικών εκρήξεων δείχνουν να απειλούνται και να αμφισβητούνται πλέον σοβαρά με αφορμή έναν συνδυασμό από πολλές αφορμές και αιτίες. Κάποιες από αυτές τις αιτίες είναι δομικές και μακροπρόθεσμα παρούσες, σύμφυτες με την τυπική λειτουργία του συστήματος. Σε παλαιότερες μελέτες, πριν ακόμη από την εκδήλωση της μεγάλης οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, της υγειονομικής κρίσης που ακολούθησε και της τρέχουσας ενεργειακής κρίσης και της κρίσης κόστους ζωής και αναπαραγωγής, είχαμε προσπαθήσει να αναδείξουμε, για πρώτη φορά στην ελληνική βιβλιογραφία, φαινόμενα και ζητήματα σχετικά με την ανεπάρκεια των διαθέσιμων πόρων σημαντικής μερίδας του πληθυσμού, καθώς και το πρόβλημα της απόλυτης φτώχειας και δυσκολίας αναπαραγωγής που αντιμετώπιζε η συγκεκριμένη μερίδα του πληθυσμού. Παράλληλα, την τελευταία περίοδο αρκετές αφορμές έχουν εμφανισθεί, είτε έκτακτα είτε περισσότερο μόνιμα, και έχουν ως αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, αφενός τη διαμόρφωση ακόμη πιο εκτεταμένης ανισότητας, αφετέρου την εκτόξευση του φαινομένου της φτώχειας με τις διάφορες μορφές εκδήλωσής της, ιδιαίτερα της πιο παραδοσιακής και πιο επώδυνης, αυτής της απόλυτης φτώχειας. Τα δύο αυτά προβλήματα –ανισότητα και φτώχεια– δεν είναι απαραίτητα ταυτόσημα και, όπως ισχυριζόμαστε στη μελέτη αυτή, χρήζουν διευκρίνισης και αποσαφήνισης έτσι ώστε να μπορούν, κατά πρώτον, να εκτιμηθούν και να αποτυπωθούν με ακρίβεια και, κατά δεύτερον, να αντιμετωπιστούν όσο το δυνατόν καλύτερα, στον βαθμό που υπάρχει τέτοια (σε κοινωνικό ή/και πολιτικό επίπεδο) βούληση.

Να σημειωθεί, βέβαια, ότι η πιο θεμελιώδης και κολοσσιαίων διαστάσεων ανισότητα στην κατανομή του πλούτου ή των μέσων παραγωγής ειδικότερα, η οποία ήταν και παραμένει η κύρια αιτία για τις εισοδηματικές ανισότητες και τα περισσότερα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα, ήταν και παραμένει εύλογα εκτός συζήτησης καθώς αποτελεί συγκροτησιακό, αναπόσπαστο στοιχείο του κυρίαρχου κοινωνικοοικονομικού συστήματος.

Μέχρι και πολύ πρόσφατα πάντως, το όποιο εφήμερο ενδιαφέρον γεννούσε η συστηματική ετήσια δημοσιοποίηση των στοιχείων για τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό δεν είχε οδηγήσει σε κάποια στοχευμένη προσπάθεια μείωσής τους, ιδίως σε εθνικό επίπεδο. Ένας βασικός λόγος αυτής της απουσίας είναι το γεγονός ότι εννοιολογικά το φαινόμενο που καταγράφεται στην επίσημη μορφή αυτών των

στατιστικών μέτρων είναι η σχετική φτώχεια και μόνο. Η σχετική φτώχεια από την κατασκευή της εκφράζει την ανισότητα που υπάρχει στην κατανομή του εισοδήματος μεταξύ των νοικοκυριών, ένα στοιχείο που η κυρίαρχη θεωρία και ιδεολογία θεωρεί φυσικό και θέσφατο αλλά και ενισχυτικό πολλές φορές της παραγωγικότητας, της οικονομικής αποτελεσματικότητας, του ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης και της εύρυθμης λειτουργίας του οικονομικού συστήματος γενικότερα. Πολλές φορές υποστηρίζεται από την κυρίαρχη νεοκλασική προσέγγιση ότι η (σχετική) ισότητα υποσκάπτει την οικονομική αποτελεσματικότητα στην κατανομή των περιορισμένων πόρων, αμβλύνει την εργασιακή προσπάθεια και, κατά συνέπεια, επηρεάζει με αρνητικό πρόσημο την παραγωγικότητα και τη μεγέθυνση. Αυτό που συμβαίνει στην πραγματικότητα, όμως, είναι ότι με το να εκφράζει η σχετική φτώχεια αποκλειστικά τον βαθμό εισοδηματικής ανισότητας, χωρίς καμία απολύτως σύνδεση με το ύψος και τις μεταβολές του βιοτικού επιπέδου, αποτυγχάνει να εκφράσει έστω και στο ελάχιστο την έκταση και τον βαθμό ή την ένταση της φτώχειας, με την παραδοσιακή, την καθημερινή έννοια· επομένως, αποτυγχάνει, επίσης, να κινητοποιήσει πόρους και πολιτικές προς την κατεύθυνση της μείωσης ή της εξάλειψης της πραγματικής, της απόλυτης φτώχειας. Αυτό το μειονέκτημα του μέτρου της σχετικής φτώχειας υπήρχε πάντοτε εκ κατασκευής, αλλά έχει αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία τα τελευταία δέκα και πλέον χρόνια, πρώτα κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, η οποία ξεκίνησε το 2008/2009 στην Ελλάδα και δεν είναι σαφές πότε και αν τελείωσε οριστικά, και έπειτα κατά την περίοδο που διανύουμε λόγω της υγειονομικής κρίσης, της κρίσης κόστους ζωής και αναπαραγωγής και της επανεμφάνισης έπειτα από πολύ καιρό σημαντικών (διψήφιων) ρυθμών πληθωρισμού.

Μάλιστα, στην όχι και τόσο ασυνήθιστη πλέον περίπτωση όπου σχεδόν όλοι οι πολίτες (όλα τα νοικοκυριά και ιδίως το κατώτερο 90%-95% στην εισοδηματική κλίμακα) φτωχαίνουν δραστικά, όπως συνέβη στην πρώτη περίοδο της έντονης οικονομικής κρίσης και των μνημονίων που τη συνόδευσαν, και τα πολύ χαμηλά εισοδήματα δεν έχουν περιθώριο μεγάλης ποσοστιαίας μείωσης, τότε το ποσοστό της σχετικής φτώχειας, επειδή βασίζεται στην ανισότητα που εμπεριέχεται στην κατανομή του εισοδήματος, μπορεί να αυξάνεται ελάχιστα, να μένει σταθερό ή και να μειώνεται! Για παράδειγμα, από το 2009 μέχρι το 2019 (η τελευταία «κανονική» χρονιά για την ελληνική οικονομία) το μέσο ισοδύναμο ατομικό διαθέσιμο εισόδημα στην Ελλάδα μπορεί να μειώθηκε δραστικά κατά 27,7% αλλά, για τους λόγους που μόλις αναφέραμε, και το ποσοστό της (σχετικής) φτώχειας που εκτιμά και ανακοινώνει η Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) μειώθηκε, επίσης, σημαντικά, από 20,1% σε 17,7% του

πληθυσμού. Είναι προφανές, και προσπαθούμε να το εξηγήσουμε πιο αναλυτικά παρακάτω, ότι η έννοια της σχετικής φτώχειας, ταυτισμένη όπως είναι με την έννοια της ανισότητας, πέρα από τα άλλα πιθανά μειονεκτήματά της, δεν είναι κατάλληλη για να περιγράψει τις πραγματικές εξελίξεις σε περιόδους γενικευμένης μείωσης των εισοδημάτων στη διάρκεια σοβαρής ύφεσης ή/και κρίσης, όταν δηλαδή εξ ορισμού το πρόβλημα της φτώχειας γίνεται πιο σοβαρό και χρήζει ακριβούς αποτύπωσης και κατάλληλης παρέμβασης και αντιμετώπισης.

Εξάλλου, η ίδια η ετήσια δημοσίευση της ΕΛΣΤΑΤ για τον κίνδυνο φτώχειας στο μεθοδολογικό της παράρτημα την τελευταία χρονική περίοδο άρχισε να διαχωρίζει σαφώς τη σχετική από την απόλυτη φτώχεια, αναφέροντας ότι το μέτρο που εκτιμά είναι «η γραμμή φτώχειας (το κατώφλι της φτώχειας) [που] υπολογίζεται με τη σχετική έννοια (φτωχός σε σχέση με άλλους) [...] διαφοροποιούμενη από την έννοια του κινδύνου της απόλυτης φτώχειας (ο φτωχός που στερείται βασικών μέσων επιβίωσης)». Παρά τη ρητή αυτή αναγνώριση εκ μέρους της επίσημης στατιστικής αρχής, σε αντίθεση με το σύνολο σχεδόν της ερευνητικής κοινότητας και της δημόσιας συζήτησης, το πρόβλημα της οριοθέτησης του περιεχομένου των διαφόρων όρων προκύπτει με οξυμμένη μορφή όταν οι οικονομικές εξελίξεις (κρίση, ύφεση, σημαντικός πληθωρισμός, χαμηλά, στάσιμα ή μειούμενα εισοδήματα) εντείνουν πέρα από το συνηθισμένο επίπεδο (ένα συνηθισμένο επίπεδο που και αυτό δεν έχει γίνει ποτέ γνωστό, επαρκώς καθορισμένο και καταγεγραμμένο) το πρόβλημα της ανεπάρκειας των βασικών μέσων διαβίωσης, δηλαδή το πρόβλημα της απόλυτης φτώχειας και της ομαλής και απρόσκοπτης αναπαραγωγής για ένα μεγάλο αλλά ακόμη άγνωστο μέρος του πληθυσμού.

Παρατηρείται, μάλιστα, το φαινόμενο στο β΄ εξάμηνο του 2022 να πληθαίνουν καθημερινά οι αυξημένες αναφορές στη «φτωχοποίηση» του πληθυσμού όχι μόνο της Ελλάδας αλλά και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, χωρίς προηγουμένως να έχει μεσολαβήσει ένα διάστημα προσαρμογής, μετάβασης από την κυρίαρχη μέχρι τώρα αντίληψη του περιεχομένου της φτώχειας (σχετικής) στη διαφορετική τρέχουσα και πολύ πιο σοβαρή και επώδυνη εκδοχή (απόλυτη) – και χωρίς να έχει υπάρξει φυσικά συζήτηση επί τούτου.

Μέχρι τώρα, δηλαδή, όπως επισημάναμε παραπάνω, οι ερευνητικές ακαδημαϊκές αναφορές στη φτώχεια είναι αποκλειστικά αναφορές στη σχετική φτώχεια, δηλαδή στην ανισότητα ή στον κίνδυνο φτώχειας, που τα τελευταία χρόνια κυμαίνεται σε ποσοστά γύρω από το 20% του συνολικού πληθυσμού χωρίς ιδιαίτερα ανοδική τάση, το αντίθετο μάλιστα, εν μέρει για τους λόγους που αναφέραμε. Ένα ενδιάμεσο βήμα

προς την πιο ρεαλιστική απεικόνιση της φτώχειας έχει γίνει από τις επίσημες στατιστικές αρχές σε Ελλάδα και Ευρώπη με τη συμπερίληψη της συστηματικής στέρησης κάποιων βασικών αγαθών στον ευρύτερο ορισμό των ατόμων που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας ή και «σε κοινωνικό αποκλεισμό». Η κατά δήλωση του νοικοκυριού υλική στέρηση 4 από μια λίστα 9 βασικών αγαθών ή δραστηριοτήτων και η χαμηλή απασχόληση (χαμηλή ένταση εργασίας) κατά την πρόσφατη περίοδο δίνουν μια πιο ρεαλιστική εικόνα και προσεγγίζουν, έστω και ελάχιστα, την έννοια και το περιεχόμενο της απόλυτης φτώχειας με τη συνηθισμένη, καθημερινή έννοια του όρου, δηλαδή της ανεπάρκειας των πόρων για την εξασφάλιση ενός δεδομένου βιοτικού επιπέδου. Όμως, με αυτόν τον τρόπο ταυτόχρονα προσθέτουν άτομα που ανήκουν σε δύο ή τρεις ανόμοιες και ασύμβατες μεταξύ τους κατηγορίες (εισοδηματική ανισότητα, υλική στέρηση βασικών αγαθών καθώς και ένταση απασχόλησης), θολώνοντας την εικόνα και αμβλύνοντας την αξιοπιστία του μέτρου που προκύπτει και το οποίο κυμαίνεται γύρω στο 30% του συνολικού πληθυσμού. Το μειονέκτημα του μέτρου αυτού είναι ότι ένα τέτοιο ποσοστό μέχρι πρόσφατα ήταν δύσκολο να γίνει αντιληπτό, κατανοητό και κοινωνικά αποδεκτό ότι σχετίζεται με καταστάσεις πραγματικής ένδειας, η οποία εκλαμβανόταν περισσότερο ως περιθωριακό και ασυνήθιστο φαινόμενο. Συμπερασματικά, η έλλειψη μιας ικανοποιητικής μεθοδολογικά προσέγγισης στο πρόβλημα της φτώχειας και η εκ των υστέρων προσπάθεια με αδόκιμο τρόπο για μια πιο ρεαλιστική προσέγγιση έχουν στοιχίσει την πλήρη απουσία μέτρησης και αναγνώρισης του πραγματικού προβλήματος και της έκτασής του, γεγονός που έχει συμβάλει στην παντελή έλλειψη στόχευσης της μείωσης της φτώχειας (είτε της σχετικής είτε πολύ περισσότερο της απόλυτης) ως αντικειμένου της κοινωνικής πολιτικής, της εισοδηματικής πολιτικής, των ρυθμίσεων της αγοράς εργασίας και όχι μόνο.

Σε κάθε περίπτωση, τώρα που τα φώτα και η προσοχή στρέφονται περισσότερο προς την απόλυτη φτώχεια, με τη μορφή της δυσκολίας αναπαραγωγής για εκτεταμένα τμήματα του πληθυσμού, είναι δύσκολη η μετάβαση από μια όχι και τόσο επώδυνη κοινωνικά κατάσταση (εποχή μεγάλων και αυξανόμενων ανισοτήτων αλλά χωρίς καμία σύνδεση με το ύψος του μέσου βιοτικού επιπέδου για το οποίο γινόταν άρρητα η υπόθεση ότι ήταν ικανοποιητικό) σε μια περίοδο εντελώς διαφορετική, η οποία σηματοδοτεί, σύμφωνα με κυβερνήσεις και ηγέτες ισχυρών οικονομιών και κρατών, πότε το «τέλος εποχής», πότε «το τέλος της αφθονίας», πότε αλλαγή υποδείγματος και άλλες τέτοιες δραματικές επισημάνσεις. Απαραίτητος όρος για να προχωρήσει η συζήτηση και πιθανόν να τεθούν κάποιοι συγκεκριμένοι στόχοι για την καταπολέμηση του φαινομένου της φτώχειας ή του χαμηλού βιοτικού επιπέδου είναι η απεμπλοκή

της έννοιας της ανισότητας από αυτήν της φτώχειας και η εστίαση στην τελευταία με την παραδοσιακή, συνηθισμένη έννοια και περιεχόμενο του όρου αυτού. Και οι δύο έννοιες –ανισότητα και φτώχεια– σχετίζονται, αλλά πρέπει να γίνει κατανοητό ότι η πρώτη είναι εντελώς κυρίαρχη στη σχέση ανισότητας και σχετικής φτώχειας.

Στην παρούσα μελέτη υποστηρίζουμε ότι, για την κατανόηση και την εκτίμηση κρίσιμων στοιχείων της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας, πιο κατάλληλη θεωρητικά και πιο χρήσιμη πρακτικά, ιδίως στις πρόσφατες και τρέχουσες συνθήκες της οικονομικής κρίσης ή στασιμότητας και ταυτόχρονα των σημαντικών ρυθμών πληθωρισμού, είναι η έννοια της απόλυτης φτώχειας –σπανίως μέχρι τώρα χρησιμοποιείται στην Ελλάδα–, καθώς και η συγγενής με αυτήν, η ουσιαστικά παράγωγη μεθοδολογία της κατασκευής ενός προϋπολογισμού βασικών αναγκών. Εξυπακούεται ότι σε κάθε προϋπολογισμό (φτώχειας ή βασικών αναγκών) αντιστοιχεί ένας ακαθάριστος και καθαρός μισθός που μπορεί να καλύψει τα κόστη αυτά. Το ευρύτερο ζήτημα που εξετάζεται εδώ δεν έχει να κάνει στενά με τη (δυνητική) κοινωνική πολιτική αλλά και με τη λειτουργία της αγοράς εργασίας και τη διαμόρφωση των κατάλληλων ή «αξιοπρεπών» αμοιβών.

Η προσέγγιση της απόλυτης φτώχειας εστιάζει αποκλειστικά στο κατά πόσο τα άτομα ενός νοικοκυριού, με δεδομένα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, συστηματικά αποκτούν και κατέχουν τους πόρους εκείνους που απαιτούνται για να καλύψουν με ικανοποιητικό τρόπο, δηλαδή με τις επαρκείς ποσότητες αγαθών/αξιών χρήσης, τις βασικές τους ανάγκες (που περιλαμβάνουν κατ' ελάχιστο τις κατηγορίες: διατροφή, στέγαση, θέρμανση, ένδυση, υπόδηση, μεταφορές, επικοινωνίες, αναψυχή, αθλητικές δραστηριότητες, διακοπές, πολιτισμό, υγεία, εκπαίδευση, φροντίδα και φύλαξη παιδιών, κοινωνική ζωή μέσα και έξω από την κατοικία κτλ.), κατάλληλα ορισμένες σε εύρος και σε έκταση.

Οι τελευταίες –οι βασικές ανάγκες– ορίζονται ως το καλάθι εκείνο με τα αγαθά που κρίνονται απαραίτητα (σε είδος και σε ποσότητα) κατ' ελάχιστο για την ομαλή (φυσιολογική και κοινωνική) αναπαραγωγή των μελών του νοικοκυριού. Η έννοια και το όριο της απόλυτης φτώχειας (που αντιστοιχεί, όπως υποστηρίζουμε παρακάτω, σε ένα δυνάμενο να καθοριστεί μέρος του μέσου μισθού ή της αξίας της μέσης εργασιακής δύναμης) είναι το σημείο αναφοράς επάνω στο οποίο «αγκυρώνεται» μια σειρά από συγγενείς έννοιες που εκφράζουν θεωρητικά και πρακτικά διαφορετικά βιοτικά επίπεδα, όλες όμως έχοντας ως κεντρικό άξονα την επάρκεια των πόρων για την ικανοποίηση διαφορετικού επιπέδου και εύρους βασικών (με την ευρεία έννοια του όρου τις περισσότερες φορές) αναγκών.

Ως εκ τούτου, ανάλογα με το ύψος του βιοτικού επιπέδου που επιλέγουμε να ορίσουμε και να κατασκευάσουμε, μπορούμε να διακρίνουμε τρία τουλάχιστον εναλλακτικά μεγέθη: α) το ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης, που εξασφαλίζει η αμοιβή με τον ελάχιστο μισθό επιβίωσης («subsistence wage»), όπως ορίζεται στην παράδοση της κλασικής πολιτικής οικονομίας, ο οποίος θεωρείται ότι αντιστοιχεί στο αποκαλούμενο *subsistence standard of living,* β) το βιοτικό επίπεδο που αντιστοιχεί στο όριο της απόλυτης φτώχειας (absolute poverty) και το οποίο, σύμφωνα με τη θεωρητική μας προσέγγιση, περιλαμβάνει εκτός από το ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης (subsistence level) και ένα μέρος του «ηθικού και ιστορικού στοιχείου»,[1] το οποίο συγκροτεί σε κάθε χρονική περίοδο την αξία της μέσης εργασιακής δύναμης, με την τελευταία να προσεγγίζει θεωρητικά σε ομαλές συνθήκες τον μέσο (ή διάμεσο) μισθό του μισθωτού μέρους του εργατικού δυναμικού, και γ) το βιοτικό επίπεδο που αντιστοιχεί σε έναν λεπτομερειακό προϋπολογισμό βασικών αναγκών (Basic Needs Budget – BNB) όταν ο τελευταίος καλύπτει με σχετική ευχέρεια τις ελάχιστες φυσιολογικές και κοινωνικές απαιτήσεις αναπαραγωγής των μελών του νοικοκυριού που μελετάται κάθε φορά.

Ο προϋπολογισμός βασικών αναγκών μπορεί να είναι μεγαλύτερος, ίσος ή μικρότερος από το μέσο βιοτικό επίπεδο της χώρας ανάλογα με το ύψος των αμοιβών, το επίπεδο των τιμών και, σε πιο συγκεκριμένο επίπεδο αφαίρεσης, ανάλογα με τη φορολογία και το επίπεδο των δωρεάν κρατικών παροχών. Στο Διάγραμμα 1.1, στο οποίο για λόγους απλοποίησης έχει αφαιρεθεί ο ρόλος του κράτους όσον αφορά τους φόρους και τις κρατικές παροχές προς τα νοικοκυριά, δηλαδή από τον (θετικό, μηδενικό ή αρνητικό) καθαρό κοινωνικό μισθό, παρουσιάζονται: α) το βιοτικό επίπεδο που αντιστοιχεί στο ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης (= A + B), δηλαδή το άθροισμα της ιδίας παραγωγής (own production) των νοικοκυριών και του ελάχιστου μισθού διαβίωσης (subsistence wage), β) το βιοτικό επίπεδο που αντιστοιχεί στο επίπεδο (όριο, κατώφλι) απόλυτης φτώχειας (poverty threshold) όταν στο προηγούμενο προστεθεί ένα μέρος του «ηθικού και ιστορικού στοιχείου» της αξίας της εργασιακής δύναμης, γ) το βιοτικό επίπεδο που αντιστοιχεί στον «προϋπολογισμό βασικών αναγκών» (BNB)

1. Το «ηθικό και ιστορικό στοιχείο» της αξίας της εργασιακής δύναμης αποτελείται από πρόσθετες ποσότητες αξιών χρήσης σε σχέση με εκείνες που περιλαμβάνονται (με τις ελάχιστες ποσότητες) στο αποκαλούμενο subsistence level τμήμα της αξίας της εργασιακής δύναμης ή της εργατικής αμοιβής και συνήθως από κάποιες άλλες πρόσθετες αξίες χρήσης περισσότερο «κοινωνικά προσδιορισμένες», διαφορετικές από τις απολύτως απαραίτητες για τη φυσιολογική αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1

Αξία εργασιακής δύναμης, ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης, όριο απόλυτης φτώχειας, προϋπολογισμός βασικών αναγκών, μέσο βιοτικό επίπεδο

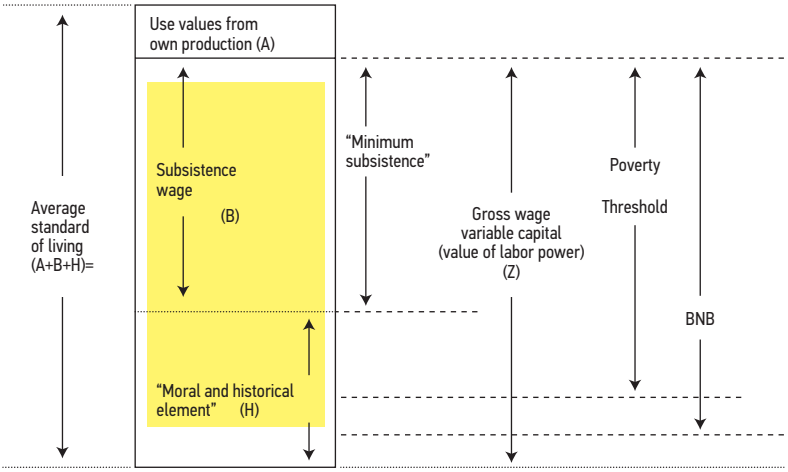

όταν στο ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης προστεθεί ένα μεγαλύτερο μέρος του «ηθικού και ιστορικού στοιχείου» από ό,τι είχε προστεθεί πριν, και δ) το μέσο (αντιπροσωπευτικό) βιοτικό επίπεδο (= A + Z = A + B + H), το οποίο εδώ είναι μεγαλύτερο από τον προϋπολογισμό βασικών αναγκών, κάτι που δεν είναι απαραίτητο να ισχύει γενικά και διαχρονικά.

Να προστεθεί εδώ ότι η προσέγγιση του προϋπολογισμού βασικών αναγκών συγγενεύει και μερικές φορές ταυτίζεται με την προσέγγιση του βιοτικού επιπέδου που εξασφαλίζεται από τον λεγόμενο *μισθό αξιοπρέπειας (living or livable wage)*, η ενασχόληση με τον οποίο έχει αυξηθεί αρκετά την τελευταία περίοδο σε αναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες όπως το Ηνωμένο Βασίλειο και οι ΗΠΑ, ως φυσικό επακόλουθο της μακροχρόνιας στασιμότητας ή και της μείωσης των εργατικών αμοιβών κατά τη διάρκεια της περιόδου του νεοφιλελευθερισμού. Είναι χαρακτηριστικό ότι για όλους σχεδόν τους προϋπολογισμούς βασικών αναγκών που έχουν καταρτισθεί για πόλεις ή πολιτείες των ΗΠΑ και του Ηνωμένου Βασιλείου προκύπτει αβίαστα το συμπέρασμα ότι σίγουρα ο βασικός/κατώτατος μισθός και σε πολλές περιπτώσεις ακόμη και ο μέσος (εθνικός ή πολιτειακός) μισθός δεν επαρκούν για τη χρηματοδότησή τους. Με τους όρους του Διαγράμματος 1.1, στις περιπτώσεις

αυτές ο προϋπολογισμός βασικών αναγκών είναι μεγαλύτερος από το μέσο εθνικό βιοτικό επίπεδο πιθανόν επειδή έχει συμβεί μια δραστική μείωση του «ηθικού και ιστορικού» στοιχείου της αξίας της εργασιακής δύναμης, του μέσου εργατικού μισθού γενικότερα.

Η σχετική φτώχεια ως έννοια (φτωχός θεωρείται όποιος έχει ονομαστικό εισόδημα σε μεγαλύτερη από ορισμένη απόσταση από το μέσο ή διάμεσο ονομαστικό εισόδημα) έχει την ιδιομορφία και το μειονέκτημα να μην παίρνει υπόψη τις τιμές των καταναλωτικών αγαθών αλλά μόνο τα συνολικά διαθέσιμα ονομαστικά εισοδήματα και την κατανομή τους στο σύνολο των νοικοκυριών. Αντίθετα, η απόλυτη φτώχεια είναι στην πραγματικότητα πολύ πιο σύνθετη (αν και απλούστερη στην κατανόησή της και πιο κοντά στη μέση καθημερινή εμπειρία) και βασίζεται στο επίπεδο και στην εξέλιξη τριών διαφορετικών παραγόντων, που είναι οι εξής: α) η σύνθεση του καλαθιού από τα απαιτούμενα βασικά αγαθά όσον αφορά το εύρος, δηλαδή την ποικιλία τους, και τις αναγκαίες ποσότητες καθενός εξ αυτών, β) οι τιμές αυτών των βασικών αγαθών που απαρτίζουν είτε το καλάθι του προϋπολογισμού της απόλυτης φτώχειας είτε το μεγαλύτερο, αυτό του προϋπολογισμού βασικών αναγκών, και γ) τα διαθέσιμα ονομαστικά εισοδήματα των ατόμων/νοικοκυριών τα οποία συγκρίνονται με το γινόμενο των δύο πρώτων παραγόντων, δηλαδή με το κόστος του αντίστοιχου προϋπολογισμού, ώστε να εκτιμηθεί το πλήθος και το ποσοστό των ατόμων του πληθυσμού που δεν καλύπτουν το κόστος είτε του προϋπολογισμού/ορίου της απόλυτης φτώχειας είτε του προϋπολογισμού βασικών αναγκών.

Γενικά, η διαμόρφωση του ορίου της απόλυτης φτώχειας (και συνακόλουθα του προϋπολογισμού βασικών αναγκών) έχει να κάνει και με μακροοικονομικούς και με μικροοικονομικούς παράγοντες. Πιο συγκεκριμένα, προσδιορίζεται συνδυασμένα από την εξέλιξη της παραγωγικότητας της εργασίας, τη διανομή του εισοδήματος ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις με βάση τη διαπραγματευτική δύναμη των κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων στη σφαίρα της παραγωγής και στην αγορά, την κρατική οικονομική και αναδιανεμητική πολιτική, το επίπεδο του βασικού/κατώτατου μισθού, τις κοινωνικές νόρμες και έθιμα, τις μακροοικονομικές πολιτικές που επηρεάζουν το ποσοστό ανεργίας, τη διαμόρφωση των μέσων μισθών, συντάξεων και άλλων ονομαστικών εισοδημάτων, τις τιμές και τον πληθωρισμό (δηλαδή την ποσοστιαία μεταβολή τους σε κάθε χρονική περίοδο) ιδίως σε βασικά αγαθά. Το τελευταίο στοιχείο, μάλιστα, αποτελεί κατά την τρέχουσα περίοδο μάλλον το σημαντικότερο πρόβλημα, διαμορφώνοντας μια κατάσταση όπου απειλείται η ομαλή αναπαραγωγή σημαντικού (και σίγουρα όχι οριακού ή περιθωριακού) τμήματος του συνολικού

πληθυσμού, με την έννοια ότι δεν καλύπτεται ικανοποιητικά μεγάλο μέρος και σίγουρα το σύνολο των βασικών αναγκών του. Για παράδειγμα, και στην Ελλάδα αλλά και σε άλλες χώρες όπως στο Ηνωμένο Βασίλειο εμφανίζονται συχνά τους τελευταίους μήνες έρευνες νοικοκυριών που αποκαλύπτουν ότι η πλειονότητα του πληθυσμού δηλώνει ότι αναγκάζεται να επιλέξει ανάμεσα στην πλήρη ικανοποίηση της ανάγκης διατροφής και αυτήν της θέρμανσης, αδυνατώντας να καλύψει ικανοποιητικά και τις δύο. Πρόκειται για κλασική περίπτωση ανεπάρκειας πόρων για την κάλυψη του συνόλου των βασικών αναγκών.

Με έμμεσο αλλά αρκετά αξιόπιστο τρόπο μπορούμε να συμπεράνουμε την έκταση της απόλυτης φτώχειας ή τον βαθμό κάλυψης του προϋπολογισμού βασικών αναγκών, συγκρίνοντας δηλαδή το ύψος των εισοδημάτων της τρέχουσας πραγματικότητας με τα επίσημα όρια της σχετικής φτώχειας, τα οποία ανέρχονται για μονοπρόσωπα νοικοκυριά στις 5.269 ευρώ (439 ευρώ διαθέσιμο μηνιαίο εισόδημα) και για τετραμελή νοικοκυριά στις 11.064 ευρώ (922 ευρώ διαθέσιμο μηνιαίο εισόδημα) για το τελευταίο έτος «οικονομικής ομαλότητας», το 2019. Για το 2020 τα αντίστοιχα όρια ήταν ελάχιστα χαμηλότερα, στις 5.251 ευρώ (437,5 ευρώ διαθέσιμο μηνιαίο εισόδημα) για το μονοπρόσωπο νοικοκυριό και στις 11.028 ευρώ (919 ευρώ διαθέσιμο μηνιαίο εισόδημα) για τα τετραμελή νοικοκυριά.

Αυτά τα όρια και αντίστοιχα για τους υπόλοιπους τύπους νοικοκυριών, σύμφωνα με την κλίμακα ισοδυναμίας του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), αδυνατεί να τα καλύψει με τα εισοδήματα που εξασφαλίζει ένα ποσοστό 17,7% του πληθυσμού για το 2019, και ένα αρκετά μεγαλύτερο ποσοστό, το 19,6% του πληθυσμού, το 2020. Και αυτό συμβαίνει παρότι είναι προφανές (από τις πρώτες μη οριστικές ακόμη εκτιμήσεις του προϋπολογισμού απόλυτης φτώχειας ή/και του προϋπολογισμού βασικών αναγκών που παραθέτουμε στη συνέχεια) ότι τα εισοδήματα αυτά δεν μπορούν να εξασφαλίσουν ένα καλάθι αγαθών επαρκές για την ομαλή αναπαραγωγή του αντίστοιχου μονομελούς ή τετραμελούς νοικοκυριού στις σημερινές συνθήκες. Προκύπτει, επομένως, εύκολα το συμπέρασμα ότι, στις σημερινές τουλάχιστον συνθήκες με τα τρέχοντα εισοδήματα και τις τρέχουσες ενδεικτικές τιμές των βασικών αγαθών, το ποσοστό απόλυτης φτώχειας είναι ακόμη μεγαλύτερο από αυτό της σχετικής φτώχειας, το οποίο δεν σημαίνει και πολλά πράγματα. Επιπλέον, πολύ περισσότερα άτομα από το 17,7% του πληθυσμού το 2019 και το 19,6% του πληθυσμού το 2020 δεν μπόρεσαν και δεν μπορούν να εξασφαλίσουν τους απαραίτητους χρηματικούς πόρους για την κάλυψη ενός προϋπολογισμού βασικών αναγκών και τη διαβίωση στο αντίστοιχο βιοτικό επίπεδο, το οποίο, όπως αναφέραμε, βρίσκε-

ται πάνω από αυτό της απόλυτης φτώχειας. Έχουμε, δηλαδή, στην παρούσα συγκυρία τουλάχιστον (για το έτος 2020), με όριο σχετικής φτώχειας 437 ευρώ για το μονομελές και 919 ευρώ για το τετραμελές νοικοκυριό:

Όριο (κατώφλι) σχετικής φτώχειας < όριο (κατώφλι) απόλυτης φτώχειας < προϋπολογισμός βασικών αναγκών

Αντίστροφα, αν πάρουμε υπόψη τα στοιχεία της Έρευνας Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) της ΕΛΣΤΑΤ για το 2019, παρατηρούμε ότι η διάμεση κατανάλωση για το σύνολο των νοικοκυριών ανερχόταν στα 1.151 ευρώ τον μήνα με μέσο μέγεθος νοικοκυριού τα 2,55 άτομα. Για το 2020, η διάμεση δαπάνη μειώθηκε στα 1.080 ευρώ τον μήνα κυρίως λόγω των περιορισμών εξαιτίας της υγειονομικής κρίσης. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η μέση κατανάλωση του συνόλου των νοικοκυριών είναι χαμηλότερη το 2020 και το 2019, από 30% έως 37%, σε σχέση με τη μέση κατανάλωση του 2008 (η μείωση είναι μεγαλύτερη αν η σύγκριση γίνει σε σταθερές τιμές), αποκλειστικά λόγω της μεγάλης οικονομικής κρίσης με τα διαδοχικά επεισόδια. Τι υποδηλώνει αυτή η μεγάλη μείωση της καταναλωτικής δαπάνης που έφερε τη διάμεση καταναλωτική δαπάνη στα 1.151 ευρώ σε μηνιαία βάση; Πιο συγκεκριμένα, το ερώτημα που προκύπτει είναι πόσα από τα νοικοκυριά που αριθμούνται στο 50% του συνόλου των νοικοκυριών και κατά μέσο όρο απαρτίζονται από 2,55 άτομα καταφέρνουν να αγοράσουν ένα τέτοιο καλάθι αγαθών (σε ποικιλία αξιών χρήσης και αντίστοιχη ποσότητα) το οποίο να τους εξασφαλίζει την ομαλή και κοινωνικά ενσωματωμένη αναπαραγωγή (είτε ως κατώφλι απόλυτης φτώχειας είτε ως προϋπολογισμός βασικών αναγκών) με δαπάνη σίγουρα κάτω από τη διάμεση δαπάνη των 1.151 ευρώ και για μεγάλο ποσοστό νοικοκυριών πολύ κάτω από αυτό το όριο. Η ακριβής απάντηση –που μάλλον πρέπει να απέχει πολύ από το 50% των νοικοκυριών– δίνεται από τον ρητό υπολογισμό του κόστους ενός τέτοιου καλαθιού ή καλαθιών, αλλά ακόμη και εντελώς διαισθητικά καταλήγουμε στο ίδιο συμπέρασμα, λαμβάνοντας υπόψη μας το επίπεδο των τιμών που έχουν διαμορφωθεί ιδίως το τελευταίο διάστημα, συμπεριλαμβανομένου του συνολικού κόστους στέγασης (ενοίκιο, θέρμανση, ενέργεια κτλ.) και διατροφής, που συνήθως αποτελούν τις δύο μεγαλύτερες σε ποσοστιαία βάση κατηγορίες δαπανών για όλους τους τύπους νοικοκυριών σύμφωνα με τις Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών.

Τέλος, η αντίληψη ότι μεγάλο μέρος του πληθυσμού αντιμετωπίζει προβλήματα ανεπάρκειας του εισοδήματος σε σχέση με το κόστος ζωής προκύπτει και από

την ενδεικτική σύγκριση του κόστους που διαμορφώνουν οι σημαντικά αυξημένες τελευταία τιμές με τα περισσότερα αντιπροσωπευτικά μεικτά, ακαθάριστα και καθαρά εισοδήματα, όπως είναι η μέση σύνταξη (η μέση κύρια σύνταξη διαμορφώθηκε στα 738 ευρώ και η μέση επικουρική στα 195 ευρώ τον μήνα Οκτώβριο του 2021), ο βασικός μισθός (663 ευρώ από τον Ιανουάριο του 2022, ακαθάριστος στα 711 ευρώ τον Μάιο του 2022 και καθαρός στα 613 ευρώ), ο ακαθάριστος μέσος μισθός (1.370 ευρώ) και ο διάμεσος ακαθάριστος μισθός (περίπου 1.305 ευρώ το 2021).

Μπορεί να υποστηριχθεί, με βάση τα παραπάνω και ό,τι ακολουθεί, ότι οι διαστάσεις του προβλήματος είναι τέτοιες ώστε δεν αφορούν πλέον κάποιες ατέλειες ή οριακές δυσλειτουργίες του κοινωνικοοικονομικού συστήματος και της δόμησής του, αλλά την ίδια τη δυνατότητά του να παρέχει ένα λογικό ή αξιοπρεπές βιοτικό επίπεδο σε σημαντικό τμήμα του συνολικού πληθυσμού της χώρας, με αποτέλεσμα να υπάρχουν φόβοι και εκτιμήσεις από τις κυρίαρχες τάξεις και τους ιθύνοντες υπερεθνικών οργανισμών, όπως είναι το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), ότι πιθανόν να αμφισβητηθεί πλέον μαζικά η ίδια η νομιμοποίηση του συστήματος.

Προκύπτει, επομένως, από ερευνητική σκοπιά, καθώς και από τη σκοπιά διαμόρφωσης πολιτικής, επιτακτική η ανάγκη να καθοριστούν εννοιολογικά και να προσδιοριστούν εμπειρικά αυτά τα εναλλακτικά βιοτικά επίπεδα που αναφέραμε παραπάνω ώστε να υπάρξει μια όσο το δυνατόν πιο συγκεκριμένη καταγραφή της έκτασης και του βάθους του προβλήματος που αντιμετωπίζουν τα νοικοκυριά με ανεπαρκείς πόρους και μη ομαλή φυσιολογική και κοινωνική αναπαραγωγή. Σίγουρα πρόκειται για πρόβλημα που βρίσκεται στην κορυφή των πιεστικών και σημαντικών προβλημάτων μιας σύγχρονης κοινωνίας, παρά τις περί αντιθέτου εκτιμήσεις ή πεποιθήσεις που συχνά εκφράστηκαν στο παρελθόν και θεωρούσαν ότι το ζήτημα της απόλυτης φτώχειας και οι διάφορες παραλλαγές και εκφάνσεις του έχουν λυθεί και ξεπεραστεί οριστικά στον αναπτυγμένο καπιταλισμό. Στη μελέτη αυτή επικεντρωνόμαστε περισσότερο στον *προϋπολογισμό βασικών αναγκών* και στο βιοτικό επίπεδο το οποίο αντιπροσωπεύει προσαρμόζοντας κατάλληλα τις τιμές των βασικών αγαθών σε σχέση με προηγούμενα έτη (ενέργεια που χρειάζεται ούτως ή άλλως για οποιοδήποτε προϋπολογισμό) καθώς και το πλήθος και τις ποσότητες των αγαθών αυτών όπου και όπως χρειάζεται σε σχέση με την προσέγγιση του προϋπολογισμού απόλυτης φτώχειας που αποτελούσε το κύριο αντικείμενο και περιέχεται σε προηγούμενες μελέτες μας. Αναγκαστικά, λόγω της ρευστότητας που παρατηρείται την τελευταία περίοδο στις τιμές όλων των εμπορευμάτων και ιδίως των βασικών αγαθών, η καταγραφή

και αναπροσαρμογή των τιμών είναι μερική και προσωρινή,[2] ελπίζοντας ότι πριν την ολοκλήρωση της μελέτης οι τιμές θα έχουν σταθεροποιηθεί σε κάποιον ικανοποιητικό βαθμό και θα είναι δυνατή και αξιόπιστη η αποτίμηση όλων των εναλλακτικών προϋπολογισμών (ελάχιστης διαβίωσης, απόλυτης φτώχειας, βασικών αναγκών) που εμπεριέχονται και συζητούνται στην παρούσα μελέτη.[3]

Στο επόμενο τμήμα παρουσιάζονται μερικά πραγματικά στοιχεία από τις Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών των δύο τελευταίων διαθέσιμων ετών, του 2019 και του 2020, έτσι ώστε να εντοπιστούν κάποια χαρακτηριστικά της κατανάλωσης των νοικοκυριών τα οποία μπορούν να φανούν χρήσιμα στην κατασκευή ενός προϋπολογισμού βασικών αναγκών και ενός προϋπολογισμού απόλυτης φτώχειας.

1.2 Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών (2019-2020). Μερικά στοιχεία για τις πραγματικές δαπάνες των νοικοκυριών κατά τα δύο τελευταία έτη

Καθώς το κύριο μέρος της μελέτης ουσιαστικά σχετίζεται με τον καθορισμό και τη συγκεκριμενοποίηση καταναλωτικών προτύπων μιας τουλάχιστον μερίδας των νοικοκυριών, αυτής με τα χαμηλότερα εισοδήματα και η οποία βρίσκεται στο όριο της ομαλής αναπαραγωγής ή και κάτω από αυτό, στο επίπεδο απόλυτης φτώχειας, είναι χρήσιμο να αναφερθούμε και να καταγράψουμε κάποια από τα βασικά χαρακτηριστικά της πραγματικής καταναλωτικής δαπάνης των νοικοκυριών στην Ελλάδα όπως προκύπτουν από τις τελευταίες Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών. Αυτό γίνεται και καταγράφεται και για τα συνολικά μεγέθη καταναλωτικής δαπάνης αλλά και για τα μέσα και διάμεσα καθώς και για τους διάφορους τύπους νοικοκυριών. Πρέπει να σημειωθεί, βέβαια, ότι, αν και ορισμένα χρήσιμα συμπεράσματα μπορούν να εξαχθούν όσον αφορά την ελαστικότητα ή την αναγκαιότητα των διαφόρων κατηγοριών αγαθών, η κατασκευή του κατωφλιού και του προϋπολογισμού φτώχειας ή του προϋ-

2. Αντίθετα, οι συνθήκες στην αγορά εργασίας και η ακολουθούμενη εισοδηματική και κοινωνική πολιτική κρατούν τα εισοδήματα –ιδίως αυτά των μισθωτών εργαζομένων και των συνταξιούχων– καθηλωμένα περίπου στα επίπεδα των χειρότερων ετών της οικονομικής κρίσης, ενώ, ακόμη και μετά τις τελευταίες αυξήσεις, υπολείπονται σοβαρά των προ κρίσης επιπέδων.

3. Τον Νοέμβριο του 2022 ο ετήσιος ρυθμός πληθωρισμού διαμορφώθηκε στο 10% και ο αντίστοιχος τελευταίος μηνιαίος ρυθμός πληθωρισμού στα ίδια επίπεδα, ενώ η εκτίμηση του προϋπολογισμού για το 2023 είναι 5%, επομένως η σταθεροποίηση των τιμών σε μεγάλο βαθμό δεν έχει επέλθει ακόμη.

πολογισμού βασικών αναγκών δεν βασίζεται στην επιλογή ενός κάποιου (αυθαίρετου σε μεγάλο βαθμό) ποσοστού της πραγματικής δαπάνης αλλά αντίθετα ορίζεται στη βάση μιας αντικειμενικής όσο γίνεται ανάλυσης για τις απαιτούμενες αξίες χρήσης/αγαθά (και τη χρηματική αποτίμησή τους) ώστε να εξασφαλίζεται ένα δεδομένο κάθε φορά βιοτικό επίπεδο.

Ορισμένα από τα βασικά σημεία που προκύπτουν από τις δύο τελευταίες Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών και τα οποία χρησιμοποιούνται παρακάτω στην κατασκευή των διαφόρων τύπων προϋπολογισμών είναι τα εξής:

1. Η μέση ετήσια δαπάνη των νοικοκυριών για αγορές, κατά το έτος 2020, ανήλθε στις 15.981,96 ευρώ (1.331,83 τον μήνα), καταγράφοντας μείωση -9,9% σε σχέση με το έτος 2019 (όταν ήταν 17.738,64 ευρώ ή 1.478,22 ευρώ τον μήνα με -2,3% πληθωρισμό). Σε πραγματικούς όρους, η μέση ετήσια δαπάνη των νοικοκυριών μειώθηκε σε ποσοστό -7,78% ή -1.348,70 ευρώ, λόγω της επίδρασης του πληθωρισμού, σύμφωνα με τον Δείκτη Τιμών Καταναλωτή του έτους 2019 (-2,3%). Η μέση ετήσια δαπάνη των νοικοκυριών για αγορές, κατά το έτος 2019 (τελευταίο έτος «οικονομικής ομαλότητας»), ανήλθε στις 17.738,64 ευρώ (1.478,22 τον μήνα), καταγράφοντας αύξηση 2,5% σε σχέση με το έτος 2018. Σε πραγματικούς όρους, η μέση ετήσια δαπάνη των νοικοκυριών αυξήθηκε σε ποσοστό 1,7% ή 291,96 ευρώ, λόγω της επίδρασης του πληθωρισμού, σύμφωνα με τον Δείκτη Τιμών Καταναλωτή του έτους 2019 (+0,8%). Το μέγεθος του μέσου νοικοκυριού ήταν 2,55 άτομα και για τα δύο έτη.

2. Η διάμεση κατανάλωση ήταν αρκετά μικρότερη από τη μέση. Το 50% των νοικοκυριών δαπανούσαν περισσότερα από 1.080 ευρώ τον μήνα το 2020. Αντίστοιχα, το 50% των νοικοκυριών δαπανούσαν περισσότερα από 1.151 ευρώ τον μήνα το 2019.

Με βάση τα δύο παραπάνω σημεία παρατηρούμε ότι η μέση κατανάλωση το 2020 σε σχέση με το 2019 μειώθηκε τον μήνα κατά 146 ευρώ (1.478-1.332 ευρώ) ενώ η διάμεση κατανάλωση κατά 71 ευρώ (1.151-1.080 ευρώ), δηλαδή λιγότερο από το ήμισυ σε απόλυτους όρους και πολύ λιγότερο σε ποσοστιαία βάση (10% περίπου μειώθηκε η μέση κατανάλωση και 6% η διάμεση κατανάλωση), υποδηλώνοντας την ανελαστικότητα (ουσιαστικά τον μεγάλο βαθμό αναγκαιότητας) των δαπανών κατανάλωσης του 50% των νοικοκυριών με τη χαμηλότερη δαπάνη, δηλαδή αυτήν του εύρους 0-1.151 ευρώ (ή 0-1.080 ευρώ για το 2020). Λογικά συμπεραίνουμε ότι σχεδόν το σύνολο της δαπάνης αυτής σε μεγάλο βαθμό αφιερώνεται σε βασικά αναγκαία αγαθά και έχει μικρά περιθώρια μείωσης ακόμη και στις ιδιαίτερα περιοριστικές

συνθήκες του πρώτου έτους της πανδημίας και της υγειονομικής κρίσης. Αυτό το στοιχείο, βέβαια, έχει διαμορφωθεί σε μεγάλο βαθμό και είναι αποτέλεσμα της προηγούμενης σχεδόν δεκαετούς οικονομικής κρίσης με τη δραστική μείωση, απόλυτα και ποσοστιαία, εισοδημάτων και κατανάλωσης.

3. Το 2020 τα νοικοκυριά που διαμένουν σε ενοικιασμένη κατοικία δαπανούν το 19,8% του προϋπολογισμού τους κατά μέσο όρο για ενοίκιο. Το 2019 τα νοικοκυριά που διαμένουν σε ενοικιασμένη κατοικία δαπανούν το 17,7% του προϋπολογισμού τους κατά μέσο όρο για ενοίκιο.

Με δεδομένες τις καταγεγραμμένες αυξήσεις των ενοικίων τα δύο τελευταία χρόνια τα ποσοστά αυτά πρέπει να έχουν αυξηθεί (βλ. και το μέρος της μελέτης που αναφέρεται στα ενοίκια παρακάτω). Με στοιχεία του 2021 της EUROSTAT εκτιμάται ότι πανελλαδικά περίπου το 62% των νοικοκυριών κατοικούσε σε ιδιόκτητο σπίτι χωρίς δάνειο ή υποθήκη, το 12% σε σπίτι με δάνειο ή υποθήκη, το 20% σε ενοικιασμένη κατοικία και το υπόλοιπο 6% σε σπίτι με μειωμένο ενοίκιο ή παραχωρημένο δωρεάν. Στην Αττική, προφανώς η ιδιοκατοίκηση πρέπει να αντιστοιχεί σε χαμηλότερα ποσοστά. Το ακριβές ποσοστό ιδιοκατοίκησης με ή χωρίς στεγαστικό δάνειο ή ενοικίασης έχει σημασία για τη δυνατότητα κατασκευής ενός μοναδικού δείκτη κόστους ζωής που παίρνει υπόψη του το ποσοστό των νοικοκυριών που επιβαρύνονται με στεγαστικό δάνειο ή ενοίκιο και το εφαρμόζει στο κόστος των ενοικίων, ώστε να προσδιορισθεί το σταθμισμένο μέσο κόστος του τμήματος των απαιτούμενων δαπανών στέγασης που αφορά το ενοίκιο για κάθε αντιπροσωπευτικό τύπο νοικοκυριού (μονομελές έως και πενταμελές).

4. Το μερίδιο της μέσης δαπάνης για είδη διατροφής και μη οινοπνευματώδη ποτά και στέγαση των νοικοκυριών του φτωχότερου 20% του πληθυσμού ανέρχεται στο 58,2% των συνολικών δαπανών των νοικοκυριών, ενώ το αντίστοιχο μερίδιο του πλουσιότερου 20% του πληθυσμού ανέρχεται ακριβώς στο μισό, δηλαδή στο 29,0%. Προφανώς, στέγαση και διατροφή αποτελούν τα πλέον βασικά ή αναγκαία αγαθά και για το φτωχότερο αλλά και για το πλουσιότερο πεμπτημόριο του πληθυσμού, και τα μερίδια των διαφόρων κατηγοριών αγαθών στη συνολική δαπάνη που θα οριστούν θα πρέπει να αντανακλούν σε μεγάλο βαθμό αυτήν την πραγματικότητα.

5. Η μέση ετήσια δαπάνη των νοικοκυριών το 2020 εμφανίζεται μειωμένη κατά 37,1% σε σύγκριση με το 2008. Σε αυτό το ποσοστό περιλαμβάνεται και η μείωση της κατανάλωσης λόγω της πανδημίας. Έτσι, η μέση ετήσια δαπάνη των νοικοκυριών το 2019 εμφανίζεται μειωμένη κατά 30,3% σε σύγκριση με το 2008 (και μεγαλύτερη ποσοστιαία σε σταθερές τιμές αν ληφθεί υπόψη η μικρή αύξηση των τιμών στο διά-

στημα που μεσολάβησε). Για το 2021 σε σχέση με το 2008 η μείωση είναι παρόμοια, δηλαδή 33,0% σε ονομαστικές τιμές και ακόμη μεγαλύτερη σε πραγματικές, καθώς μόνο για τον τελευταίο χρόνο ο ρυθμός πληθωρισμού ήταν 5,1%. Είναι προφανές ότι η οικονομική κρίση έχει πιέσει σημαντικά προς τα κάτω τις δαπάνες όλων σχεδόν των νοικοκυριών και έχει φέρει τις δαπάνες του φτωχότερου τμήματος (ακόμη και του φτωχότερου 50% του συνόλου) σε ένα όριο όπου έχουν απομείνει κυρίως οι πλέον ανελαστικές κατηγορίες δαπανών. Με άλλα λόγια, οι πραγματικές δαπάνες του φτωχότερου μισού των νοικοκυριών λογικά θα πρέπει να βρίσκονται πολύ κοντά στα ελάχιστα όρια διαβίωσης έπειτα από όλες τις μεγάλες διαδοχικές μειώσεις μετά το 2008/2009. Αυτό θα πρέπει να ληφθεί υπόψη και να γίνουν οι απαραίτητες συγκρίσεις μετά την ολοκλήρωση του προϋπολογισμού απόλυτης φτώχειας και του προϋπολογισμού βασικών αναγκών.

6. Η μέση ετήσια δαπάνη για κάθε άτομο, το 2019, ανήλθε στις 6.942,84 ευρώ, (578 ευρώ τον μήνα), καταγράφοντας αύξηση 2,5% (168,84 ευρώ ετησίως) σε σύγκριση με το 2018. Η μέση ετήσια δαπάνη για κάθε άτομο το 2020 ανήλθε στις 6.255,6 ευρώ (521 ευρώ τον μήνα), καταγράφοντας μείωση -9,9% (-687,2 ευρώ ετησίως) σε σύγκριση με το 2019. Υπενθυμίζουμε ότι η διάμεση κατανάλωση είναι 1.151 και 1.080 ευρώ για το 2019 και το 2020 αντίστοιχα, με μέσο μέγεθος νοικοκυριού τα 2,55 άτομα, είναι δηλαδή 451 και 424 ευρώ αντίστοιχα κατ' άτομο, δηλαδή αρκετά χαμηλότερη από τη μέση δαπάνη. Επισημαίνουμε, επίσης, ότι το κατώφλι σχετικής φτώχειας από την έρευνα εισοδήματος (και όχι καταναλωτικών δαπανών) είναι 438-439 ευρώ τον μήνα για το ένα άτομο/μονομελές νοικοκυριό για τα έτη 2019 και 2020 και 18% με 20% του συνόλου βρίσκεται κάτω από αυτό. Πάλι, πρέπει να συγκριθούν τα κατώφλια φτώχειας και βασικών αναγκών που θα κατασκευαστούν με τα όρια αυτά για να ελεγχθεί είτε η ρεαλιστικότητά τους, είτε η αξιοπιστία των στοιχείων κατανάλωσης και εισοδήματος, είτε ενδεχομένως και τα δύο.

7. Το μεγαλύτερο μερίδιο των δαπανών του μέσου προϋπολογισμού των νοικοκυριών για τα δύο αυτά χρόνια (2019-2020) αφορά:

- τα είδη διατροφής και μη οινοπνευματώδη ποτά (20,0%-23,1%),
- τη στέγαση (14,0%-15,3%),
- τις μεταφορές (13,4%-12,3%), και
- τα ξενοδοχεία, καφενεία, εστιατόρια (11,1%- 8,0%).

Ενώ το μικρότερο μερίδιο των δαπανών (3,3%-3,5%) αντιστοιχεί στις υπηρεσίες εκπαίδευσης για το 2019 και αναψυχής και πολιτισμού για το 2020.

Γενικά, όπως είναι αναμενόμενο, παρατηρούνται σχετικά μικρές μεταβολές στην ποσοστιαία κατανομή των δαπανών από έτος σε έτος, ακόμη και σε δύο μη κανονικά έτη στον μέγιστο βαθμό, όπως ήταν το 2019 και το 2020. Για δύο ομαλά και συνηθισμένα έτη οι ποσοστιαίες μεταβολές είναι φυσιολογικό να είναι περίπου ανεπαίσθητες.

8. Αντίθετα με την προηγούμενη παρατήρηση, για μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα και ιδίως σε συνδυασμό με τυχόν σημαντικές οικονομικές εξελίξεις, οι μεταβολές στις διάφορες κατηγορίες της καταναλωτικής δαπάνης των νοικοκυριών είναι πολύ πιο αξιοσημείωτες ποσοτικά και διαφέρουν ουσιαστικά από κατηγορία σε κατηγορία. Έτσι, ενδιαφέρον παρουσιάζει η ποσοστιαία μεταβολή των μέσων μηνιαίων δαπανών των νοικοκυριών για αγαθά και υπηρεσίες σε τρέχουσες τιμές, σύμφωνα με τα στοιχεία των Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών του 2008 και του 2019, όπου αποτυπώνεται η επίδραση της πολυετούς οικονομικής κρίσης και της μεγάλης μείωσης των εισοδημάτων της συντριπτικής πλειονότητας του πληθυσμού. Η μεγαλύτερη μείωση παρατηρείται στη δαπάνη για διαρκή αγαθά (-55,8%). Η υψηλή εισοδηματική ελαστικότητα που παρουσιάζουν τα κατατάσσει στα αγαθά πολυτελείας. Η μικρότερη μείωση (-15,0%), αν και επίσης σημαντική, παρατηρείται στα είδη διατροφής και μη οινοπνευματώδη ποτά. Προφανώς, αυτή η (σχετικά) χαμηλή εισοδηματική ελαστικότητα τα κατατάσσει στα κατεξοχήν βασικά αγαθά. Οι παρατηρήσεις αυτές ισχύουν καθώς συνοδεύονται από σχετική σταθερότητα των τιμών για ολόκληρο το χρονικό διάστημα. Για το 2020 (σε σχέση πάλι με το 2008) η μεγαλύτερη μείωση παρατηρείται στη δαπάνη για είδη ένδυσης και υπόδησης (-64,3%). Η μικρότερη μείωση (-11,5%) παρατηρείται πάλι στα είδη διατροφής και μη οινοπνευματώδη ποτά. Η ποσοστιαία μείωση στο (μέσο) εισόδημα ήταν περίπου 30% για το ίδιο διάστημα, κάτι που σημαίνει ότι η εισοδηματική ελαστικότητα των ειδών ένδυσης και υπόδησης ήταν κοντά στο 2, ενώ αυτής των ειδών διατροφής κοντά στο 1/3.

Πιο συγκεκριμένα, αν εξετάσουμε τις σχετικά πιο αντιπροσωπευτικές μεταβολές, αυτές δηλαδή μεταξύ των ετών 2008 και 2019, συνάγεται ότι, με δεδομένη τη μεγάλη αρνητική ποσοστιαία μεταβολή στο εισόδημα (για την περίοδο εκτιμάται περίπου στο -25% με -30%), χαμηλής εισοδηματικής ελαστικότητας είναι η διατροφή (-15%), η στέγαση (-16,9%) και μάλλον η εκπαίδευση (-25,3%). Αντίθετα, υψηλής εισοδηματικής ελαστικότητας είναι τα διαρκή αγαθά (-55,8%), η ένδυση και υπόδηση (-50,8%), τα διάφορα αγαθά και υπηρεσίες (-41,7%) και οι επικοινωνίες (-35,4%). Η συγκεκριμένη εικόνα δεν αλλάζει σημαντικά αν πάρουμε υπόψη και τις τυχόν διαφορετικές ποσοστιαίες μεταβολές των τιμών των επιμέρους κατηγοριών δαπανών, οι οποίες γενικά δεν ήταν μεγάλες, τουλάχιστον μέχρι την τελευταία χρονιά. Τα ευρήματα αυτά

μας οδηγούν στις επιλογές για σημαντική μείωση των αναγκαίων αγαθών για ένδυση και υπόδηση, καθώς και για ασήμαντες μεταβολές στις ποσότητες των ειδών διατροφής όσον αφορά την κατασκευή των καλαθιών και προϋπολογισμών φτώχειας και βασικών αναγκών.

9. Στις Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών, επίσης, παρουσιάζεται διαχρονικά, για τα έτη από το 2008 έως το 2019, η τάση που καταγράφεται στις βασικές κατηγορίες αγαθών και υπηρεσιών ως ποσοστό της μέσης συνολικής μηνιαίας δαπάνης επί του οικογενειακού προϋπολογισμού (σε τρέχουσες τιμές). Παρατηρείται αύξηση του ποσοστού για δαπάνες σε:

- είδη διατροφής κατά 3,6 ποσοστιαίες μονάδες,
- στέγαση κατά 2,2 ποσοστιαίες μονάδες
- υγεία κατά 0,4 ποσοστιαίες μονάδες, και
- εκπαίδευση κατά 0,2 ποσοστιαίες μονάδες.

Η αύξηση του μεριδίου της δαπάνης για τις κατηγορίες αυτές, σε συνδυασμό με τη μεγάλη ποσοστιαία μείωση του εισοδήματος, επίσης δείχνει ότι πρόκειται για βασικά ή αναγκαία αγαθά (δηλαδή χαμηλής εισοδηματικής ελαστικότητας, για τα οποία υποθέτοντας ότι διατηρούν σταθερές τιμές, η αύξηση του εισοδήματος αυξάνει τη ζητούμενη ποσότητα ποσοστιαία λιγότερο και έτσι μειώνεται η ποσοστιαία συμμετοχή τους στη συνολική δαπάνη, και το αντίστροφο, όπως στην περίπτωσή μας, όπου η μείωση του εισοδήματος επιφέρει μια μικρότερη ποσοστιαία μείωση της κατανάλωσης για αυτά τα αγαθά με αποτέλεσμα να αυξάνεται το μερίδιό τους στη συνολική δαπάνη).

Αντιθέτως, μείωση κατά 2,6 ποσοστιαίες μονάδες παρατηρείται στα ποσοστά της δαπάνης για τα διαρκή αγαθά και κατά 2,4 μονάδες στα ποσοστά της δαπάνης για είδη ένδυσης και υπόδησης. Τα αγαθά αυτών των κατηγοριών θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως πολυτελείας ή λιγότερο βασικά από τα προηγούμενα ύστερα από σύγκριση της ποσοστιαίας μείωσης της ζητούμενης ποσότητάς τους σε σχέση με την ποσοστιαία μεταβολή του εισοδήματος. Επειδή η ζήτηση/κατανάλωση μειώνεται περισσότερο από το εισόδημα ποσοστιαία, το μερίδιό τους στη συνολική δαπάνη μειώνεται. Οι αναγκαίες ποσότητες αυτών των αγαθών πολυτελείας είναι περισσότερο ελαστικές προς τα κάτω.

10. Διαφορετικά πρότυπα κατανάλωσης ανάλογα με τον τύπο νοικοκυριών: Στην Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών παρουσιάζονται ταξινομημένες κατά φθίνουσα σειρά οι 12 κατηγορίες δαπανών ως ποσοστό της συνολικής δαπάνης που πραγματοποιούν, κατά μέσο όρο, τα νοικοκυριά της χώρας για αγαθά και υπηρεσίες (σε τρέχουσες τιμές). Όπως αναφέραμε παραπάνω, η μεγαλύτερη μέση μηνιαία

δαπάνη αφορά σε είδη διατροφής και μη οινοπνευματώδη ποτά και ακολουθούν οι δαπάνες για στέγαση, μεταφορές και ξενοδοχεία, καφενεία και εστιατόρια κτλ. Επισημαίνεται ότι, παρά τα γενικά διαφορετικά πρότυπα κατανάλωσης που παρατηρούνται ανάλογα με τον τύπο νοικοκυριού (ζευγάρι με 1, 2, 3 παιδιά, άτομο μόνο άνω των 65 ετών, 1 γονέας με 1 παιδί κ.ά.), η μεγαλύτερη ποσοστιαία δαπάνη που καταγράφεται σε όλους τους τύπους νοικοκυριών αφορά τα είδη διατροφής και μη οινοπνευματώδη ποτά.

Επίσης, όσον αφορά τους διαφορετικούς τύπους νοικοκυριών (βλ. Πίνακα 1.1), τα νοικοκυριά με 1 άτομο μόνο ηλικίας 65 ετών και άνω δαπανούν, κατά μέσο όρο, το 44,5% της μέσης μηνιαίας δαπάνης των νοικοκυριών της χώρας (για το 2019 και 49,0% για το 2020), ενώ τα νοικοκυριά που αποτελούνται από 1 ζευγάρι με 2 παιδιά έως και 16 ετών δαπανούν, κατά μέσο όρο, το 149,5% (για το 2019 και 150,7% για το 2020) της μέσης μηνιαίας δαπάνης των νοικοκυριών της χώρας.

Τα νοικοκυριά με υπεύθυνο οικονομικά μη ενεργό ή άνεργο δαπανούν, κατά μέσο όρο, το 74,0% της μέσης μηνιαίας δαπάνης του συνόλου των νοικοκυριών της χώρας, ενώ αυτά με υπεύθυνο αυτοαπασχολούμενο με μισθωτούς το 218,1% αυτής.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1

Καταναλωτική δαπάνη κατά τύπο νοικοκυριού (ΕΟΠ 2019 και 2020)

Τύπος νοικοκυριού	Δαπάνη 2019	Δαπάνη 2020
Όλα τα νοικοκυριά	**1.478**	**1.332**
Άτομο μόνο ηλικίας κάτω των 65 ετών	1.014	953
Άτομο μόνο ηλικίας άνω των 65 ετών	657	653
Ζευγάρι	1.268	1.150
Ζευγάρι και παιδί έως και 16 ετών	2.038	1.884
Ζευγάρι και 2 παιδιά έως και 16 ετών	2.211	2.007
Υπεύθυνος μισθωτός	1.815	1.677
Αυτοαπασχολούμενος με μισθωτούς	3.224	2.499
Αυτοαπασχολούμενος χωρίς μισθωτούς	1.856	1.522
Οικονομικά μη ενεργός ή άνεργος	1.094	1.134

Πηγή: ΕΟΠ (2020) και ΕΟΠ (2019)

11. Από τα στοιχεία για τη μέση μηνιαία κατανάλωση (σε ποσότητες) ειδών διατροφής, οινοπνευματωδών ποτών, καπνού, καυσίμων και ηλεκτρικής ενέργειας προκύπτει ότι για το 2019 η μέση μηνιαία ποσότητα φυσικού αερίου (7,72 κυβ. μ.) και ηλεκτρικής ενέργειας (402 kWh) που καταναλώνεται στην κύρια κατοικία αυξήθηκε κατά 19,0% και 0,9%, αντίστοιχα, ενώ η μέση μηνιαία ποσότητα υγρών καυσίμων, στερεών καυσίμων (καυσόξυλα, πελέτες, πυρήνας κτλ.) και υγραερίου μειώθηκε κατά -8,7%, -2,1% και -1,4%, αντίστοιχα. Για το έτος 2020 η μέση κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας έμεινε σχεδόν σταθερή (403,64 kWh και 0,4% μεταβολή), για το φυσικό αέριο αυξήθηκε παραπάνω (8,94 κυβ.μ. και +15,8% μεταβολή), ενώ μειώθηκε η μέση κατανάλωση για υγραέριο (579 γραμμάρια και -8,5% μεταβολή), υγρά καύσιμα (27,31 λίτρα και -4,4% μεταβολή) και αυξήθηκε για τα στερεά καύσιμα (285,88 κιλά και +10,5% μεταβολή). Για το 2021 η μέση κατανάλωση *αυξήθηκε* σε όλες τις κατηγορίες από 3% έως 17%. Θα έχει ενδιαφέρον η σύγκριση των πραγματικών ποσοτήτων που καταναλώθηκαν το 2019, το 2020 και το 2021 με αυτές για το τρέχον έτος της οξυμμένης ενεργειακής κρίσης, με βάση και το γεγονός ότι (παραδοσιακά τουλάχιστον) πρόκειται για βασικά αγαθά πολύ χαμηλής ελαστικότητας ως προς την τιμή τουλάχιστον, όταν αυτή κυμαίνεται σε λογικά επίπεδα. Δυστυχώς, η σύγκριση αυτή δεν μπορεί να γίνει ακόμη στα χρονικά περιθώρια της παρούσας μελέτης. Πάντως, σε γενικές γραμμές, είναι προφανές και γνωστό ότι ο καθορισμός της λογικής και απαιτούμενης κατανάλωσης ενέργειας που αντιστοιχεί στα διάφορα επίπεδα που μας απασχολούν εδώ, και ιδίως η χρηματική αποτίμησή της, παρουσιάζει εξαιρετικές δυσκολίες κατά την τρέχουσα περίοδο.

12. Ανισότητα και κίνδυνος φτώχειας: Για το 2019 το μερίδιο της μέσης ισοδύναμης δαπάνης για είδη διατροφής των νοικοκυριών του φτωχότερου 20% του πληθυσμού ανέρχεται στο 32,6% των δαπανών αυτών των νοικοκυριών, ενώ το αντίστοιχο μερίδιο του πλουσιότερου 20% του πληθυσμού ανέρχεται στο 13,4%. Ο κίνδυνος φτώχειας (σύμφωνα με την ισοδύναμη καταναλωτική δαπάνη και όχι το ισοδύναμο εισόδημα και με βάση τον ορισμό σχετικής φτώχειας που έχουμε δει) απειλεί το 17,1% του πληθυσμού της χώρας όταν στον υπολογισμό του δείκτη λαμβάνεται υπόψη μόνο η ισοδύναμη δαπάνη με τρόπο κτήσεως την αγορά (το ποσοστό κινδύνου φτώχειας ήταν 17,3% το 2018).

Για το 2019 η μέση μηνιαία ισοδύναμη δαπάνη των φτωχών νοικοκυριών (σύμφωνα με την έννοια της σχετικής φτώχειας) εκτιμάται στο 32,7% της μέσης μηνιαίας ισοδύναμης δαπάνης των μη φτωχών νοικοκυριών. Τα φτωχά νοικοκυριά δαπανούν

το 33,0% του μέσου προϋπολογισμού τους σε είδη διατροφής, ενώ τα μη φτωχά το 19,1%, δηλαδή λιγότερο ποσοστιαία αλλά και πάλι η διατροφή είναι η κατηγορία δαπανών με τη μεγαλύτερη συμμετοχή στον προϋπολογισμό δαπανών.

Για το 2020 είναι χαρακτηριστικό ότι, παρά τη μεγάλη μείωση στο εισόδημα και τη δαπάνη σχεδόν όλων των νοικοκυριών, το ποσοστό σχετικής φτώχειας με βάση την ισοδύναμη δαπάνη μειώθηκε από 17,1% σε 15,6% (και πάλι λόγω του ορισμού της σχετικής φτώχειας).[4] Για το 2020 το μερίδιο της μέσης ισοδύναμης δαπάνης για είδη διατροφής των νοικοκυριών του φτωχότερου 20% του πληθυσμού ανέρχεται στο 35,5% των δαπανών αυτών των νοικοκυριών, ενώ το αντίστοιχο μερίδιο του πλουσιότερου 20% του πληθυσμού ανέρχεται στο 15,6%. Για το 2020 η μέση μηνιαία ισοδύναμη δαπάνη των φτωχών νοικοκυριών (σύμφωνα με την έννοια της σχετικής φτώχειας) εκτιμάται στο 34,7% της μέσης μηνιαίας ισοδύναμης δαπάνης των μη φτωχών νοικοκυριών. Τα φτωχά νοικοκυριά δαπανούν το 35,9% του μέσου προϋπολογισμού τους σε είδη διατροφής ενώ τα μη φτωχά το 22,2%, δηλαδή λιγότερο ποσοστιαία αλλά και πάλι η διατροφή είναι η κατηγορία δαπανών με τη μεγαλύτερη συμμετοχή στον προϋπολογισμό δαπανών. Η μείωση του εισοδήματος και της δαπάνης αυξάνει το μερίδιο των (σίγουρα ανελαστικών) δαπανών διατροφής στη συνολική δαπάνη και για τα φτωχά και για τα μη φτωχά νοικοκυριά.

1.3 Οικονομικό περιβάλλον – βασικές ανάγκες – βιοτικό επίπεδο

Τα περιθωριακά στο παρελθόν κοινωνικοοικονομικά προβλήματα της εισοδηματικής ανισότητας και της σχετικής φτώχειας κατά κύριο λόγο, και εν μέρει της απόλυτης φτώχειας,[5] τείνουν πλέον να κατακτήσουν έστω και έμμεσα μια σημαντική θέση στην ατζέντα των πιεστικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν και καλούνται όλο και περισσότερο να λύσουν ακόμη και οι πιο αναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες και

4. Καθώς, όπως αναφέρει η ΕΟΠ 2020, «τα νοικοκυριά του φτωχότερου 20% του πληθυσμού μείωσαν τις δαπάνες τους σε σχέση με το 2019 κατά -2,5%, ενώ τα νοικοκυριά του πλουσιότερου 20% του πληθυσμού κατά -13%».

5. Η γενική συζήτηση για τη φτώχεια, ειδικά, δεν διευκολύνεται λόγω και της απουσίας σύμφωνης γνώμης των εμπλεκομένων ερευνητών και σχολιαστών για τους σχετικούς όρους και το κατάλληλο περιεχόμενό τους όσον αφορά την ακριβή περιγραφή του φαινομένου.

κοινωνίες[6]. Τελευταία εκφράζεται όλο και πιο συχνά η άποψη ότι η αυξημένη ενασχόληση με τη φτώχεια συμβαίνει όχι τόσο για λόγους βελτίωσης της κοινωνικής δικαιοσύνης όσο για τη διατήρηση και προφύλαξη ενός ελάχιστου βαθμού κοινωνικής συνοχής, η οποία πλέον απειλείται σοβαρά. Παρά την όλο και συχνότερη αναφορά τους στη δημόσια συζήτηση στην Ελλάδα, η εννοιολογική οριοθέτησή τους και, φυσικά, η σχετικά ακριβής ποσοτική διερεύνηση και αποτύπωσή τους στον επιστημονικό ερευνητικό λόγο, και πολύ περισσότερο στο πεδίο διαμόρφωσης της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής, καθυστερούν ακόμη σημαντικά.

Το γενικότερο θεωρητικό πλαίσιο που χρησιμοποιείται στη μελέτη ξεκινά τοποθετώντας στο επίκεντρο της προβληματικής του την πραγματικότητα της εκμετάλλευσης της μισθωτής εργασίας (που αποτελεί διαχρονικά τη θεμελιακή αιτία της εισοδηματικής ανισότητας), με τη σχετική φτώχεια να θεωρείται απλώς μια ειδική εφαρμογή σε πιο συγκεκριμένο επίπεδο αφαίρεσης και να ταυτίζεται σχεδόν με την εισοδηματική ανισότητα. Για αυτόν τον λόγο, η μελέτη προσανατολίζεται περισσότερο προς και χρησιμοποιεί την έννοια της απόλυτης φτώχειας και των βασικών αναγκών, δηλαδή τον καθορισμό του ακαθάριστου ή καθαρού μισθού και γενικότερα του συνολικού διαθέσιμου εισοδήματος, τα οποία εξασφαλίζουν κατά περίπτωση: α) το ελάχιστα αποδεκτό φυσιολογικό επίπεδο διαβίωσης (subsistence wage or subsistence standard of living), β) το βιοτικό επίπεδο που αντιστοιχεί στο κατώφλι/όριο της απόλυτης φτώχειας, και γ) το βιοτικό επίπεδο που αντιστοιχεί σε έναν μισθό ή εισόδημα «αξιοπρεπούς διαβίωσης» (living wage) όπως και αν ορίζεται αυτό, συνήθως σε συνάρτηση με την πλήρη και ικανοποιητική κάλυψη ενός προϋπολογισμού βασικών αναγκών μεγαλύτερου από τον προϋπολογισμό απόλυτης φτώχειας. Παρακάτω ορίζουμε με περισσότερες λεπτομέρειες το καθένα από αυτά τα εναλλακτικά βιοτικά επίπεδα, ενώ στην εμπειρική μας κατασκευή και διερεύνηση εστιάζουμε περισσότερο στη δεύτερη και την τρίτη περίπτωση, δηλαδή στον προϋπολογισμό και το κατώφλι/όριο απόλυτης φτώχειας και στον προϋπολογισμό βασικών αναγκών.

Γενικά, όπως προαναφέραμε, η διαμόρφωση της απόλυτης φτώχειας, δηλαδή η αντιστοίχιση εισοδημάτων/πόρων με το κόστος ενός συγκεκριμένου καλαθιού αγαθών/αξιών χρήσης, συνδέεται με την εξέλιξη της παραγωγικότητας της εργασίας, τη διανομή του εισοδήματος ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις με βάση τη διαπραγματευ-

6. Χαρακτηριστικά να αναφέρουμε ότι οι μελέτες για τη φτώχεια όλων των ειδών και ιδίως οι πλησιέστερες στην έννοια της απόλυτης φτώχειας είναι περισσότερες, πιο λεπτομερειακές και πιο τεκμηριωμένες, σε πλήρη αναλογία με το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης κάθε χώρας.

τική δύναμη κοινωνικών τάξεων και κοινωνικών στρωμάτων στη σφαίρα της παραγωγής και τη σφαίρα της κυκλοφορίας, την κρατική οικονομική και αναδιανεμητική πολιτική, τη θέσπιση και το εκάστοτε ύψος του βασικού μισθού, τις μακροοικονομικές πολιτικές που επηρεάζουν την απασχόληση και το ποσοστό ανεργίας, συνακόλουθα τη διαμόρφωση μισθών, συντάξεων και άλλων ονομαστικών εισοδημάτων. Συνδέεται, επίσης, με το επίπεδο των τιμών και τον ρυθμό πληθωρισμού ιδίως των βασικών αγαθών, που αποτελούν τον πυρήνα του καλαθιού αναπαραγωγής του τυπικού νοικοκυριού. Μάλιστα, όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, το τελευταίο στοιχείο –η ραγδαία άνοδος των τιμών σε αντίθεση με τα στάσιμα εισοδήματα– αποτελεί κατά την τρέχουσα περίοδο το σημαντικότερο πρόβλημα από οικονομική και κοινωνική άποψη, διαμορφώνοντας μια κατάσταση όπου απειλείται η ομαλή αναπαραγωγή σημαντικού (και σίγουρα όχι οριακού ή περιθωριακού) τμήματος του συνολικού πληθυσμού, με την έννοια ότι δεν καλύπτονται ικανοποιητικά οι βασικές ανάγκες του έτσι ώστε να είναι επαρκώς κοινωνικά ενσωματωμένο και οικονομικά λειτουργικό.

Ένα ειδικότερο σημείο της παραπάνω συζήτησης είναι ότι οι κοινωνικές εξελίξεις τις τελευταίες δεκαετίες έχουν δημιουργήσει νέα δεδομένα και απαιτούν διαφορετική και πιο λεπτομερειακή προσέγγιση στο ζήτημα της φτώχειας και της ομαλής, αξιοπρεπούς αναπαραγωγής καθώς μειώνεται η ποσοτική σημασία του παραδοσιακού και τυπικού νοικοκυριού με τους 2 γονείς και τον 1 εργαζόμενο (παραδοσιακού και τυπικού τουλάχιστον κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο). Όλο και περισσότερο συναντάμε και στην Ελλάδα το πρότυπο των αναπτυγμένων καπιταλιστικών οικονομιών με 2 εργαζόμενους –με πλήρη και συνήθως ο 1 με μερική απασχόληση–, κατάσταση που δημιουργεί ανάγκες για φροντίδα και φύλαξη των παιδιών, ανάγκες που όλο και περισσότερο καλύπτονται από την αγορά με μεγάλο χρηματικό κόστος (ιδιωτικοί παιδικοί σταθμοί, αμειβόμενη φροντίδα και φύλαξη παιδιών στο σπίτι) και όχι δωρεάν από την εκτεταμένη οικογένεια του νοικοκυριού. Επίσης, έχει αυξηθεί σημαντικά το πλήθος και το ποσοστό των μονογονεϊκών νοικοκυριών, τα οποία αντικειμενικά αντιμετωπίζουν το μεγαλύτερο πρόβλημα αντιστοίχισης και επάρκειας εισοδημάτων και απαραίτητων αναγκών. Σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία, τα τελευταία χρόνια το ποσοστό των μονογονεϊκών νοικοκυριών στο σύνολο των οικογενειών με παιδιά ανέρχεται περίπου στο 30% στις ΗΠΑ, στο 14%-15% στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στο 8%-9% στην Ελλάδα με τάσεις αύξησης, ποσοστά που υποδηλώνουν ότι το συγκεκριμένο φαινόμενο αποτελεί καθετί άλλο παρά έκτακτη περίπτωση.

Αυτές οι μεταβολές σε κοινωνικούς, θεσμικούς και πολιτιστικούς παράγοντες έχουν βαρύνουσα σημασία, με τυπικό παράδειγμα τη φροντίδα και φύλαξη παιδιών

(child care), η οποία ανεβάζει κατακόρυφα το κόστος ζωής για οικογένειες με 2 εργαζόμενους, όπως παρατηρείται σαφώς εδώ και αρκετά χρόνια σε οικονομίες και κοινωνίες όπως αυτές των ΗΠΑ και των άλλων χωρών με παρόμοιο επίπεδο ανάπτυξης. Χαρακτηριστικά, ενώ για το 2020 στην πολιτεία του Βερμόντ ο απαιτούμενος μισθός για την κάλυψη του προϋπολογισμού βασικών αναγκών μιας τετραμελούς οικογένειας με 1 εργαζόμενο ήταν 34,47 δολάρια την ώρα, ο αντίστοιχος μέσος μισθός για μια οικογένεια με 2 εργαζόμενους ήταν όχι το αναλογικό (μειωμένο κατά 50%) 17,24 αλλά 23,81 δολάρια την ώρα, λόγω του μεγάλου κόστους φροντίδας και φύλαξης των παιδιών.

Επιπλέον, και αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία, ιδίως για την Ελλάδα που έχει καθυστερήσει σημαντικά σε αυτό το θέμα, όλο και περισσότερο τα ζητήματα που συζητιούνται εδώ δεν περιορίζονται μόνο στην καταγραφή του επιπέδου της απόλυτης φτώχειας, της αξιοπρεπούς διαβίωσης ή της ικανοποιητικής κάλυψης των βασικών αναγκών. Γίνεται προσπάθεια, τουλάχιστον από την πλευρά του κόσμου της μισθωτής εργασίας, και έχουν αρχίσει να συνδέονται (άτυπα προς το παρόν αλλά με προσπάθειες να θεσμοθετηθεί η χρήση αυτών των πληροφοριών) με τη διαδικασία καθορισμού της αμοιβής των μισθωτών εργαζομένων ιδίως της ελάχιστης, του βασικού ή κατώτατου μισθού.

Σε αυτό το πλαίσιο υπάρχει το παράδειγμα από πρόσφατες εκτιμήσεις (για το 2020) στο οποίο η εύλογη καταγραφή και αποτύπωση βασικών αναγκών για αντιπροσωπευτικούς τύπους νοικοκυριών οδηγεί σε απαιτήσεις για μισθούς και εισοδήματα που ξεπερνούν το 300% του επίσημου κατωφλιού απόλυτης φτώχειας στις ΗΠΑ, το οποίο, αντικειμενικά κρίνοντας, βρίσκεται σχετικά χαμηλά καθώς ισούται με το τριπλάσιο του κόστους διατροφής εκτιμημένου με αυστηρά κριτήρια. Επιπρόσθετα, πάλι για το 2020 στην πολιτεία του Βερμόντ, ο προϋπολογισμός βασικών αναγκών εκτιμάται ότι είναι σημαντικά μεγαλύτερος του ετήσιου εισοδήματος που αντιστοιχεί στον βασικό/ελάχιστο μισθό ενώ βρίσκεται σχετικά κοντά (κυμαίνεται από 74% μέχρι 84%) στο διάμεσο εισόδημα των νοικοκυριών της συγκεκριμένης πολιτείας, κάτι που σημαίνει ότι σχεδόν τα μισά νοικοκυριά της συγκεκριμένης πολιτείας (από τις σχετικά πιο εύπορες στη χώρα) δεν εξασφαλίζουν ένα βιοτικό επίπεδο που να επιτρέπει την ομαλή και άνετη αναπαραγωγή τους.

Μπορεί να υποστηριχθεί, με άλλα λόγια, ότι οι διαστάσεις του προβλήματος είναι τέτοιες που δεν αφορούν πλέον κάποιες οριακές ατέλειες ή δυσλειτουργίες του κοινωνικοοικονομικού συστήματος και της δόμησής του αλλά την ίδια τη δυνατότητά του να παρέχει ένα λογικό ή αξιοπρεπές βιοτικό επίπεδο σε σημαντικό τμήμα του

συνολικού πληθυσμού της χώρας, όσο αναπτυγμένη οικονομικά και να είναι αυτή. Οι υλικές συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί μπορεί και να θέτουν σε αμφισβήτηση, ίσως για πρώτη φορά ύστερα από αρκετές δεκαετίες, τη νομιμοποίηση συνολικά του συστήματος και της λογικής του στην αντίληψη και τη συνείδηση μεγάλου τμήματος του συνολικού πληθυσμού.

Η τρέχουσα συγκυρία μοιάζει εκ πρώτης όψεως με την πρώτη εμπειρία του στασιμοπληθωρισμού των δεκαετιών 1960 και 1970, αλλά στην πραγματικότητα αποτελεί μια πολύ χειρότερη εμπειρία για την πλειονότητα του πληθυσμού. Τότε, σε όλες τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες, και πολύ περισσότερο στην Ελλάδα, είχε προηγηθεί η σχετικά μακρά περίοδος της επονομαζόμενης «χρυσής εποχής της συσσώρευσης κεφαλαίου», η οποία συνοδευόταν, μεταξύ άλλων, από ουσιαστική άνοδο των πραγματικών μισθών και των άλλων εισοδημάτων. Η στασιμότητα ή ύφεση εκείνη την περίοδο ήταν μέτριας έντασης σε σχέση με τη Μεγάλη Ύφεση της δεκαετίας του 1930 αλλά και συγκρινόμενη με την παγκόσμια οικονομική κρίση που εκδηλώθηκε το 2007. Ιδιαίτερα στην Ελλάδα είναι πλέον γνωστά τα στοιχεία για την τεράστια μείωση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ), μισθών (βασικού και μέσου), συντάξεων και άλλων επιδομάτων από την έναρξη της κρίσης περίπου το 2008/2009. Πάνω σε αυτήν την πρωτόγνωρη μείωση του βιοτικού επιπέδου ήλθε να προστεθεί η υγειονομική κρίση των δύο τελευταίων ετών με μείωση του ΑΕΠ κατά 9% το 2020, καθώς και οι μεγάλες αυξήσεις τιμών που συνόδευσαν την επαναφορά των θετικών ρυθμών μεγέθυνσης του ΑΕΠ πολύ πριν το τελευταίο να φτάσει το προ υγειονομικής κρίσης επίπεδό του. Η τρέχουσα οικονομική πραγματικότητα συνδυάζει αισθητά μειωμένα εισοδήματα σε σχέση με το πρόσφατο παρελθόν, και σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα ακόμη μειούμενα (με μεγάλο μέρος των αγοραίων εισοδημάτων να έχει αντικατασταθεί από συγκυριακά βραχυπρόθεσμης φύσης, αβέβαια κρατικά επιδόματα και επιδοτήσεις) με την απρόσμενη επανεμφάνιση του πληθωρισμού έπειτα από μεγάλο χρονικό διάστημα, ουσιαστικά από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 διεθνώς και τις αρχές της δεκαετίας του 1990 στην Ελλάδα. Ενώ η δημόσια συζήτηση είχε στραφεί προς την κατεύθυνση της αναζωογόνησης της κεϋνσιανής προσέγγισης και της παρεμβατικής οικονομικής πολιτικής, δηλαδή προς την πλευρά της τόνωσης της ζήτησης, η απειλή αρχικά και η πραγματικότητα πλέον του πληθωρισμού, που τόσο πολύ είχε συμβάλει στην παρακμή και στον περιορισμό του κεϋνσιανού παραδείγματος, κάνει δύσκολο τον οριστικό αναπροσανατολισμό της μακροοικονομικής πολιτικής και αφήνει το ζήτημα αυτό σε μεγάλο βαθμό μετέωρο. Ειδικότερα, η τόνωση της συνολικής ζήτησης μέσω της επεκτατικής νομισματικής πολιτικής έχει τεθεί εκτός συζήτησης καθώς

το έντονα πληθωριστικό περιβάλλον της τρέχουσας συγκυρίας είναι αντίθετο με τον πρωταρχικό στόχο των Κεντρικών Τραπεζών, δηλαδή τη διατήρηση της σταθερότητας των τιμών. Είναι ενδεικτικό των παραπάνω επισημάνσεων ότι από την αρχή της συγγραφής της μελέτης ήδη έχουν συμβεί ουσιαστικές αυξήσεις των επιτοκίων από όλες τις σημαντικές Κεντρικές Τράπεζες ανά τον κόσμο και από ενενήντα (90) Κεντρικές Τράπεζες συνολικά. Η άνοδος των επιτοκίων, έπειτα από τρεις διαδοχικές κρίσεις και διακινδυνεύοντας μια νέα μεγάλη ύφεση, αποτελεί σαφή ένδειξη της σοβαρότητας του προβλήματος των αυξανόμενων τιμών σε όλα τα αγαθά, και ιδίως στα βασικά, ασχέτως αν οι Κεντρικές Τράπεζες ανησυχούν για την αγοραστική δύναμη των χρηματοπιστωτικών τίτλων και όχι για το κόστος ζωής της πλειονότητας του πληθυσμού.

Το καίριο πρόβλημα πάντως δεν είναι η «εισοδηματική ψαλίδα», δηλαδή η απόσταση των κατώτερων ή μεσαίων στρωμάτων από τα ανώτερα εισοδηματικά στρώματα, και η πιθανή ανοδική της τάση, αλλά η αδυναμία ή δυσκολία σημαντικού αλλά ακόμη απροσδιόριστου ποσοτικά μέρους του συνολικού πληθυσμού να εξασφαλίσει με τα (αντιπροσωπευτικά για την οικονομική πραγματικότητα) εισοδήματά του από όλες τις πηγές τα αναγκαία για την επιβίωση και την αναπαραγωγή του.

Το ζήτημα της αντιστοίχισης πόρων/εισοδημάτων και βασικών αναγκών, το οποίο παραπέμπει στο ζήτημα της απόλυτης φτώχειας, μας έχει απασχολήσει σε σχεδόν ανύποπτο χρόνο, λίγο πριν τις αρχές της προηγούμενης κρίσης (2009/2010),[7] αλλά έχει αποκτήσει πρόσθετη επικαιρότητα στην τρέχουσα περίοδο λόγω της τεράστιας μείωσης των εισοδημάτων συνολικά για την περίοδο 2010-2020 για κρισιακούς οικονομικούς κυρίως λόγους, η οποία ακολουθήθηκε από την πληθωριστική πραγματικότητα των ημερών μας, γεγονός που δεν είχε εμφανισθεί για τρεις σχεδόν δεκαετίες (από τις αρχές της δεκαετίας 1990) στην ελληνική οικονομία.

Η αιφνίδια αυξημένη μεταβλητότητα των τιμών προς τα πάνω από τη μια πλευρά δυσκολεύει την ακριβή καταγραφή του κόστους ικανοποίησης των βασικών αναγκών (απαιτώντας πολλές και συχνές τιμοληψίες) για ένα τυπικό νοικοκυριό, ενώ από την άλλη πλευρά αυξάνει το ειδικό βάρος των τιμών των βασικών αγαθών στη διαμόρφωση της εικόνας της ικανοποιητικής ή μη κάλυψης αυτών των βασικών αναγκών. Να σημειωθεί προκαταβολικά ότι τρεις ξεχωριστές και σε μεγάλο βαθμό αυτόνομες κατηγορίες επηρεάζουν το είδος της έρευνας που διεξάγεται εδώ και πρέπει να καθοριστούν με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια. Πρώτον, τα αγαθά που κρίνονται απαραίτητα για την ελάχιστη/ομαλή/αξιοπρεπή αναπαραγωγή αντιπροσωπευτικών τύπων

7. Βλ. Λαμπρινίδης κ.ά. (2010).

νοικοκυριών και οι ποσότητες των αγαθών που κρίνονται απαραίτητες. Δεύτερον, οι τιμές αγοράς αυτών των αγαθών. Είναι προφανείς οι δυσκολίες που προκύπτουν σε ένα πληθωριστικό περιβάλλον συχνά μεταβαλλόμενων τιμών για τη σωστή καταγραφή τους. Τρίτον, χρειάζεται να υπάρχει καταγραφή για τα ονομαστικά τρέχοντα καθαρά εισοδήματα και μεταβιβάσεις από όλες τις πηγές έτσι ώστε να γίνει η σύγκριση διαθέσιμου εισοδήματος και απαιτούμενων πόρων για την κάλυψη διαφόρων ειδών βιοτικών επιπέδων (ελάχιστου ή διαβίωσης, απόλυτης φτώχειας, αξιοπρεπούς διαβίωσης κ.λπ.), κάτι που μόνο ενδεικτικά γίνεται στην παρούσα μελέτη.

Το «καλάθι» των βασικών αναγκών/αγαθών οφείλει να προσαρμόζεται (τουλάχιστον σε μεσοπρόθεσμη βάση και λιγότερο βραχυπρόθεσμα) ανάλογα με τις ουσιαστικές μεταβολές που συμβαίνουν σε οικονομικό, εθιμικό, πολιτιστικό επίπεδο. Η προσαρμογή στα καταναλωτικά πρότυπα μπορεί να αφορά τις αυξομειώσεις στις απαιτούμενες ποσότητες των βασικών αγαθών (σε περιόδους μεγάλης οικονομικής άνθησης ή μεγάλης κρίσης, αντίστοιχα), την πρόσθεση κάποιων νέων που κρίνονται πλέον απαραίτητα ή την αφαίρεση κάποιων βασικών αγαθών που για καθαρά οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτιστικούς, θεσμικούς, εθιμικούς λόγους δεν κρίνονται πλέον ως τέτοια (σημειώνουμε ότι στην περίοδο της συγγραφής της μελέτης εξελίσσονται ακόμη η υγειονομική και η ενεργειακή κρίση, οι οποίες έχουν τροφοδοτήσει μια κρίση κόστους ζωής και, όπως είναι φυσικό, η ακριβής επίδραση του COVID-19 και του πληθωρισμού στα καταναλωτικά πρότυπα είναι δύσκολο να προσδιοριστούν επακριβώς, καθώς δεν είναι σίγουρο πόσο μόνιμες επιπτώσεις θα έχουν στο υπό μελέτη αντικείμενο).

Αναπόφευκτα, θα έλεγε κανείς, κάτω από την επίδραση της παρατεταμένης οικονομικής στασιμότητας που ακολούθησε την περίοδο της οξείας παγκόσμιας οικονομικής κρίσης (στην Ελλάδα η εμπειρία της κρίσης ήταν, ως γνωστόν, πολύ πιο οδυνηρή σε βάθος και με πολύ μεγαλύτερη χρονική διάρκεια, χωρίς να έχει οριστικά ξεπεραστεί ακόμη και στο χρονικό διάστημα λίγο πριν την έναρξη της τρέχουσας κρίσης) και της ρητής ή υπόρρητης συνειδητοποίησης ότι το πρόβλημα αφορά όχι μόνο περιθωριοποιημένα στρώματα ή οικονομικά μη ενεργούς και συνταξιούχους αλλά κυρίως οικονομικά ενεργούς απασχολούμενους που ανήκουν στο εργατικό δυναμικό, και μάλιστα με πλήρη απασχόληση, η συζήτηση στράφηκε (στην πραγματικότητα προσπαθεί να στραφεί) αρχικά στον προσδιορισμό και κατόπιν στη δυνητική διαδικασία υιοθέτησης των εισοδημάτων εκείνων που απαιτούνται για να υπερβαίνει κάποιος ή κάποιο νοικοκυριό το όριο (απόλυτης) φτώχειας, το όριο επιβίωσης ή το όριο αξιοπρεπούς διαβίωσης, με την αντίστοιχη ονομασία (living wage, livable wage,

μισθός αξιοπρεπούς διαβίωσης κ.ά.). Οι τελευταίοι είναι όροι που εμφανίζονται όλο και περισσότερο στη σχετική δημόσια συζήτηση καθώς γίνεται όλο και πιο σαφές ότι μεγάλα τμήματα του πληθυσμού υποφέρουν όχι από τη μεγάλη απόσταση που τα διακρίνει από τα υπόλοιπα, από το μέσο ή το διάμεσο εισόδημα (σύμφωνα με το εννοιολογικό περιεχόμενο της σχετικής φτώχειας), αλλά από έλλειψη επαρκών πόρων για την εξασφάλιση ενός στοιχειωδώς υποφερτού βιοτικού επιπέδου και ομαλής αναπαραγωγής. Η απόλυτη φτώχεια και η ικανοποίηση των βασικών αναγκών είναι ένα ζήτημα, ένα πρόβλημα που σχετίζεται ή σχεδόν ταυτίζεται με ένα αντικειμενικά χαμηλό βιοτικό επίπεδο.

Είναι, λοιπόν, μείζον ζήτημα, που εδώ και καιρό χρήζει λεπτομερέστερης κατανόησης από τους συμμετέχοντες στη σχετική δημόσια συζήτηση, η ακαταλληλότητα ή/και ανεπάρκεια του ευρέως χρησιμοποιούμενου μέτρου του ποσοστού (σχετικής) φτώχειας για την αποτύπωση της οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης και την ανάδειξη των οξυμμένων προβλημάτων που σχετίζονται άμεσα με το ύψος του βιοτικού επιπέδου μεγάλου μέρους ή πιθανόν ακόμη και της πλειονότητας του πληθυσμού. Η σχετική φτώχεια δεν υποδηλώνει τίποτα παραπάνω από τον βαθμό ανισότητας στην προσωπική κατανομή εισοδήματος των νοικοκυριών χωρίς να αποκαλύπτει κρίσιμες πληροφορίες για το ύψος των εισοδημάτων, το εύρος των αναγκών, το κόστος τους και τον βαθμό ικανοποίησης βασικών και κοινωνικών αγαθών, δηλαδή, ουσιαστικά, το βιοτικό επίπεδο ευμεγεθών στρωμάτων του πληθυσμού. Ακόμη και η διεύρυνση του ορισμού του φαινομένου της σχετικής φτώχειας από την Eurostat και την ΕΛΣΤΑΤ σε «κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού» δεν βοηθάει αποφασιστικά στη σωστή εστίαση του προβλήματος. Όταν ο κίνδυνος φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού ξεπερνά ακόμη και το 30% του συνολικού πληθυσμού δεν εκφράζει κοινωνικό αποκλεισμό (όρος που αρμόζει περισσότερο σε περιθωριακές μειοψηφίες) αλλά μια διάχυτη κατάσταση υπερβολικής ανισότητας και πιθανόν εκτεταμένης φτώχειας, μια κατάσταση που παρουσιάζεται ως ένα πολύ δύσκολο καθήκον για να αντιμετωπισθεί και, επομένως, εύκολο να παραμερισθεί από τους υπευθύνους της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής ως «στατιστικό κατασκεύασμα». Συνοπτικά, η σχετική φτώχεια (εν μέρει δικαιολογημένα) δεν αντιμετωπίζεται/προσλαμβάνεται ως πρόβλημα πραγματικής φτώχειας, ενώ ο «κίνδυνος φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού», με την πρόσθεση ανόμοιων κατηγοριών, πάσχει από την έλλειψη ενός συνοπτικού και περιεκτικού ορισμού που να εστιάζει στο πραγματικό πρόβλημα της ένδειας, της έλλειψης πόρων και της προσαρμογής/αναβάθμισης των εισοδημάτων που απαιτούνται για να εξαλειφθεί ή να μετριασθεί το πρόβλημα.

Όπως είναι γνωστό, η πρόσφατη μακροοικονομική πορεία της ελληνικής οικονομίας έχει χαρακτηρισθεί από μια δεκαετή σχεδόν μεγάλη κρίση, με το πραγματικό ΑΕΠ (και τα περισσότερα ονομαστικά και πραγματικά εισοδήματα, ιδίως αυτά των μισθωτών) να μειώνεται συνολικά κατά 25% περίπου, με την απασχόληση να μειώνεται δραματικά, με μια νέα υγειονομική αλλά και ταυτόχρονα οικονομική κρίση να εξελίσσεται για δύο έτη πλέον και, σαν επιστέγασμα, με την επανεμφάνιση του φαινομένου του πληθωρισμού, που μειώνει ακόμη περισσότερο τα πραγματικά εισοδήματα και το βιοτικό επίπεδο, επιδεινώνοντας τα ήδη υπαρκτά προβλήματα φτώχειας και δυσκολίας αναπαραγωγής.

Ένα πρόσθετο πρόβλημα είναι ότι οικονομική μεγέθυνση, ανισότητα και σχετική φτώχεια συνδέονται εδώ και καιρό με θετικό τρόπο στην κυρίαρχη αφήγηση της οικονομικής επιστήμης μέσα από το επιχείρημα του «trickle-down economics». Σύμφωνα με αυτό, η ανισότητα θεωρείται αποτέλεσμα της απρόσκοπτης λειτουργίας του μηχανισμού της αγοράς και επιβράβευση της προσπάθειας των περισσότερο παραγωγικών ατόμων. Αυτός ο μηχανισμός διανομής εγγυάται τη μεγαλύτερη δυνατή μεγέθυνση του συνολικού προϊόντος, το οποίο αργά ή γρήγορα θα διαχυθεί και στα κατώτερα εισοδηματικά τμήματα της οικονομίας και θα ενισχύσει το βιοτικό τους επίπεδο, άσχετα από την απόστασή τους από τα μεσαία και υψηλότερα εισοδήματα. Η λογική αυτή δικαιολογεί την ύπαρξη ακόμη και εκτεταμένης σχετικής φτώχειας και παραμερίζει, ελαχιστοποιεί ή και εκμηδενίζει το διαφορετικό και σημαντικότερο πρόβλημα της απόλυτης φτώχειας. Είναι σημαντικό, επομένως, να ελέγχεται η ορθότητα του επιχειρήματος αυτού, μεταξύ άλλων, και με την καταγραφή της εξέλιξης του βιοτικού επιπέδου για μεγάλες ομάδες του πληθυσμού, ιδίως αυτών που ανήκουν στα χαμηλά εισοδηματικά στρώματα. Στην τρέχουσα περίοδο, με τη σοβαρή αναζωπύρωση του πληθωρισμού ιδίως σε βασικά αγαθά όπως είναι η ενέργεια έπειτα από αρκετές δεκαετίες (στην Ελλάδα και για πολύ περισσότερο χρόνο διεθνώς), είναι επιτακτική η στενή παρακολούθηση της εξέλιξης βασικών και κοινωνικών αναγκών, τιμών και ονομαστικών εισοδημάτων για να εκτιμάται σε τακτά χρονικά διαστήματα η συνδυασμένη έκβασή τους, που δεν είναι άλλη από το ύψος και τις διακυμάνσεις του βιοτικού επιπέδου των νοικοκυριών, της οικονομίας, της χώρας.

Ένα από τα εργαλεία που έχουν πλέον αναπτυχθεί τις δύο τελευταίες δεκαετίες στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες προς αυτήν την κατεύθυνση είναι και ο προϋπολογισμός βασικών αναγκών (Basic Needs Budget), ο οποίος έχει πλέον με κάποιον τρόπο συνδεθεί με το «wage formation process» (διαδικασία προσδιορισμού/καθορισμού του μισθού), καθώς γίνεται αντιληπτό, ακόμη και στους κυρίαρχους κύ-

κλους, ότι για διάφορους λόγους η τεράστια διαφορά στη σχετική διαπραγματευτική δύναμη κεφαλαίου-εργασίας στους περισσότερους κλάδους έχει οδηγήσει συστηματικά σε αμοιβές, εισοδήματα αλλά και κρατικές κοινωνικές μεταβιβάσεις που δεν εξασφαλίζουν την ποσοτικά και ποιοτικά επαρκή αναπαραγωγή μεγάλου μέρους του συνολικού πληθυσμού και ειδικότερα των μισθωτών εργαζομένων, είτε των ενεργών είτε αυτών που βρίσκονται προσωρινά ή μόνιμα εκτός αγοράς εργασίας, με άμεση συνέπεια ακόμη και τη μείωση του πληθυσμού πλέον σε υπολογίσιμα ποσοστά. Ως εκ τούτου, σε ό,τι ακολουθεί δίνεται έμφαση και αποτελεί ένα από τα βασικά σημεία της έρευνας το επιχείρημα που αφορά τη σύνδεση του προϋπολογισμού απόλυτης φτώχειας ή προϋπολογισμού βασικών αναγκών με την καθιέρωση ενός μισθού «αξιοπρεπούς διαβίωσης».

Συμπερασματικά, οι βασικοί άξονες γύρω από τους οποίους περιστρέφεται η παρούσα μελέτη είναι η εκτίμηση για διάφορους τύπους νοικοκυριών του κόστους ζωής, στη βάση της λεπτομερειακής εξέτασης των επιμέρους κατηγοριών αναγκών, με την κατασκευή ενός προϋπολογισμού απόλυτης φτώχειας και ενός προϋπολογισμού βασικών αναγκών, προσθέτοντας την ελληνική διάσταση στις ήδη υπάρχουσες διεθνείς μελέτες και αναπτύσσοντας στην ελληνική πραγματικότητα αυτό το χρήσιμο εργαλείο για την αποτύπωση του χρηματικού κόστους του βιοτικού επιπέδου σε διάφορα επίπεδα με απώτερο στόχο τη σύνδεση με τον καθορισμό ενός «μισθού αξιοπρέπειας» ή «living/livable wage».

02

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η κατασκευή του προϋπολογισμού βασικών αναγκών

Η μελέτη βασίζεται θεωρητικά σε προηγούμενες σχετικές έρευνες και, συνεχίζοντας και εμπλουτίζοντας τη βιβλιογραφία, επιχειρηματολογεί σε διάφορα επίπεδα για την ανάγκη συνέχειας, επικαιροποίησης και περαιτέρω επεξεργασίας και εξειδίκευσης των ερευνητικών προσπαθειών για τη δόκιμη και την όσο το δυνατόν κατάλληλη κατασκευή ενός τυπικού προϋπολογισμού (standard budget) ή ενός προϋπολογισμού βασικών αναγκών (Basic Needs Budget) για την ελληνική οικονομία. Ο τελευταίος, στις διάφορες εκδοχές του, όλο και περισσότερο αναγνωρίζεται ως ένα εργαλείο απαραίτητο για τη δυνητική και πραγματική αποτύπωση του βιοτικού επιπέδου για το σύνολο του πληθυσμού καθώς και για ιδιαίτερες υπο-ομάδες ή κοινωνικά στρώματα. Ο προϋπολογισμός βασικών αναγκών, επίσης, είναι, μεταξύ άλλων, και χρήσιμος για τον καθορισμό του ορίου της (απόλυτης) φτώχειας όταν το τελευταίο εκτιμάται στη βάση της ικανοποίησης των αναγκών (βασικών και κοινωνικών) και όταν αυτή (η απόλυτη φτώχεια) ορίζεται με τον συγκεκριμένο τρόπο που γίνεται παρακάτω στην παρούσα εργασία. Τα τελευταία χρόνια αυξάνεται, επίσης, η κοινωνική πίεση για τη συσχέτιση και τη χρήση του προϋπολογισμού βασικών αναγκών στη διαμόρφωση των αμοιβών στην αγορά εργασίας έτσι ώστε αυτές να ανταποκρίνονται και να παρακολουθούν, κατά το δυνατόν, τις μεταβαλλόμενες (σχεδόν πάντοτε αυξανόμενες) απαιτήσεις για την αναπαραγωγή των μελών του κάθε είδους νοικοκυριού.

Τα συγκεκριμένα όρια, είτε του προϋπολογισμού βασικών αναγκών είτε της απόλυτης φτώχειας, αντιστοιχούν δυνητικά στα διάφορα μεγέθη και είδη νοικοκυριών με διαφορετικά οικονομικά και ηλικιακά χαρακτηριστικά σε επιλεγμένες γεωγραφικές περιοχές αλλά και για το σύνολο της χώρας, και αναφέρονται στις ελάχιστες απαιτούμενες ποσότητες αγαθών, με την έννοια ότι αυτές είναι αυστηρά αναγκαίες είτε για την

ομαλή αναπαραγωγή των μελών του κάθε φορά εξεταζόμενου νοικοκυριού (άνετη κάλυψη βασικών αναγκών) είτε για την κατ' ελάχιστο βαθμό επαρκή αναπαραγωγή (όριο απόλυτης φτώχειας). Επιπρόσθετα, είναι αναγκαίος, σε δεύτερη φάση, ο υπολογισμός του ποσοστού του πληθυσμού που δεν καλύπτει εισοδηματικά τα όρια αυτά και, επομένως, πλήττεται από το φαινόμενο της απόλυτης φτώχειας ή της μη ομαλής και επαρκούς αναπαραγωγής, μια εκτίμηση που θα αποτυπώσει και θα μεταφέρει πιστά την έκταση και τη σοβαρότητα του φαινομένου της φτώχειας και του χαμηλού βιοτικού επιπέδου, αντίστοιχα, και είναι πιο πιθανό να οδηγήσει σε τεκμηριωμένες προτάσεις και μέτρα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής που θα αντιμετωπίζουν ουσιαστικά το πραγματικό πρόβλημα του χαμηλού βιοτικού επιπέδου, της απόλυτης φτώχειας, της κοινωνικής περιθωριοποίησης και τις συνέπειές τους.

Υποστηρίζουμε ότι η αυξημένη ενασχόληση με το φαινόμενο της καταγραφής των βασικών αναγκών και της απόλυτης φτώχειας στην τρέχουσα συγκυρία προκύπτει εύλογα και δικαιολογείται σε μεγάλο βαθμό από τις οικονομικές εξελίξεις και συγκεκριμένα από τον επικρατούντα εδώ και μεγάλο χρονικό διάστημα συνδυασμό της παρατεταμένης οικονομικής και κοινωνικής κρίσης ή, στην καλύτερη περίπτωση, της στασιμότητας της ελληνικής οικονομίας, η οποία, μεταξύ άλλων, δεν επιτρέπει την ουσιαστική και σημαντική μείωση της ανεργίας ακόμη και με τον στενό και σε μεγάλο βαθμό ακατάλληλο ορισμό της από την επίσημη στατιστική αρχή. Παράλληλα, η εξελισσόμενη υγειονομική αλλά και ταυτόχρονα ενεργειακή και οικονομική κρίση πιέζει προς τα κάτω ακόμη περισσότερο τα εισοδήματα των μισθωτών και της μεγάλης πλειονότητας του πληθυσμού, επιδεινώνοντας σημαντικά το βιοτικό του επίπεδο και αυξάνοντας τον αριθμό των φτωχών και το ποσοστό τους στον πληθυσμό, τουλάχιστον σύμφωνα με την έννοια της απόλυτης φτώχειας.

Η εκτεταμένη ανεργία και υποαπασχόληση, που είναι ταυτόσημες με την υποχώρηση της διαπραγματευτικής δύναμης της εργατικής τάξης και των συγγενών της κοινωνικών στρωμάτων, φαίνεται να αποτελούν την πρωταρχική και σημαντικότερη αιτία της εξάπλωσης του φαινομένου της απόλυτης φτώχειας και του χαμηλού βιοτικού επιπέδου όπως ορίζεται εδώ, και, σε συνδυασμό με τη χρόνια ανεπαρκή (κυρίως σε ποιοτικούς όρους και συγκεκριμένη κοινωνική στόχευση) ανάπτυξη του ελληνικού κράτους πρόνοιας, μέσα μάλιστα σε ένα πλαίσιο αυστηρά περιοριστικής δημοσιονομικής και επομένως και κοινωνικής πολιτικής, οξύνει το έντονο αυτό κοινωνικό πρόβλημα ακόμη περισσότερο.

Η επίμονη και συστηματική ανεργία (διψήφια για πάνω από δέκα χρόνια) μειώνει δραματικά τα διαθέσιμα εισοδήματα, η περιοριστική δημοσιονομική και νομισματική πολιτική τα μειώνουν ακόμη περισσότερο, οι ελλείψεις και τα κενά στις δομές και στην αποτελε-

σματικότητα του κράτους πρόνοιας και της κοινωνικής πολιτικής δεν μπορούν να αναπληρώσουν αυτές τις εισοδηματικές απώλειες επαρκώς, οι ελάχιστες βασικές και κοινωνικές ανάγκες παραμένουν περίπου οι ίδιες ποιοτικά και ποσοτικά, κάποιες αναγκαστικά συρρικνώνονται (αναψυχή, πολιτισμός, διακοπές), κάποιες αυξάνονται λόγω της οικονομικής, υγειονομικής, ενεργειακής κρίσης (υγεία, εκπαίδευση, στέγαση, ηλεκτρική ενέργεια, θέρμανση), οι τιμές στρατηγικών εισροών και τελικών προϊόντων ευρείας κατανάλωσης το τελευταίο διάστημα αυξάνονται θεαματικά, και το συνολικό συνδυασμένο αποτέλεσμα είναι η μεγάλη αύξηση των ατόμων και των νοικοκυριών που δεν μπορούν να εξασφαλίσουν μια σειρά από αγαθά/αξίες χρήσης ορισμένης ποσότητας και εύρους, τα οποία είναι απαραίτητα για την αναπαραγωγή τους και την ομαλή κοινωνική τους ενσωμάτωση.

Αν και το φαινόμενο δεν είναι εντελώς νέο, στα όσα μόλις παρατέθηκαν σχετικά με την επίδραση της ανεργίας πρέπει να προστεθεί και η πολυπληθής πλέον κατηγορία των «εργαζόμενων φτωχών» («working poor»), δηλαδή των ατόμων εκείνων που έχουν ακόμη και πλήρη απασχόληση αλλά, λόγω της μεγάλης μείωσης των μισθών καθώς και των άλλων εισοδημάτων κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, η αμοιβή τους και το συνολικό εισόδημά τους περιορίζονται πλέον σε επίπεδα κατώτερα από το όριο φτώχειας, όταν αυτό ορίζεται ως το χρηματικό κόστος ενός εύλογου καλαθιού αγαθών απαραίτητων κατ' ελάχιστον για την εξασφάλιση των αναγκαίων προς το ζην. Το ίδιο συμβαίνει και με τις πολυάριθμες πλέον θέσεις ημιαπασχόλησης, οι οποίες όλες ανεξαιρέτως προσφέρουν αμοιβές αισθητά μικρότερες από ένα εύλογο όριο φτώχειας ή αξιοπρεπούς διαβίωσης. Η αλληλουχία απασχολούμενος – άνεργος – φτωχός δεν παρουσιάζεται πλέον με διακριτά βήματα και με μεγάλη και ξεκάθαρη απόσταση της μιας κατάστασης από τις άλλες. Όλο και περισσότερο παρουσιάζεται επικάλυψη ή και ταύτιση μερικές φορές των τριών καταστάσεων για μεγάλα τμήματα του εργατικού δυναμικού και του πληθυσμού γενικότερα. Είναι επιτακτικό και λόγω αυτής της αιτίας να ξεκινήσει η συζήτηση για τη θέσπιση και για το επίπεδο ενός «μισθού διαβίωσης ή αξιοπρέπειας» (living wage) και η προσέγγισή μας εδώ μπορεί να παρέχει κατάλληλες πληροφορίες. Αναφερόμαστε και αλλού στο ζήτημα αυτό, το οποίο κατά βάση σχετίζεται με τον προσδιορισμό του μισθού σύμφωνα με τον μηχανισμό της αγοράς (που υποτίθεται ότι αποτιμά με ακρίβεια την οριακή παραγωγικότητα του εργαζόμενου σύμφωνα με την κυρίαρχη οικονομική προσέγγιση) ή σύμφωνα με τις ανάγκες ομαλής αναπαραγωγής και κοινωνικής ενσωμάτωσης του μισθωτού και των εξαρτώμενων από αυτόν.

Η τελευταία κρίση της παγκόσμιας οικονομίας έχει, σε κάθε περίπτωση, αναθερμάνει το ενδιαφέρον των κυβερνήσεων και της ερευνητικής κοινότητας και για τη φτώχεια και τις υλικές στερήσεις γενικά αλλά και για την απόλυτη φτώχεια ειδικότερα.

Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται και στη διεθνή αλλά και στην ελληνική βιβλιογραφία ίσως για πρώτη φορά εδώ και πάρα πολλές δεκαετίες λόγω της πρωτόγνωρης έντασής του, που, όπως συζητάμε παρακάτω, αποκαλύπτει και το αδόκιμο της κυρίαρχης και σχεδόν αποκλειστικής μέχρι τώρα προσέγγισης της σχετικής φτώχειας γενικά, και ιδιαίτερα σε περιόδους έντονης κρίσης, πληθωρισμού και ραγδαίας μείωσης των εισοδημάτων για τη συντριπτική πλειονότητα του πληθυσμού.

Στην Ελλάδα, μόλις τα τελευταία χρόνια (μέσα στην περίοδο της κρίσης και σε μεγάλο βαθμό εξαιτίας της) εκδηλώθηκε ερευνητικό ενδιαφέρον για την ανίχνευση και μέτρηση του προβλήματος της απόλυτης φτώχειας. Είναι χαρακτηριστικό ότι η μια από τις δύο ερευνητικές ομάδες που ασχολούνται με το πρόβλημα χρησιμοποιεί τον όρο «ακραία φτώχεια» αντί της απόλυτης φτώχειας, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την αντίληψη της σοβαρότητας, της έκτασης και της γενικότητας του προβλήματος. Ακόμη πιο ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι σε όλη τη διάρκεια της μακρόχρονης περιόδου εκτίμησης και επίσημης ανακοίνωσης του ποσοστού σχετικής φτώχειας από την ΕΛΣΤΑΤ, ο αντίστοιχος πληθυσμός δεν έγινε ποτέ ρητά αντικείμενο-στόχος της κοινωνικής πολιτικής, ούτε ποτέ τέθηκε ως προτεραιότητα ή, έστω, μακροπρόθεσμος στρατηγικός στόχος η οποιαδήποτε μείωση του ποσοστού σχετικής φτώχειας, το οποίο πολλές φορές υπερέβαινε το 20% του συνολικού πληθυσμού. Όπως αναφέραμε παραπάνω, υποστηρίζουμε ότι υπεύθυνος για αυτήν την παράλειψη είναι και ο ορισμός της σχετικής φτώχειας που βασίζεται στη γενική και κάπως αόριστη διατύπωση ότι «χ ποσοστό του πληθυσμού βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας όταν το εισόδημά του βρίσκεται σε μια κάποια απόσταση (κάτω από 60%) από το μέσο ή διάμεσο εισόδημα/συνθήκες διαβίωσης», χωρίς καμιά ιδιαίτερη αναφορά στο (πιθανά πολύ χαμηλό) επίπεδο των εισοδημάτων και στο (πιθανά πολύ υψηλό) κόστος ζωής, δηλαδή στο ίδιο το πραγματικό βιοτικό επίπεδο μεγάλου μέρους του πληθυσμού.

2.1 Η ιδιαίτερη σημασία του προϋπολογισμού βασικών αναγκών και της (απόλυτης) φτώχειας σε συνθήκες μεγάλης κρίσης και πληθωρισμού

Έχει αρχίσει να γίνεται φανερό ότι, πέρα από τις άλλες αδυναμίες της προσέγγισης της σχετικής φτώχειας, υπάρχει σοβαρή υποεκτίμηση του πραγματικού προβλήματος της φτώχειας και της εξέλιξής του σε σχέση με την έννοια της σχετικής φτώχειας.

Αυτό δεν είναι απαραίτητο να ισχύει πάντοτε, αλλά είναι πολύ πιθανό να συμβαίνει σε συνθήκες μακρόχρονης και έντονης κρίσης και γενικευμένης μείωσης των εισοδημάτων, όπως στην περίπτωση της πρόσφατης και τρέχουσας περιόδου της ελληνικής οικονομίας. Ακόμη περισσότερο γίνεται προφανής η ανάγκη για ένα διαφορετικό πλαίσιο ανάλυσης και μέτρησης της φτώχειας σε περιόδους που χαρακτηρίζονται από δραστικά μειωμένα εισοδήματα και ελαφρά αυξανόμενες τιμές, όπως συνέβαινε μέχρι πρόσφατα. Περιττό δε να τονισθεί ότι γίνεται ακόμη περισσότερο επίκαιρη η προσέγγιση της απόλυτης φτώχειας στις σημερινές συνθήκες ενεργειακής κρίσης και μεγάλης αύξησης των τιμών στρατηγικών εισροών και, επομένως, όλων αδιακρίτως των τελικών προϊόντων στο αμέσως προσεχές μέλλον, μια εξέλιξη που ήδη υλοποιείται στο β΄ εξάμηνο του 2022 και έχει δημιουργήσει συνθήκες «κρίσης κόστους ζωής» («cost of living crisis»). Το φαινόμενο αυτό της κρίσης κόστους ζωής μάλιστα είναι έντονο και διακριτό όχι μόνο στην Ελλάδα μετά τη γνωστή πρόσφατη οικονομική τραγωδία αλλά και σε ευρωπαϊκές χώρες όπως το Ηνωμένο Βασίλειο και άλλες.

Για την Ελλάδα συγκεκριμένα, όπως μπορούμε να δούμε παρακάτω στους Πίνακες 2.1 και 2.2, η δραματική μείωση των εισοδημάτων της μεγάλης πλειονότητας του πληθυσμού, αρχικά με παράλληλη αύξηση (2009 με 2011), στη συνέχεια, με διατήρηση στο ίδιο επίπεδο (2012 με 2013) και από ένα σημείο και έπειτα με μικρή πτώση (2014 με 2016) και σταθεροποίηση ή με μικρή αύξηση (2016 με 2019) του επιπέδου των τιμών κατά τη διάρκεια της κρίσης, μια εξέλιξη που λογικά συνεπάγεται μια αλματώδη αύξηση του πλήθους των φτωχών ατόμων και του ποσοστού της φτώχειας στον συνολικό πληθυσμό, δεν αντανακλάται σε καμία περίπτωση στις καταγεγραμμένες μεταβολές των επίσημων μετρήσεων της σχετικής φτώχειας (κινδύνου φτώχειας), οι οποίες, αντίθετα, δίνουν μια μάλλον σοβαρά παραπλανητική εικόνα της εξέλιξης του φαινομένου.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 2.1 κατά το έτος 2015 το 21,2% του συνολικού πληθυσμού της χώρας βρισκόταν σε κίνδυνο (σχετικής) φτώχειας, ένα ποσοστό που μειώθηκε στο 20,2% το 2016. Ο συγκεκριμένος δείκτης, που κατά το έτος 2004 ανερχόταν στο 19,6%, σημείωσε αυξητική πορεία έως το 2012 όταν και εκτιμήθηκε στο 23,1%, ενώ άρχισε να μειώνεται από το 2013 και έπειτα. Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία, η περίοδος κρίσης 2009-2015, με τη γνωστή ραγδαία μείωση των εισοδημάτων και την τεράστια αύξηση της ανεργίας, έδωσε μια ιδιαίτερα μικρή αύξηση στο ποσοστό (σχετικής) φτώχειας, γύρω στο 1% του πληθυσμού, σε αναντιστοιχία εντελώς με την εικόνα που υπάρχει για τα φαινόμενα που είχε δημιουργήσει η οικονομική κρίση. Αν πάρουμε δε υπόψη και το έτος 2016, τότε καταλήγουμε στο

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1

Εξέλιξη του ποσοστού σχετικής φτώχειας στην Ελλάδα (2004-2020)

Έτος	Ποσοστό σχετικής φτώχειας
2004	19,6
2007	20,0
2008	19,7
2009	**20,1**
2010	21,4
2011	**23,1**
2012	**23,1**
2013	22,1
2014	21,4
2015	21,2
2016	20,2
2017	18,5
2018	17,9
2019	**17,7**
2020	**19,6**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2021)

(εντελώς άστοχο προφανώς) συμπέρασμα ότι η φτώχεια δεν μεταβλήθηκε καθόλου για ολόκληρη την περίοδο της κρίσης και της συνεχούς σχεδόν μείωσης του ΑΕΠ. Επιπλέον, η παρουσιαζόμενη μείωση του ποσοστού φτώχειας κατά τρεις περίπου ποσοστιαίες μονάδες από το 2011 μέχρι το 2016 (από 23,1% σε 20,2% του πληθυσμού) δεν δικαιολογείται σε καμία περίπτωση από την εξέλιξη είτε των μακροοικονομικών μεγεθών είτε της κατεύθυνσης της δημοσιονομικής και της κοινωνικής πολιτικής. Αντίθετα, φαίνεται πιο πιθανό το σενάριο της γενικευμένης μείωσης σχεδόν όλων των εισοδημάτων, με αναλογικά μικρότερη μείωση στα χαμηλότερα εισοδήματα, μια εξέλιξη που μείωσε τον βαθμό ανισότητας στη συνολική κατανομή εισοδήματος και παράλληλα και το καταγραμμένο ποσοστό της (εννοιολογικά ταυτόσημης) σχετικής φτώχειας, παρά τη δραματική μείωση των εισοδημάτων και του μέσου βιοτικού επιπέδου που υποδηλώνει μια σημαντική αύξηση του φτωχού πληθυσμού.

Αν εξετάσουμε και την πορεία των εισοδημάτων, κάτι που είναι λογικό και αναγκαίο σε οποιαδήποτε συζήτηση περί φτώχειας, όπως δείχνουν τα στοιχεία του Πίνακα 2.2, η δραματική μείωση του ετήσιου μέσου διαθέσιμου εισοδήματος στο σύνολο των νοικοκυριών κατά 38% περίπου (από 24.224 ευρώ σε 14.932 ευρώ) στο διάστημα μεταξύ 2009 και 2015 συνοδεύτηκε από μια ασήμαντη σχεδόν αύξηση του ποσοστού σχετικής φτώχειας από 20,1% σε 21,2%. Παίρνοντας δε υπόψη και τα στοιχεία του 2016 παρατηρούμε ότι η επίσης τεράστια μείωση του ετήσιου μέσου διαθέσιμου εισοδήματος μεταξύ 2010 και 2016 (από 21.590 ευρώ σε 15.106 ευρώ, δηλαδή κατά 30% περίπου) στην πραγματικότητα συνοδεύτηκε από μείωση της σχετικής φτώχειας περισσότερο από μια ποσοστιαία μονάδα, δηλαδή από 21,4% σε 20,2%. Σε μια επιπόλαια και μηχανιστική ανάγνωση των αριθμών θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ένα κατάλληλο και αποτελεσματικό μέτρο μείωσης της φτώχειας είναι η οικονομική κρίση και η σημαντική μείωση όλων των εισοδημάτων!

Η εικόνα που παρουσιάζει ο δείκτης της σχετικής φτώχειας αν επεκτείνουμε την περίοδο μέχρι το προτελευταίο και τελευταίο κανονικό έτος (προ COVID-19) των διαθέσιμων στοιχείων, δηλαδή το 2019, γίνεται ακόμη πιο παράδοξη, καθώς μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι ολόκληρη η δεκαετής περίοδος δημοσιονομικής, οικονομικής κρίσης και μνημονίων (2009-2019) οδήγησε στη μείωση του ποσοστού της (σχετικής πάντοτε αλλά μοναδικής στον δημόσιο διάλογο) φτώχειας από 20,1% σε 17,7% του πληθυσμού, την ίδια στιγμή που το μέσο ετήσιο διαθέσιμο εισόδημα του συνόλου των νοικοκυριών μειώθηκε θεαματικά κατά 28,7%, από 24.224 ευρώ σε 17.263 ευρώ (βλ. Πίνακα 2.2). Η έννοια της φτώχειας χάνει έτσι κάθε λογικό περιεχόμενο και αποσυνδέεται από την κοινή αντίληψη περί φτώχειας, η οποία συνδέεται πάνω από όλα με τα χαμηλά και ανεπαρκή εισοδήματα. Επιπλέον, ίσως το σημαντικότερο στοιχείο συνδέεται με το ότι με αυτόν τον χειρισμό του ζητήματος της φτώχειας υποχωρεί σημαντικά η σημασία της ως επείγοντος κοινωνικού προβλήματος που απαιτεί κάποια συγκεκριμένη παρέμβαση.

Ακόμη πιο συγκεκριμένα, για την ίδια περίοδο (2009-2015), το κατώφλι σχετικής φτώχειας για τα μονομελή νοικοκυριά μειώθηκε κατά 37% (από 598 ευρώ σε 375 ευρώ), ως αποτέλεσμα προφανώς της περίπου αναλογικής μείωσης των περισσοτέρων εισοδημάτων και άρα και του διαμέσου εισοδήματος της συνολικής κατανομής. Το ίδιο συνέβη για το κατώφλι φτώχειας για τα τετραμελή νοικοκυριά (με δύο ενήλικες και δύο εξαρτώμενα παιδιά ηλικίας κάτω των 14 ετών), που επίσης μειώθηκε κατά 37% (από 1.256 ευρώ σε 787 ευρώ), άλλωστε, σύμφωνα με τη μέθοδο της ΕΛΣΤΑΤ και την κλίμακα ισοδυναμίας του ΟΟΣΑ, το όριο φτώχειας του τετραμελούς νοικοκυ-

ριού είναι πάντοτε 2,1 φορές το όριο φτώχειας του μονομελούς νοικοκυριού. Η μικρή άνοδος των εισοδημάτων και του ΑΕΠ μέχρι το 2019 αύξησε το όριο φτώχειας για το ένα άτομο στα 439 ευρώ και για το τετραμελές νοικοκυριό, με τα χαρακτηριστικά που αναφέραμε παραπάνω, στα 922 ευρώ. Η πτώση του κατωφλιού φτώχειας κατά 37% μεταξύ 2009 και 2015, η άνοδος κατά 17% μεταξύ 2015 και 2019 και ιδιαίτερα η συνολική πτώση κατά 26,3% του κατωφλιού φτώχειας μεταξύ 2009 και 2019 παρουσιάζονται ως εντελώς αυθαίρετες στατιστικές κινήσεις, χωρίς ιδιαίτερη λογική και κατανοητή σύνδεση με τις μεταβολές του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού. Το ποσοστό σχετικής φτώχειας, μάλιστα, μειώθηκε από 20,1% το 2009 σε 17,7% το 2019, μια μείωση κατά 2,4 ποσοστιαίες μονάδες. Μεγάλη μείωση των εισοδημάτων σε συνθήκες πρωτοφανούς κρίσης είναι τουλάχιστον παράδοξο να συνοδεύεται από μέτρια μεν αλλά υπολογίσιμη μείωση του ποσοστού της φτώχειας και επειδή η πρώτη μεταβολή δεν μπορεί να αμφισβητηθεί είναι προφανές ότι κάποιο πρόβλημα υπάρχει με τον ορισμό και το περιεχόμενο της δεύτερης.[8]

Η τεράστια μείωση των εισοδημάτων (περίπου κατά 30% για το μέσο ετήσιο εισόδημα των νοικοκυριών), με την παράλληλη διατήρηση των τιμών στα ίδια ή ελαφρά υψηλότερα επίπεδα (ο Δείκτης Τιμών Καταναλωτή για ολόκληρη την περίοδο 2009-2019 αυξήθηκε σωρευτικά κατά 6,3%, δηλαδή κατά τι λιγότερο από 1% σε μέση ετήσια βάση, βλ. Πίνακα 2.2), λογικά θα έπρεπε να καταλήγει σε μεγάλη αύξηση της φτώχειας, δηλαδή αυξημένη αδυναμία αρκετών νοικοκυριών να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα, σύμφωνα με την κρατούσα αντίληψη για τη φτώχεια.

Ο καθορισμός αυτών των «απαραίτητων» ποσοτήτων αποτελεί το κρίσιμο σημείο στην κατασκευή και στον υπολογισμό ενός «τυπικού προϋπολογισμού» ή «προϋπολογισμού απόλυτης φτώχειας» ή «προϋπολογισμού βασικών αναγκών». Οι ανάγκες που αντιστοιχούν σε κάθε προϋπολογισμό πρέπει να ικανοποιούνται επαρκώς

8. Δες και Missos (2020) για την ίδια συζήτηση όπου επισημαίνονται οι αδυναμίες του μέτρου της σχετικής φτώχειας σε συνθήκες κρίσης και μείωσης των εισοδημάτων. Οι Papatheodorou and Papanastasiou (2018) χρησιμοποιούν το όριο φτώχειας παρελθόντος έτους, μια πρακτική που εν μέρει υιοθετείται και από την ΕΛΣΤΑΤ. Στο ΕΛΣΤΑΤ (2020) για το 2018, το ποσοστό φτώχειας, υπολογιζόμενο με το κατώφλι φτώχειας του έτους 2008 (όταν το ποσοστό φτώχειας ήταν 19,7%) και πληθωρισμένο με τον εναρμονισμένο Δείκτη Τιμών Καταναλωτή, είναι 42%. Η ουσιαστική πληροφορία που μεταφέρεται με το εύρημα αυτής της μεθόδου συνδέεται με τη μεγάλη μείωση των εισοδημάτων για την εξεταζόμενη περίοδο, χωρίς όμως να συνεισφέρει στην απάντηση του ερωτήματος ποιοι, γιατί και κυρίως πόσοι από τον πληθυσμό αντιμετωπίζουν κίνδυνο απόλυτης φτώχειας και αδυναμία ομαλής αναπαραγωγής. Το ποσοστό φτώχειας που δίνει αυτή η μέθοδος είναι επίσης ευαίσθητο στην επιλογή του παρελθόντος έτους του οποίου το κατώφλι φτώχειας χρησιμοποιείται.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2

Εισοδήματα, τιμές και σχετικά όρια φτώχειας κατά τη διάρκεια της κρίσης (2009-2019)

Έτος	Όριο φτώχειας μονομελούς νοικοκυριού	Όριο φτώχειας τετραμελούς νοικοκυριού	Ποσοστό σχετικής φτώχειας	Ετήσιο μέσο διαθέσιμο εισόδημα	Ρυθμός μεταβολής ΑΕΠ	Ρυθμός πληθωρισμού
2009	598	1.256	**20,1%**	24.224	-4,3%	1,2%
2010	549 (-8,2%)	1.153 (-8,2%)	21,4%	21.590 (-10,9%)	-5,5%	4,7%
2011	476 (-13,3%)	999 (-13,3%)	**23,1%**	17.977 (-16,7%)	-10,1%	3,3%
2015	375	787	21,2%	14.932	-0,2%	-1,7%
2016	380	798	20,2%	15.106	-0,5%	-0,8%
2018	410	860	**17,9%**	16.147 (-33,3%)*	1,7%	0,6%
2019	439	922	**17,7%**	17.263 (-28,7%)*	1,9%	0,3 (+6,3%)**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Σημείωση: Στο ετήσιο μέσο εισόδημα, το ποσοστό (-33,3%) το 2018 και το ποσοστό (-28,7%) το 2019 δηλώνουν την ποσοστιαία μεταβολή κατά τις περιόδους 2009-2018 και 2009-2019. Στον ρυθμό πληθωρισμού το ποσοστό (+6,3%) το 2019 δηλώνει την ποσοστιαία μεταβολή του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή κατά την περίοδο 2009-2019.

εξασφαλίζοντας άνετα (ιδίως ο «προϋπολογισμός βασικών αναγκών») την ομαλή και πλήρη αναπαραγωγή όλων των μελών του νοικοκυριού σύμφωνα με τις κρατούσες συνθήκες του οικονομικού και κοινωνικού περιβάλλοντος.

2.2 Μεθοδολογία και κατασκευή προϋπολογισμού βασικών αναγκών (Basic Needs Budget) και προϋπολογισμού στο επίπεδο του ορίου/κατωφλιού φτώχειας

Υποστηρίζουμε στα προηγούμενα αλλά και σε ό,τι ακολουθεί ότι η σωστή, η πλέον κατάλληλη κατεύθυνση των ερευνητικών προσπαθειών στα ζητήματα που πραγματευόμαστε εδώ βρίσκεται προς την όσο γίνεται πιο αντικειμενική καταγραφή των βασικών και των κοινωνικών αναγκών αναπαραγωγής ενός ατόμου ή ενός νοικοκυριού

σε διάφορα καθορισμένα θεωρητικά επίπεδα, την εκτίμηση του κόστους τους και, στη συνέχεια, τη σύγκριση και την επάρκεια των πραγματικών διαθέσιμων εισοδημάτων (χρηματικών και εναλλακτικά και σε είδος) για την κάλυψη αυτού του κόστους το οποίο μπορεί να διαφοροποιείται (πιθανά και σημαντικά) ανάλογα με τη σύνθεση του νοικοκυριού, τα επιμέρους χαρακτηριστικά του (ηλικία, φύλο κ.λπ.), την κατάσταση απασχόλησης των μελών του, τη γεωγραφική τοποθεσία της κατοικίας του, την ύπαρξη ιδιόκτητης κατοικίας (ή την υποχρέωση πληρωμής ενοικίου ή δόσης στεγαστικού δανείου) κ.ά. Στη σχετική βιβλιογραφία η προσπάθεια αυτή χαρακτηρίζεται ως η κατασκευή ενός ορίου/κατωφλιού απόλυτης φτώχειας, τυπικού προϋπολογισμού, προϋπολογισμού εύλογων δαπανών διαβίωσης, προϋπολογισμού βασικών αναγκών κ.ά. Εδώ επικεντρωνόμαστε σε δύο διακριτά μεταξύ τους αλλά συγγενή, θεωρητικά τουλάχιστον μέτρα. Από θεωρητική άποψη, τα μέτρα και τα όρια/κατώφλια ουσιαστικά οφείλουν να ενσωματώνουν και να αντανακλούν τη λογική των «ανεπαρκών πόρων» («not enough resources») σε αντίθεση με τη λογική του «πολύ λιγότεροι πόροι από το μέσο ή το διάμεσο εισόδημα» («much less resources than the median income») του ορίου της σχετικής φτώχειας. Επίσης, η προσέγγιση της ανεπάρκειας των πόρων για την κάλυψη μιας ευρείας γκάμας σύγχρονων αναγκών ξεφεύγει από την παραδοσιακή στενή αντίληψη της ένδειας ως έλλειψης επαρκούς τροφής, στέγασης και ένδυσης τόσο ώστε να καθίσταται προβληματική ακόμη και η βιολογική αναπαραγωγή των μελών ενός νοικοκυριού. Το όριο της απόλυτης φτώχειας, χωρίς να ορίζεται ρητά ως κάποιο συγκεκριμένο ποσοστό του μέσου ή του διάμεσου εισοδήματος ή της δαπάνης του πληθυσμού (θεωρητικά μπορεί και να τοποθετείται αντικειμενικά σε επίπεδα μεγαλύτερα και από αυτά), συνήθως παίρνει υπόψη του τη δυνατότητα κάλυψης και άλλων εκτός από τις παραπάνω βασικές ανάγκες (αναφέρεται δηλαδή σε «physical and social necessities»), και μάλιστα σε έναν ικανοποιητικό βαθμό, έτσι ώστε μη φτωχό να θεωρείται κατ' ελάχιστον το κοινωνικά επαρκώς ενσωματωμένο άτομο. Με τη σειρά του ο προϋπολογισμός βασικών αναγκών τοποθετείται και κατασκευάζεται σε ένα επίπεδο πιο πάνω από το επίπεδο του κατωφλιού της απόλυτης φτώχειας (βλ. Πίνακας 2.3).

Οι όποιες θεωρητικές δυσκολίες και αμφισβητήσεις αυτής της προσέγγισης αμβλύνονται σε μεγάλο βαθμό με τη διευκρίνιση ότι η απόλυτη φτώχεια στις σύγχρονες συνθήκες δεν αναφέρεται μόνο στο ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης (subsistence level), το οποίο απλώς εγγυάται ότι δεν θα χειροτερεύει μακροχρόνια η φυσική υγεία των ατόμων του νοικοκυριού, αλλά και σε ένα πρόσθετο «κοινωνικό» στοιχείο που πρέπει να καλύπτεται καθώς είναι απαραίτητο για την ομαλή, κοινωνική ενσωμάτωση του ατόμου, των μελών του νοικοκυριού.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.3

Όριο απόλυτης φτώχειας και προϋπολογισμός βασικών αναγκών

Όριο (κατώφλι) απόλυτης φτώχειας = ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης + «κοινωνικό» στοιχείο/συμπλήρωμα*
(Absolute poverty line = subsistence level + «social» complement*)
Προϋπολογισμός βασικών αναγκών (όριο) = Όριο απόλυτης φτώχειας + επιπρόσθετο «κοινωνικό» στοιχείο
(Basic needs budget = Absolute poverty line + extra «social» complement)

Το πρώτο συστατικό στοιχείο του ορίου απόλυτης φτώχειας είναι ο σκληρός πυρήνας του ορίου της φτώχειας που έχει να κάνει περισσότερο με τη στενά βιολογική της διάσταση. Όμως, η φτώχεια έχει, όπως και οι περισσότερες ανάλογες κατηγορίες, και μια έντονα κοινωνική διάσταση (όχι όμως απαραίτητα και αμιγώς υποκειμενική), καθώς δεν είναι δυνατόν να ορισθεί σε πλήρη αφαίρεση από το κοινωνικό περιβάλλον, τη μεσοπρόθεσμη κοινωνικοοικονομική εξέλιξη και την ιστορική συγκυρία. Αυτό σημαίνει ότι τα νοικοκυριά που βρίσκονται στο όριο της φτώχειας ή πάνω από αυτό καλύπτουν όχι μόνο τις άμεσες και μακροχρόνιες ανάγκες βιολογικής αναπαραγωγής τους αλλά και ένα πρόσθετο στοιχείο που συνδέεται με τη δυνατότητα ελάχιστης ανταπόκρισης στις απαιτήσεις της ομαλής κοινωνικής ενσωμάτωσης. Αυτό το «κοινωνικό» στοιχείο αποτελεί ίσως το δυσκολότερο να καθορισθεί τμήμα του κατωφλιού φτώχειας. Την απάντηση σε αυτό το ερώτημα δίνει στην πράξη ο ακριβής καθορισμός των ποσοτήτων κάθε αξίας χρήσης/αγαθού που κρίνεται ότι απαιτείται για την κοινωνική αναπαραγωγή ενός τυπικού (ή κάποιου από τους διάφορους πιθανούς τύπους) νοικοκυριού.

Οι άλλες (πρακτικές) δυσκολίες αυτής της προσέγγισης σχετίζονται με τις αυξημένες απαιτήσεις για συλλογή στοιχείων διαφόρων ειδών (κυρίως τιμές σε διάφορες γεωγραφικές περιφέρειες αλλά και τα αντίστοιχα εισοδήματα ατόμων ή νοικοκυριών στις περιφέρειες αυτές) σε ετήσια βάση για την πληθώρα των αξιών χρήσης οι οποίες περιλαμβάνονται σε έναν τυπικό προϋπολογισμό (standard budget) νοικοκυριού, το χρηματικό κόστος του οποίου ορίζει το κατώφλι φτώχειας ή τον προϋπολογισμό βασικών αναγκών. Έχουμε μέχρι τώρα εισαγάγει και ενσωματώσει στην έρευνά μας έναν μεγάλο αριθμό αξιών χρήσης που χρησιμοποιούνται υπό φυσιολογικές συνθήκες από τα νοικοκυριά και το κύριο καθήκον που απομένει είναι η (περιοδική) προσαρμογή των ποσοτήτων τους σε διαφορετικές, μεταβαλλόμενες οικονομικές και κοινωνικές

συγκυρίες μαζί με την πιθανή εισαγωγή κάποιων αναγκαίων αξιών χρήσης οι οποίες έχουν διαφύγει την προσοχή μας μέχρι τώρα ή την πιθανή απάλειψη κάποιων κοινωνικών κυρίως αγαθών όταν οι περιστάσεις δικαιολογούν κάτι τέτοιο. Φυσικά, όπως επανειλημμένα αναφέραμε παραπάνω, ένα βασικό πρόβλημα της έρευνας αυτής και της γενικότερης προσέγγισης είναι το πληθωριστικό περιβάλλον της περιόδου που διανύουμε, που απαιτεί πολλές και συχνές τιμοληψίες των αγαθών του κάθε καλαθιού με πιθανό ενδεχόμενο βέβαια να μεταβάλλεται σημαντικά η ονομαστική αξία του καλαθιού από χρόνο σε χρόνο ή ακόμη και εντός του ίδιου χρόνου, στον βαθμό που η παρατηρούμενη εδώ και κάποιους μήνες σοβαρά αυξητική τάση των τιμών διατηρείται. Από την άλλη πλευρά, είναι ακριβώς σε τέτοιες περιόδους όπως η τωρινή, με σημαντικά αυξανόμενες τιμές και όλο και πιο ακριβότερο καλάθι αγαθών, που είναι περισσότερο απαραίτητες η ακριβής αποτίμηση και η όσο το δυνατόν πιο συχνή επικαιροποίηση του κόστους ζωής, ιδίως για να γίνεται (έγκαιρα) και σημείο αναφοράς και πληροφόρησης στη διαδικασία καθορισμού της αμοιβής της μισθωτής εργασίας αλλά και μιας σειράς άλλων εισοδημάτων-μεταβιβάσεων όπως συντάξεις, επιδόματα ανεργίας κ.ά.

Στη μελέτη μας εδώ εξετάζουμε τα ζητήματα της απόλυτης φτώχειας και της ομαλής ή και επαρκούς αξιοπρεπούς αναπαραγωγής μέσα από έναν προϋπολογισμό είτε (απόλυτης) φτώχειας είτε βασικών αναγκών ως ένα ιστορικά και κοινωνικά καθορισμένο ζήτημα/ερώτημα. Θεωρούμε κατ' αρχάς τη φτώχεια,[9] και ιδίως την απόλυτη, ως μια κατάσταση η οποία μπορεί και πρέπει να οριστεί ανεξάρτητα από την κατανομή του προσωπικού/οικογενειακού εισοδήματος, και είναι ποσοτικά προσδιορίσιμη με σχετική ακρίβεια με την ακόλουθη έννοια: το όριο της απόλυτης φτώχειας –Poverty Line (PL) = P_i x Q_i– μπορεί να προσδιοριστεί στη βάση ενός καλαθιού (Q_i) το οποίο κατ' αρχάς περιέχει τουλάχιστον τις ελάχιστες απαιτήσεις για ομαλή φυσιολογική αναπαραγωγή (Q_{ip}). Το καλάθι αυτό (βλ. Διάγραμμα 2.1 παρακάτω), ωστόσο, περιέχει και ορισμένα στοιχεία «κοινωνικού» περιεχομένου (Q_{is}), με την έννοια ότι τα μέλη ενός νοικοκυριού, για να βρίσκονται έστω και ελάχιστα πάνω από το όριο της απόλυτης φτώχειας, χρειάζονται ορισμένα αγαθά και υπηρεσίες σε ποσότητες τέτοιες που να διασφαλίζουν την κοινωνική τους ένταξη σε έναν ικανοποιητικό βαθμό. Αυτά τα αγαθά μπορεί να είναι διαφορετικά από αυτά που περιλαμβάνονται στο Q_{ip} (π.χ. διακοπές, ολιγοήμερες ή και πολυήμερες) ή πρόσθετες ποσότητες σε σχέση με αυτές που ορίζουν το επίπεδο του Q_{ip} (π.χ. μεγαλύτερες ποσότητες αγαθών ένδυσης και υπόδησης).

9. Όπως φαίνεται παρακάτω, ανάλογα με την κατηγορία ανάγκης μπορούμε να ξεκινάμε είτε από την αναγκαία ποσότητα για τον προϋπολογισμό απόλυτης φτώχειας είτε από αυτήν που είναι αναγκαία για τον προϋπολογισμό βασικών αναγκών.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.1

Όριο απόλυτης φτώχειας – προϋπολογισμός βασικών αναγκών ή τυπικός προϋπολογισμός

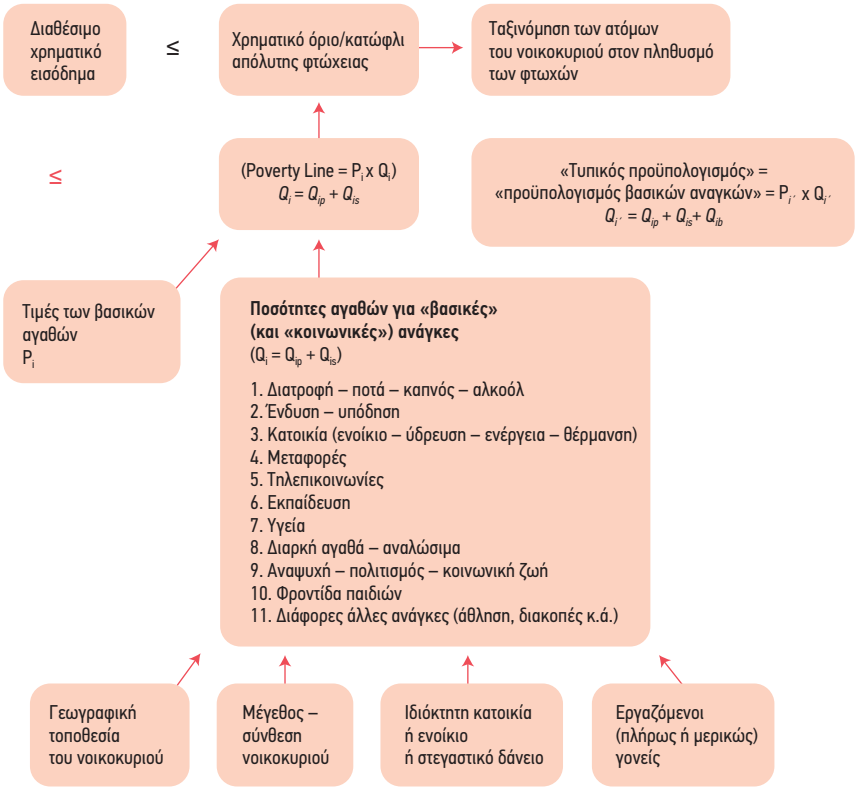

Δηλαδή, ισχύει για το καλάθι του ορίου της απόλυτης φτώχειας ότι $Q_i = Q_{ip} + Q_{is}$. Σύμφωνα με όσα έχουμε προαναφέρει, το καλάθι του προϋπολογισμού των βασικών αναγκών περιέχει ακόμη ένα πρόσθετο τμήμα άλλων αγαθών ή αξιών χρήσης ή πρόσθετων ποσοτήτων σε σχέση με αυτές που περιέχονται στο καλάθι της απόλυτης φτώχειας, το οποίο ονομάζουμε Q_{ib}. Με άλλα λόγια, το καλάθι του προϋπολογισμού βασικών αναγκών $Q_{i'}$ αποτελείται από τρία διακριτά συστατικά: α) το ελάχιστο φυσιολογικό στοιχείο (στενής επιβίωσης), το Q_{ip}, β) ένα πρόσθετο κοινωνικό στοιχείο μέχρι το όριο της απόλυτης φτώχειας, το Q_{is}, και γ) ένα ακόμη πρόσθετο κοινωνικό με την ευρεία έννοια (πρόσθετες ποσότητες βασικών και κοινωνικών αγαθών ή πρόσθετα

κοινωνικά αγαθά που δεν περιλαμβάνονται στα άλλα δύο στοιχεία του καλαθιού), το Q_{ib}, δηλαδή

$$Q_{i'} = Q_{ip} + Q_{is} + Q_{ib}$$

Αυτό σημαίνει ότι στη μέθοδο που ακολουθούμε προσπαθούμε να συνδυάσουμε τον στενά «οικονομικό» ορισμό της απόλυτης φτώχειας (minimum subsistence level), δηλαδή την πιθανή έλλειψη των απαιτούμενων πόρων για την ικανοποιητική κάλυψη βασικών, στοιχειωδών αναγκών, με τον κοινωνικο-πολιτιστικό ορισμό που ενσωματώνει την κατάσταση των φτωχών νοικοκυριών σε σχέση με το επίπεδο ανάπτυξης της κοινωνίας και του τρόπου ιστορικής συγκρότησής της. Έτσι, το κατώφλι φτώχειας, και σε ονομαστικούς αλλά και σε πραγματικούς όρους, δεν μένει αμετάβλητο διαχρονικά, αλλά παρακολουθεί σε κάποιο βαθμό τη γενικότερη οικονομική ανάπτυξη και την ενδεχόμενη άνοδο ή και μείωση του μέσου βιοτικού επιπέδου. Αφού γίνει καθαρός αυτός ο ορισμός του ορίου/κατωφλιού απόλυτης φτώχειας, $P_i \times Q_i$, ο προϋπολογισμός βασικών αναγκών $P_{i'} \times Q_{i'}$ ορίζεται ως το όριο/κατώφλι απόλυτης φτώχειας επαυξημένο κατά ένα πρόσθετο «κοινωνικό» στοιχείο σύμφωνα με την παραπάνω συζήτηση, το οποίο κυμαίνεται ανάλογα με την κατάσταση στην αγορά εργασίας, τη σχετική διαπραγματευτική δύναμη κεφαλαίου-εργασίας, εθιμικούς, πολιτιστικούς, ιστορικούς παράγοντες και άλλους έτσι ώστε γενικά να ισχύει πάντοτε ότι $Q_{i'} > Q_i$ παρά τις μεταβολές και στα δύο καλάθια όπως και στις αντίστοιχες τιμές τους.

Καθώς ιστορικά σε αναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες η μέση συνολική ακαθάριστη αμοιβή της εργασιακής προσπάθειας για την τυπική εργάσιμη ημέρα επίσης αποτελείται από δύο μέρη, δηλαδή ένα ελάχιστο επίπεδο (αυτό της ελάχιστης επιβίωσης ή του subsistence level) και ένα «κοινωνικό», «ιστορικό και ηθικό στοιχείο» μεγαλύτερο από αυτό του ορίου απόλυτης φτώχειας και (πιθανόν και) αυτού που περιέχεται στον προϋπολογισμό βασικών αναγκών, όπως τα ορίσαμε πιο πάνω, είναι πολύ πιθανή και λογική η διαχρονική συσχέτιση των κατηγοριών αυτών, η διαμόρφωση των οποίων εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από κοινούς παράγοντες, γεγονός που καταδεικνύει ότι και τα ζητήματα της φτώχειας και της ομαλής αναπαραγωγής δεν είναι ξένα με τη σχέση κεφαλαίου-εργασίας, η οποία διατρέχει με καθοριστικό τρόπο το σύνολο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Επομένως, τα αποτελέσματα της μελέτης μας δεν σχετίζονται μόνο με την κατάσταση ενός οριακού ή περιθωριακού κοινωνικού στρώματος, στην καλύτερη περίπτωση, και με την ανάλογη κοινωνική πολιτική που θα μπορούσε να ανακουφίσει τα δεινά του. Στοχεύουν, επίσης, στο να ενημερώσουν με αντικειμενικό τρόπο και να υποστηρίξουν τα εργατικά σωματεία και

τις σχετικές συνδικαλιστικές οργανώσεις στην πάλη τους για αξιοπρεπείς μισθούς και αμοιβές, συντάξεις, επιδόματα ανεργίας και πιθανά για τη μόνιμη καθιέρωση ενός (ουσιαστικού ως προς το επίπεδό του και αντάξιου του ονόματός του) καθολικού, ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος ή ακόμη και την υιοθέτηση ενός επιπέδου/ορίου/κατωφλιού για «εύλογες δαπάνες διαβίωσης» που να βασίζονται σε αντικειμενικά οικονομικά και κοινωνικά κριτήρια, συνεισφέροντας ουσιαστικά στην κατεύθυνση και της εξάλειψης της φτώχειας και της μείωσης του βαθμού επισφάλειας της θέσης των μισθωτών εργαζομένων. Έτσι κι αλλιώς τα τελευταία χρόνια, ακόμη και πριν την εκδήλωση της τρέχουσας κρίσης, όλο και περισσότερο μαζί με την αυξανόμενη βιβλιογραφία και επιστημονική ενασχόληση με τα ζητήματα της εισοδηματικής ανισότητας, της υλικής στέρησης και της φτώχειας καθαυτής, παρατηρήθηκε και μια μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τον ορισμό και τη μέτρηση της φτώχειας σύμφωνα με τη σχετική έννοια προς την κατεύθυνση εννοιών που παίρνουν υπόψη τους στον ένα ή τον άλλο βαθμό τις αντικειμενικά προσδιορισμένες ανάγκες του ατόμου ή του νοικοκυριού (οικογένειας) και, πιο συγκεκριμένα, τις ποσότητες και το εύρος, την γκάμα των διαφόρων αγαθών που απαιτούνται για την ικανοποίηση των αναγκών αυτών σε ένα κοινωνικά ελάχιστο αποδεκτό επίπεδο.[10] Έτσι, υπάρχει πλέον ένας μεγάλος αριθμός εισοδηματικών κατηγοριών/μεγεθών/ορίων που άμεσα ή έμμεσα σχετίζονται με κάποια αντίληψη ελάχιστης ανεκτής διαβίωσης και αναπαραγωγής, ορίου φτώχειας ή αξιοπρεπούς διαβίωσης, με τα όρια/κατώφλια αυτά να ορίζονται σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις αλλά όχι πάντοτε σε απόλυτους όρους με τον ένα ή τον άλλο τρόπο.[11] Τα όρια αυτά ενδεικτικά και δυνητικά περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων: α) τον ελάχιστο ή βασικό μισθό (Minimum [basic] wage), β) τον μισθό αξιοπρεπούς διαβίωσης (living wage), γ) την εθνική βασική σύνταξη (national basic pension), δ) το (ελάχιστο) εγγυημένο/βασικό εισόδημα (guaranteed basic income), ε) τις «εύλογες δαπάνες διαβίωσης» ή το αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης ύστερα από οφειλόμενους τόκους, στ) το κατώφλι απόλυτης φτώχειας (absolute poverty line) που χρησιμοποιεί το Census Bureau στις ΗΠΑ όπου, σύμφωνα με το Orshansky line,[12] η γραμμή φτώχειας ορίζεται ως το τριπλάσιο της απαιτούμενης δαπάνης για διατροφή, ζ) τους διάφορους τυπικούς προϋπολογισμούς (standard budgets)[13] που έχουν αναπτυχθεί σε διάφορες πολιτείες

10. Βλ. Bradshaw et al. (1987)· Goedhart et al. (1977)· Bradshaw (1993).

11. Βλ. Citro and Michael (1995).

12. Βλ. Orshansky (1965).

13. Βλ. Fisher (1995, 2007).

των ΗΠΑ από οργανώσεις πολιτών ή καταναλωτών, η) τον προϋπολογισμό βασικών αναγκών (Basic Needs Budget),[14] που είναι παρόμοιος με το προηγούμενο, και θ) το κατώφλι (απόλυτης) φτώχειας[15] στη βάση της κάλυψης των (ελάχιστων αντικειμενικά αλλά και εν μέρει κοινωνικά διαμορφωμένων) αναγκών, που αντιστοιχεί σε μεγάλο βαθμό στην προσέγγιση που ακολουθούμε εδώ αλλά και σε παλαιότερες μελέτες.

Παρά τα κενά, τις ελλείψεις και τις παρανοήσεις που εξακολουθούν να υφίστανται στο πεδίο,[16] με κάποιες σοβαρές καθυστερήσεις γίνεται όλο και πιο φανερό, τουλάχιστον στη βιβλιογραφία, αν και όχι ακόμη τόσο σε απτά μέτρα πολιτικής, ότι απαιτείται να δρομολογηθεί και τυπικά η οριοθέτηση ενός συγκεκριμένου επιπέδου εισοδήματος κάτω από το οποίο να θεωρείται κοινωνικά (αλλά και πολιτικά) μη αποδεκτό να διαβιοί το οποιοδήποτε νοικοκυριό. Στην πραγματικότητα, το ζήτημα αφορά έναν συνδυασμό των αποτελεσμάτων της διαδικασίας της διανομής ανάμεσα σε εργασία και κεφάλαιο κυρίως, και δευτερευόντως της διαμόρφωσης της κοινωνικής πολιτικής. Η τελευταία οριακές και μόνο μεταβολές μπορεί να επιφέρει στην πρωτογενή διανομή εισοδήματος καθώς το ισοζύγιο δύναμης των κοινωνικών τάξεων (βασικά κεφαλαίου και εργασίας) δεν μπορεί να είναι ριζικά διαφορετικό στο επίπεδο του κράτους και της δημοσιονομικής και κοινωνικής πολιτικής σε σύγκριση με τη σχέση κεφαλαίου-εργασίας στη διαμάχη τους για τη διανομή του πρωτογενούς/αγοραίου εισοδήματος. Το εισόδημα και το βιοτικό επίπεδο της τάξης των μισθωτών εργαζομένων, που αποτελεί την πλειονότητα του πληθυσμού, καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό στη διαμάχη τους ατομικά ή συλλογικά με το κεφάλαιο. Αντίθετα δε με τη διαδεδομένη άποψη, το κράτος, όπως δείχνουν και οι σχετικές εμπειρικές μελέτες, στην καλύτερη περίπτωση αναδιανέμει εισόδημα στο εσωτερικό κάθε κοινωνικής τάξης αφήνοντας τα σχετικά μερίδια κεφαλαίου και εργασίας στο συνολικό εισόδημα χωρίς ουσιαστικές μεταβολές.

Συνδυάζοντας τη θεωρητική αντίληψη της προσέγγισης πλεονάσματος (surplus approach) της κλασικής και ριζοσπαστικής πολιτικής οικονομίας με τις πρακτικές ανάγκες αξιοπρεπούς διαβίωσης και ομαλής αναπαραγωγής των άμεσων παραγωγών, υποστηρίζουμε ότι ακόμη και σε μια οικονομία της αγοράς θα πρέπει να προέχει, να αποτελεί προτεραιότητα και ρητά αντικείμενο πολιτικής η καθιέρωση της αμοιβής και του βιοτικού επιπέδου των μισθωτών εργαζομένων/άμεσων παραγωγών και κατόπιν

14. Βλ. Renwick and Bergmann (1993).

15. Βλ. Foster (1998)· Coccia and Grassi (2000).

16. Βλ. Callan and Nolan (1991)· Bergmann (2000).

ο καθορισμός του πλεονάσματος ως υπολειμματικού μεγέθους. Επιπλέον, θα πρέπει να γίνεται προσπάθεια ώστε η αμοιβή και ο καθαρός μέσος μισθός να αντανακλούν και να εξασφαλίζουν ένα αξιοπρεπές βιοτικό επίπεδο και όχι το υποτιθέμενο «οριακό προϊόν» της εργασίας, το οποίο τα τελευταία χρόνια ιδίως ύστερα από φόρους και επιδοτήσεις είναι σαφές ότι δεν επαρκεί για την ομαλή αναπαραγωγή μεγάλου μέρους των μισθωτών εργαζομένων, αν όχι της πλειονότητας. Με λίγα λόγια, η φτωχοποίηση και η κρίση διαβίωσης που επεκτείνονται σε όλες σχεδόν τις αναπτυγμένες οικονομίες το τελευταίο διάστημα καλούν για αποστασιοποίηση από τους «νόμους της αγοράς» και για συνειδητό σχεδιασμό και παρέμβαση έτσι ώστε να διασφαλίζεται η βιώσιμη αναπαραγωγή των άμεσων παραγωγών και του πληθυσμού γενικότερα. Απαραίτητο στοιχείο σε αυτήν την κατεύθυνση είναι η χαρτογράφηση και η αποτύπωση της ποικιλίας των αναγκών (φυσιολογικών, κοινωνικών και άλλων) που πρέπει να ικανοποιούνται για να επιτυγχάνεται αυτή η βιώσιμη, διατηρήσιμη αναπαραγωγή.[17]

17. Βλ. Allegretto (2005)· Boushey et al. (2001).

03

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Εισαγωγή στην αποτίμηση των δαπανών για την κατοικία

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της δειγματοληψίας τιμών ενοικίων και η σύγκρισή τους με τα αποτελέσματα του 2018, καθώς και η αποτίμηση των άλλων δαπανών για την κατοικία.

3.1 Κατοικία: ενοίκιο

Στην ενότητα αυτή γίνεται η αναθεώρηση του υπολογισμού του ενοικίου για την κατοικία σε σχέση με τα αποτελέσματα των Labrinidis et al. (2010), Μανιάτης και Μπασιάκος (2020). Η αναθεώρηση αυτή αφορά την επανατιμολόγηση των ενοικίων, περιορίζοντας το πεδίο εφαρμογής στις περιοχές με χαμηλότερο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο. Για λόγους αυτοτέλειας της παρουσίασης, κάποια τμήματα των προηγούμενων εργασιών θα επαναληφθούν στο παρόν έργο.

Η επιλογή του δείγματος των κατοικιών για τον υπολογισμό του ενοικίου γίνεται με ηλεκτρονική αντιγραφή του συνόλου των αγγελιών που είναι καταχωρημένες στον ηλεκτρονικό τόπο της *Χρυσής Ευκαιρίας*,[18] τον Ιανουάριο του 2022. Από το σύνολο των καταχωρίσεων, επιλέχθηκαν όσες αφορούν:

- τιμές ενοικίου από 10 ευρώ έως 1.500 ευρώ,
- εμβαδόν από 10 τ.μ. έως 115 τ.μ., ούτως ώστε να αντιστοιχούν σε νοικοκυριά από ένα 1 έως 5 μέλη (βλ. παρακάτω σχετικές υποθέσεις),

18. Βλ., <https://www.xe.gr/property/s/enoikiaseis-katoikion>.

- διαμερίσματα (και όχι μονοκατοικίες, μεζονέτες κτλ.), και
- ισόγεια και πάνω, ως προς τον όροφο.

Εξαιρέθηκαν δε όσες φέρονται ως επιπλωμένες. Μολονότι η συγκεκριμένη πηγή δεν αποτελεί ιδανικό δειγματοληπτικό πλαίσιο, η γενική απουσία επιστημονικά τεκμηριωμένου πλαισίου καθιστά την επιλογή αυτή μια πρώτη ανεκτή προσέγγιση. Οι σχετικές εκτιμήσεις ενοικίων θα επιβεβαιωθούν μέσω άλλων πηγών, και δη από την Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών της ΕΛΣΤΑΤ και τις αντικειμενικές τιμές ενοικίων όπως προσδιορίζονται από την εφορία. Επειδή η κατανομή ως προς την περιοχή (δήμος) απέχει από την πραγματική κατανομή των νοικοκυριών, όπως αυτή απεικονίζεται στην απογραφή του 2011[19] (ΕΛΣΤΑΤ), χρησιμοποιήθηκαν ως συντελεστές στάθμισης για τον υπολογισμό των μέσων τιμών τα βάρη των Δήμων στον πληθυσμό. Συνεπώς οι εκτιμήτριες των τιμών του μέσου ενοικίου, του μέσου εμβαδού και της μέσης τιμής ανά τετραγωνικό που παρουσιάζονται είναι –από στατιστικής απόψεως–

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1

Αναλυτική περιγραφή στρώματος «Περιοχή»

Περιοχή = «χαμηλά»	Δήμος Κερατσινίου – Δραπετσώνας
Δήμος Αγίας Βαρβάρας	Δήμος Κορυδαλλού
Δήμος Αγίων Αναργύρων – Καματερού	Δήμος Μεταμορφώσεως
Δήμος Αγίου Δημητρίου	Δήμος Μοσχάτου – Ταύρου
Δήμος Αιγάλεω	Δήμος Νέας Ιωνίας
Δήμος Αχαρνών	Δήμος Νέας Φιλαδέλφειας
Δήμος Βύρωνος	Δήμος Νίκαιας – Αγίου Ιωάννου Ρέντη
Δήμος Γαλατσίου	Δήμος Πειραιώς
Δήμος Δάφνης – Υμηττού	Δήμος Περάματος
Δήμος Ζωγράφου	Δήμος Περιστερίου
Δήμος Ίλιου (Νέων Λιοσίων)	Δήμος Πετρούπολης
Δήμος Καισαριανής	**Περιοχή = Αθήνα**
Δήμος Καλλιθέας	Δήμος Αθηναίων

Πηγή: Χρυσή Ευκαιρία

19. Είναι το τελευταίο έτος για το οποίο υπάρχουν αναλυτικά στοιχεία στη βάση δεδομένων της ΕΛΣΤΑΤ (https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SAM05/2011) μέχρι σήμερα.

αμερόληπτες εκτιμήτριες των πραγματικών τιμών του πληθυσμού. Η στάθμιση θα γίνει με δύο τρόπους:

- στην περιγραφή των «χαμηλών» περιοχών ως μεταβλητή στρωματοποίησης θα χρησιμοποιηθεί ο Καλλικρατικός Δήμος (23 στρώματα).
- στη συνολική περιγραφή ως μεταβλητή στρωματοποίησης θα χρησιμοποιηθεί ο Καλλικρατικός Δήμος και ο Δήμος Αθηναίων, οπότε θα έχουμε 24 στρώματα.

Ο Πίνακας 3.1 περιέχει τους δήμους που συναπαρτίζουν τα δύο στρώματα της μεταβλητής «περιοχής». Εμμένοντας σε αυτή τη στρωματοποίηση θα κάνει τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης ευθέως συγκρίσιμα με τις παρελθούσες μελέτες.

Στην επόμενη ενότητα παρατίθενται μια σειρά από πίνακες που παρουσιάζουν τα βασικά στοιχεία της μελέτης (εμβαδόν και ενοίκιο καθώς και αναλογία στο δείγμα των κατοικιών).

3.1.1 Επεξεργασία του συνόλου των παρατηρήσεων

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.2

Κεντρική τιμή – στόχος τ.μ. ανά νοικοκυριό και εύρος παρατήρησης

Μέλη νοικοκυριού	1	2	3	4	5
Κεντρική τιμή – στόχος τ.μ.	25	45	65	85	105
Εύρος τ.μ.	15-35	36-55	56-75	76-95	96-115

Πηγή: Σχεδιασμός μελέτης

Παρακάτω, δίνονται συνοπτικά τα αποτελέσματα της επεξεργασίας αυτής:

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.3

Ποιοτικά χαρακτηριστικά του δείγματος

Νοικοκυριό	1	2	3	4	5	Σύνολο
Πλήθος	174	504	519	437	283	1.917
Ποσοστό (%) στο δείγμα	9,08	26,29	27,07	22,80	14,76	100,0
Μέσο εμβαδόν (τ.μ.)	30,19	48,54	66,86	85,55	104,26	55,83
Μέσο ενοίκιο (ευρώ)	359,13	438,75	549,03	638,72	696,41	484,22
Φόροι & τέλη (ευρώ)	5,19	8,03	11,04	13,66	16,54	9,17
ευρώ/τ.μ.	12,0	9,1	8,2	7,5	6,7	9,4

Πηγή: Χρυσή Ευκαιρία, ίδιοι υπολογισμοί

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.4

Πλήθος, ποσοστό, μέσο εμβαδόν, μέσο ενοίκιο, δημοτικοί φόροι και τέλη, και μέση τιμή ανά τ.μ., ανά περιοχή και μέγεθος νοικοκυριού

Νοικοκυριό	1	2	3	4	5	Σύνολα
Περιφέρειες						
«Χαμηλά»						
Πλήθος	67	197	226	213	126	829
Ποσοστό (%) στο δείγμα	8,08	23,76	27,26	25,69	15,20	100
Μέσο ενοίκιο (ευρώ)	369,31	416,67	536,55	614,96	664,14	483,41
Μέσο εμβαδόν (τ.μ.)	30,58	48,53	66,84	85,75	104,50	58,50
Φόροι & τέλη (ευρώ)	4,72	7,36	10,24	12,81	15,46	
ευρώ/τ.μ.	12,2	8,6	8,1	7,2	6,4	8,9
Αθήνα						
Πλήθος	107	307	293	224	157	1.088
Ποσοστό (%) στο δείγμα	9,83	28,22	26,93	20,59	14,43	100
Μέσο ενοίκιο (ευρώ)	347,09	483,84	578,69	715,42	800,10	485,81
Μέσο εμβαδόν (τ.μ.)	29,7	48,5	66,9	84,9	103,5	50,62
Φόροι & τέλη (ευρώ)	5,75	9,39	12,94	16,43	20,01	9,79
ευρώ/τ.μ.	11,8	10,0	8,6	8,5	7,7	10,2

Πηγή: Χρυσή Ευκαιρία, ίδιοι υπολογισμοί

3.1.2 Επεξεργασία ενοικίων

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται οι συγκρίσεις των μέσων ενοικίων μεταξύ περιοχών και μεγεθών νοικοκυριού.

Η ανάλυση της διακύμανσης ως προς τους δύο παράγοντες (περιοχή και μέγεθος νοικοκυριού) εντόπισε στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των μεγεθών νοικοκυριού (προφανές, αφού μεγαλύτερα νοικοκυριά χρειάζονται μεγαλύτερα διαμερίσματα τα οποία έχουν και υψηλότερα ενοίκια), αλλά και μεταξύ της Αθήνας και των υπόλοιπων δήμων. Και στις δύο συγκρίσεις η πιθανότητα σημαντικότητας ήταν εξαιρετικά μικρή. Και οι ανά δύο μεγέθη συγκρίσεις ανέδειξαν στατιστικά σημαντικές διαφορές, επιτρέποντας την ασφαλή κατάταξη των ενοικίων σε αύξουσα διάταξη μεγέθους νοικοκυριού.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.5

Μέσες τιμές ενοικίου, σε ευρώ, ανά μέγεθος νοικοκυριού και περιοχή

Νοικοκυριό	1	2	3	4	5
Περιοχή					
«Χαμηλά»	369,31	416,67	536,55	614,96	664,14
Αθήνα	347,09	483,84	578,69	715,42	800,10
Συνολικά	359,13	438,75	549,03	638,72	696,41

Πηγή: Χρυσή Ευκαιρία, ίδιοι υπολογισμοί

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1

Μέσα ενοίκια ανά περιοχή και μέγεθος νοικοκυριού

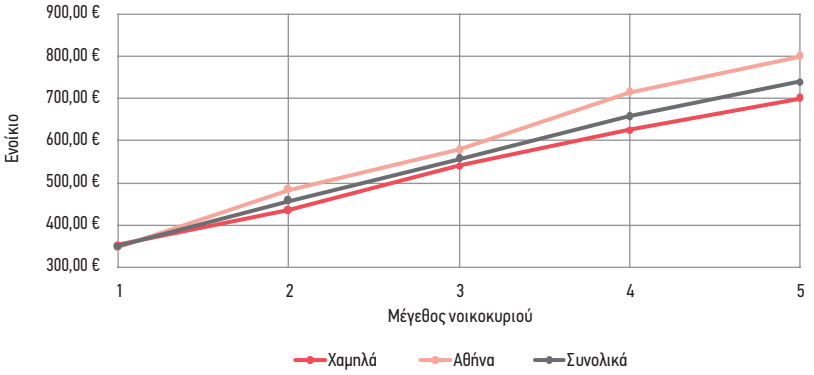

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.6

Μέσες τιμές ενοικίου, σε ευρώ, ανά μέγεθος νοικοκυριού και περιοχή – στατιστική σύγκριση

Νοικοκυριό	«Χαμηλά»	Αθήνα	p-value
1	369,31	347,09	< 0,0001
2	416,67	483,84	< 0,0001
3	536,55	578,69	< 0,0001
4	614,96	715,42	< 0,0001
5	664,15	800,10	< 0,0001

Πηγή: Ίδιες αναλύσεις

Από τον Πίνακα 3.6, φαίνεται σαφώς ότι τα ενοίκια στην Αθήνα είναι (στατιστικώς σημαντικά) υψηλότερα από αυτά στους υπόλοιπους δήμους για όλα τα μεγέθη νοικοκυριών εκτός από τα μονομελή, για τα οποία είναι στατιστικώς σημαντικά χαμηλότερα.

3.1.3 Επεξεργασία εμβαδού

Η ανάλυση διακύμανσης ως προς τους δύο παράγοντες (περιοχή και μέγεθος νοικοκυριού) εντόπισε στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των μεγεθών νοικοκυριού (προφανές αφού μεγαλύτερα νοικοκυριά χρειάζονται μεγαλύτερα διαμερίσματα, που έχουν μεγαλύτερο εμβαδόν – πιθανότητα σημαντικότητας < 0,0001), αλλά είχε μεικτά αποτελέσματα όσον αφορά τη σύγκριση μεταξύ της Αθήνας και των υπόλοιπων δήμων. Οι συγκρίσεις μεταξύ των μεγεθών νοικοκυριού ανέδειξαν στατιστικά σημαντικές διαφορές, επιτρέποντας την ασφαλή κατάταξη των εμβαδών σε αύξουσα διάταξη μεγέθους νοικοκυριού. Όλες οι αναλύσεις έγιναν με τη χρήση του στατιστικού λογισμικού SAS™ 9.4.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.2
Μέσα εμβαδά ανά περιοχή και μέγεθος νοικοκυριού

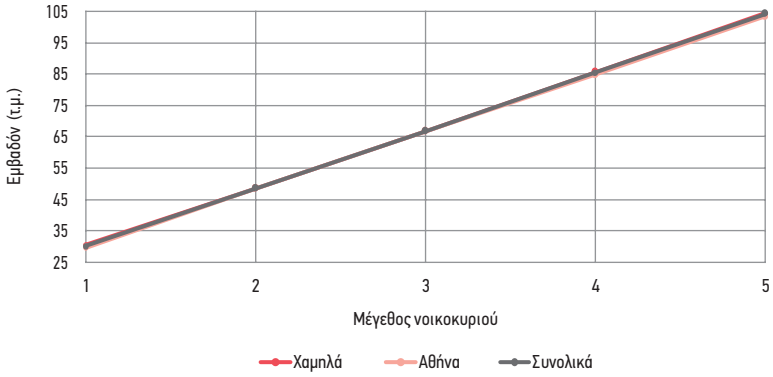

Από το Διάγραμμα 3.2 και τον Πίνακα 3.7, φαίνεται καθαρά ότι τα εμβαδά στην Αθήνα δεν διαφέρουν (στατιστικώς σημαντικά) από αυτά στους υπόλοιπους δήμους για τα διμελή και τριμελή νοικοκυριά, αλλά για τα υπόλοιπα νοικοκυριά είναι (στατιστικώς σημαντικά) μικρότερα. Βεβαίως, οι στατιστικώς σημαντικές διαφορές στην πράξη είναι ασήμαντες (κυμαίνονται από 0,8 έως 1,03 τ.μ.).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.7

Μέσες τιμές εμβαδού ανά μέγεθος νοικοκυριού και περιοχή – στατιστική σύγκριση

Νοικοκυριό	«Χαμηλά»	Αθήνα	p-value
1	30,6	29,7	< 0,0001
2	48,5	48,5	0,9476
3	66,8	66,9	0,2301
4	85,7	84,9	< 0,0001
5	104,5	103,5	< 0,0001

Πηγή: Ίδιες αναλύσεις

3.2 Σύγκριση με τα ενοίκια της μελέτης του 2018

Ο Πίνακας 3.8 παρουσιάζει τις μέσες τιμές ενοικίων ανά έτος, περιοχή και μέγεθος νοικοκυριού. Επιπλέον, περιέχει την πιθανότητα σημαντικότητας του ελέγχου της διαφοράς των μέσων ενοικίων μεταξύ των δύο χρονικών περιόδων, εντός κάθε συνδυασμού περιοχής και μεγέθους νοικοκυριού.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.8

Μέσες τιμές ενοικίων ανά έτος, περιοχή και μέγεθος νοικοκυριού

Κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο	«Χαμηλά»			Αθήνα		
Μέγεθος νοικοκυριού	2018	2022	p-value	2018	2022	p-value
1	218,19	369,31	0,9997	253,99	347,09	< 0,0001
2	270,78	416,67	< 0,0001	375,51	483,84	< 0,0001
3	336,23	536,55	< 0,0001	519,36	578,69	< 0,0001
4	420,76	614,96	< 0,0001	704,76	715,42	< 0,0001
5	497,49	664,14	< 0,0001	795,59	800,1	0,0108

Πηγή: Ίδιες αναλύσεις

Οι μέσες τιμές των ενοικίων ελέγχθηκαν ως προς την ισότητα ή τη διαφορά τους μεταξύ των ετών 2018 και 2022 εντός των πέντε μεγεθών νοικοκυριών. Τα αποτελέσματα των ελέγχων δείχνουν με σαφήνεια ότι τα ενοίκια παρουσιάζουν μεγάλες (στατιστικά

σημαντικές) αυξήσεις το 2022 σε σύγκριση με το 2018 στην Αθήνα και στις περιοχές χαμηλών σε όλα τα μεγέθη νοικοκυριών. Το Διάγραμμα 3.3 παρουσιάζει τη σχέση των ενοικίων στις δύο χρονικές περιόδους και δείχνει τα συμπεράσματα αυτά με μεγαλύτερη ενάργεια.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.3

Μέσα ενοίκια ανά μέγεθος νοικοκυριού (2018 και 2022)

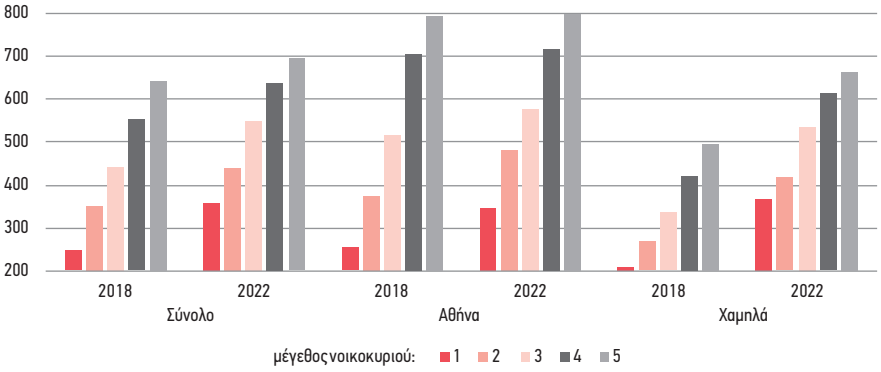

Πηγή: Ίδιες αναλύσεις

Οι διαφορές στα μέσα ενοίκια παρουσιάζονται στον επόμενο πίνακα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.9

Διαφορές στις μέσες τιμές ενοικίων (ευρώ), ανά μέγεθος νοικοκυριού και περιοχή, μεταξύ 2022 και 2018 (τιμή 2022 – τιμή 2018)

Μέλη νοικοκυριού	1	2	3	4	5
«Χαμηλά»	159,12	145,89	200,32	194,2	166,65
Αθήνα	93,1	108,33	59,33	10,66	4,51

Πηγή: Ίδιες αναλύσεις

Η ερμηνεία του φαινομένου χρειάζεται εκτεταμένη μελέτη, αλλά μερικά πρώτα στοιχεία συνδέουν το φαινόμενο με την εμφάνιση της ενοικίασης κατοικιών σε επισκέ-

πτες (τουρίστες) μέσω της δικτυακής πλατφόρμας Airbnb. Όπως σχολιάζεται από τους Guttentag (2013) και Sans and Domínguez (2016), η εμφάνιση της Airbnb συνδυάζεται με αύξηση των ενοικίων στις περιοχές υποδοχής και την –εν δυνάμει– δημιουργία κρίσης στη λογικά κοστολογημένη κατοικία. Προφανώς το φαινόμενο επηρεάζει αρνητικά τους ενοικιαστές, ενώ έχει θετική επίπτωση στους ιδιοκτήτες κατοικιών.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.4

Ποσοστιαίες μεταβολές των ενοικίων (τιμή 2022 μείον τιμή 2018) ως ποσοστό της τιμής του 2018, ανά μέγεθος νοικοκυριού και περιοχή

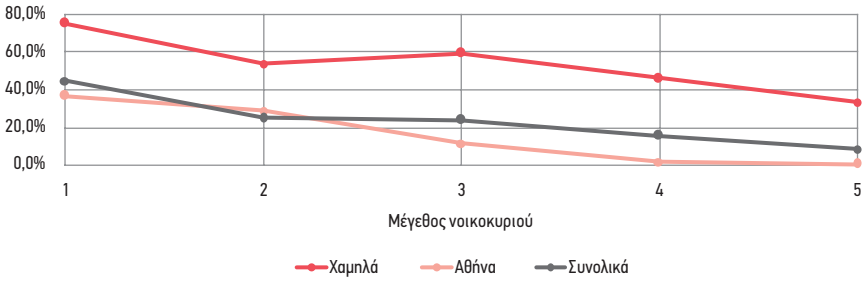

Πηγή: Ίδιες αναλύσεις

Το Διάγραμμα 3.4 δείχνει τις ποσοστιαίες μεταβολές των ενοικίων (τιμή 2022 μείον τιμή 2018) ως ποσοστό της τιμής του 2018. Αρνητικές μεταβολές σημαίνουν μείωση των ενοικίων, ενώ θετικές σημαίνουν αύξηση.

Το τελικό συμπέρασμα είναι ότι σε όλες τις περιοχές υπήρξε γενικά αύξηση των ενοικίων, η οποία βαίνει μειούμενη καθώς το μέγεθος του νοικοκυριού αυξάνεται (111,23 ευρώ στα μονομελή νοικοκυριά, 87,49 ευρώ στα διμελή, 105,52 ευρώ στα τριμελή, 85,31 ευρώ στα τετραμελή νοικοκυριά και 53,67 ευρώ στα πενταμελή νοικοκυριά). Στην Αθήνα υπήρξε γενικά μικρότερη αύξηση των ενοικίων (που πρακτικά μηδενίζεται στα τετραμελή και πενταμελή νοικοκυριά), ενώ στα χαμηλά εισοδήματα η ελάχιστη διαφορά είναι 145,89 ευρώ (στα διμελή νοικοκυριά). Παρατηρούμε ότι η αύξηση στην Αθήνα είναι μεγαλύτερη στα μικρότερα διαμερίσματα, γεγονός που συμβαδίζει με την υπόθεση των επιπτώσεων της εμφάνισης της ενοικίασης κατοικιών σε επισκέπτες (τουρίστες) μέσω της δικτυακής πλατφόρμας Airbnb, δεδομένου ότι η πλειονότητα των επισκεπτών κατευθύνεται προς το κέντρο της πόλης.

3.3 Κατοικία: σχετιζόμενες ανάγκες

3.3.1 Ύδρευση και Αποχέτευση

Η κατανάλωση νερού είναι ίσως η πιο βασική ανάγκη του ανθρώπινου οργανισμού, ύστερα από την πρόσληψη οξυγόνου. Περίπου το 60% του ανθρώπινου σώματος αποτελείται από νερό, ο εγκέφαλος είναι κατά 90% περίπου νερό. Για αυτούς τους λόγους, η μέγιστη περίοδος που ένας άνθρωπος μπορεί να ζήσει χωρίς να καταναλώνει νερό δεν μπορεί να ξεπεράσει τις τρεις μέρες.

Εξίσου σημαντική είναι και η πρόσβαση σε καθαρό νερό, αφού το μολυσμένο νερό είναι μια από τις σημαντικότερες αιτίες θανάτου παγκοσμίως. Πιο συγκεκριμένα σε παγκόσμιο επίπεδο η ελονοσία και οι παθήσεις του γαστρεντερικού, που είναι άμεσα συνδεδεμένες με τη χρήση μη καθαρού νερού, οδήγησαν 1,3 και 1,8 εκατ. ανθρώπους στον θάνατο το 2002. Σημειώνεται ότι η συντριπτική πλειονότητα ανήκε στην ηλικιακή κατηγορία των κάτω των πέντε ετών. Επομένως, η τακτική, επαρκής και ποιοτική παροχή νερού στο σώμα είναι ζωτικής σημασίας από βιολογική άποψη.

Λόγω της αυξημένης σημασίας του νερού για τη δημόσια υγεία, μια σειρά από κανόνες και κανονισμοί διέπουν τη χρήση του. Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της ελληνικής νομοθεσίας έχουν εκδοθεί:

- Η κοινοτική οδηγία του 1998 για την ποιότητα του νερού ανθρώπινης κατανάλωσης θέτει μια σειρά από όρια στην περιεκτικότητα του πόσιμου νερού σε μικροβιολογικές και χημικές ουσίες με σκοπό την ασφάλεια της δημόσιας υγείας. Η συγκεκριμένη οδηγία ενσωματώθηκε στο ελληνικό δίκαιο με την Κοινή Υπουργική Απόφαση Υ2/2600/2001.
- Η κοινοτική οδηγία για την επεξεργασία των λυμάτων του 1991, η οποία σκοπό έχει τον ορισμό των διαδικασιών για τη συλλογή, την επεξεργασία και την απόρριψη αστικών λυμάτων, καθώς και την επεξεργασία και την απόρριψη λυμάτων από ορισμένους βιομηχανικούς τομείς, με τρόπο τέτοιο που να μην καταστρέφεται το περιβάλλον.
- Η κοινοτική οδηγία-πλαίσιο για τους υδάτινους πόρους του 2000, η οποία προβλέπει την ταυτοποίηση και την ανάλυση των ευρωπαϊκών υδάτων, ταξινομημένων ανά υδρογραφική λεκάνη και περιοχή (λεκάνη απορροής και περιοχή λεκάνης απορροής). Παράλληλα θέτει και τα σχέδια διαχείρισης και τα προγράμματα λήψης μέτρων για κάθε υδατικό σύστημα.
- Η Κοινή Υπουργική Απόφαση Υ2/2600/2001 (ΦΕΚ 892/Β΄/11-7-2001) «Ποιότητα νερού ανθρώπινης κατανάλωσης», σε συμμόρφωση με την οδηγία 98/83 του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 3ης Νοεμβρίου 1998.

- Η Κοινή Υπουργική Απόφαση 46399/1352/1988 (ΦΕΚ 438/Β΄/3-7-1988) «Απαιτούμενη ποιότητα των επιφανειακών νερών που προορίζονται για "πόσιμα", "κολύμβηση", "διαβίωση ψαριών σε γλυκά νερά" και "καλλιέργεια και αλιεία οστρακοειδών", μέθοδοι μέτρησης, συχνότητα δειγματοληψίας και ανάλυση των επιφανειακών νερών που προορίζονται για πόσιμα», σε συμμόρφωση με τις οδηγίες του Συμβουλίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 75/440, 76/160, 78/659, 79/923 και 79/869.
- Το Υπουργικό Διάταγμα Γ3α/761 (ΦΕΚ 189/Β΄/10-4-1968) «Περί ποιότητας του πόσιμου ύδατος» – δεν ισχύουν τα άρθρα 4, 5, 6 μετά την εφαρμογή της ΚΥΑ Υ2/2600/2001.
- Το Υπουργικό Διάταγμα 5673/4-12-1957 (ΦΕΚ 5/Β΄/9-1-58) «Περί απολυμάνσεως των υδάτων των υδρεύσεων».

Είναι γενικά αποδεκτό ότι 2 λίτρα νερού ανά ημέρα αποτελούν τη βασική ημερήσια πρόσληψη νερού ανά ενήλικο άτομο σε κανονικές συνθήκες. Οι σημαντικά υψηλές ή χαμηλές θερμοκρασίες και η έντονη φυσική καταπόνηση του οργανισμού αυξάνουν σημαντικά την ανάγκη κατανάλωσης νερού, λόγω της αφυδάτωσης του οργανισμού μέσω της αναπνοής και του ιδρώτα.

Πέρα από την άμεσα βιολογική ανάγκη για κατανάλωση νερού, αναγκαία είναι και η χρήση νερού για λόγους υγιεινής και μαγειρέματος. Αναλυτικά, ένα άτομο χρησιμοποιεί καθημερινά νερό για τους παρακάτω λόγους: πλύσιμο χεριών και προσώπου, πλύσιμο δοντιών, ξύρισμα, καζανάκι τουαλέτας, πλύσιμο ρούχων, πλύσιμο πιάτων, γενική καθαριότητα σπιτιού, μαγείρεμα. Υπολογίζοντας τη συχνότητα χρήσης νερού ανά ημέρα, ανά άτομο, για τους παραπάνω λόγους υγιεινής και διατροφής, μπορεί να υπολογισθεί η ημερήσια κατανάλωση νερού αυτού του ατόμου.

Για το μέτρο της κατανάλωσης ανά χρήση, υπολογίσθηκε ότι μια βρύση, μερικώς ανοιχτή, παρέχει 1 λίτρο νερού σε 10 δευτερόλεπτα. Αντίστοιχα, για το πλύσιμο χεριών, προσώπου και δοντιών καθώς και για ξύρισμα, έχουν υποτεθεί 2 λεπτά χρήσης, για ντους 5 λεπτά, για πλύσιμο πιάτων (στο χέρι) 5 λεπτά. Όλες οι άλλες χρήσεις χρειάζονται σταθερή ποσότητα νερού, η οποία προκύπτει από την κατασκευή των μέσων που χρησιμοποιούνται (π.χ. μέγεθος κατσαρόλας), για αυτό τον λόγο υποτίθεται μια μέση και σταθερή ποσότητα.

Τα 233 λίτρα νερού ανά ημέρα είναι 4 φορές περισσότερα από την απόλυτα αναγκαία κατανάλωση των 50 λίτρων που αναφέρει η UNESCO. Φυσικά, η κατανάλωση των 50 λίτρων πρέπει να αναφέρεται ως ελάχιστη, έχοντας κατά νου ότι το 18% του παγκόσμιου πληθυσμού δεν έχει πρόσβαση σε καθαρό πόσιμο νερό, ενώ το 42% δεν έχει πρόσβαση ούτε σε βασικές υποδομές υγιεινής. Συνεπώς, πολλές από τις δραστη-

ριότητες που θεωρούνται εδώ ως αναγκαίες για έναν άνθρωπο σε μια ανεπτυγμένη χώρα, σε άλλα μέρη του κόσμου μπορεί να φαίνονται εξωπραγματικές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.10

Χρήσεις νερού και ατομική κατανάλωση

Οικιακή χρήση νερού	Ημερήσια ατομική συχνότητα χρήσης	Αποτέλεσμα
Πόσιμο νερό	5 ποτήρια	2 lt
Πλύσιμο χεριών και προσώπου	3 × 120 sec	36 lt
Πλύσιμο δοντιών	2 × 120 sec	24 lt
Ντους	1 × 300 sec	30 lt
Ξύρισμα	1 × 120 sec	12 lt
Καζανάκι τουαλέτας	3 × 8 lt	24 lt
Πλύσιμο ρούχων	0,3 (65 lt)	20 lt
Πλύσιμο πιάτων	2 × 300 sec	60 lt
Γενική καθαριότητα σπιτιού	0,5 (10 lt)	5 lt
Μαγείρεμα	2 (10 lt)	20 lt
Σύνολο		233 lt

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί

Σημειώνεται ότι δεν υπολογίζεται η χρήση νερού για καθαρά ψυχαγωγικούς σκοπούς, όπως το πότισμα κήπου, το πλύσιμο του αυτοκινήτου ή η ύπαρξη πισίνας. Κάτι τέτοιο θα ανέβαζε την κατανάλωση νερού σε πολύ υψηλά επίπεδα, αφού εντελώς ενδεικτικά το πότισμα του κήπου με λάστιχο για μισή ώρα χρειάζεται περίπου 180 λίτρα νερού.

Η προσθήκη περισσότερων ατόμων στο νοικοκυριό δεν οδηγεί σε αντίστοιχο πολλαπλασιασμό της αναγκαίας ποσότητας νερού, αφού πολλές δραστηριότητες, όπως η καθαριότητα του σπιτιού, δεν εξαρτώνται, σε γενικές γραμμές, από τον αριθμό των ανθρώπων που ζουν στο συγκεκριμένο νοικοκυριό. Για την ακρίβεια, υπολογίζεται ότι η προσθήκη ενός ακόμη ατόμου αυξάνει την κατανάλωση νερού μόνο ως προς το πόσιμο νερό και το νερό που χρησιμοποιείται άμεσα για την προσωπική του υγιεινή, δηλαδή κατά 128 λίτρα.

Η Εταιρεία Ύδρευσης και Αποχέτευσης Πρωτεύουσας (ΕΥΔΑΠ Α.Ε.) είναι η μεγαλύτερη εταιρεία στην Ελλάδα που δραστηριοποιείται στην αγορά του νερού και μονοπωλεί την παροχή του στην περιοχή όπου επεκτείνεται η έρευνα. Εκδίδει δε τις εξής κατηγορίες τιμολογίων, όπως φαίνονται από την ακόλουθη εικόνα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.11

Ανάλυση χρεώσεων ΕΥΔΑΠ

ΕΥΔΑΠ

ΤΙΜΟΛΟΓΙΟ ΕΥΔΑΠ Α.Ε.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΤΙΜΟΛΟΓΙΟΥ	ΜΗΝΙΑΙΑ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ($μ^3$)	€/$μ^3$
ΥΔΡΕΥΣΗ (ισχύει από 16.12.2013- Φ.Ε.Κ. 3188Β/16.12.2013)		
Κατηγορία Ι.		
ΓΕΝΙΚΟ ΤΙΜΟΛΟΓΙΟ – ΟΙΚΙΑΚΗ ΧΡΗΣΗ	0 - 5	0,3500
	5 - 20	0,6400
	20 - 27	1,8300
	27 - 35	2,5600
	Άνω των 35	3,2000
	Υποχρεωτική κατανάλωση 2 $μ^3$ / μήνα, αναστέλλεται για όσο χρόνο υπάρχει διακοπή υδροδότησης με αφαίρεση μετρητή	
Κατηγορία ΙΙ.		
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΑ - ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΑ	μέχρι 1.000	0,8300
	Άνω των 1.000	0,9800
	* Υποχρεωτική κατανάλωση 100 $μ^3$/μήνα	
Κατηγορία ΙΙΙ.		
ΔΗΜΟΣΙΑ – ΔΗΜΟΤΙΚΑ -ΝΠΔΔ	ανεξαρτήτως μηνιαίας κατανάλωσης	0,9800
Κατηγορία ΙV.		
ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΚΑ	ανεξαρτήτως μηνιαίας κατανάλωσης	0,2300
Κατηγορία V.		
ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΔΙΚΤΩΝ ΔΗΜΩΝ & ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ –ΥΔΡΟΔΟΤΗΣΗ ΝΗΣΩΝ	ανεξαρτήτως μηνιαίας κατανάλωσης	0,4880
Κατηγορία VI.		
ΕΦΟΔΙΑΣΜΟΣ ΠΛΟΙΩΝ	ανεξαρτήτως μηνιαίας κατανάλωσης	2,4000
Κατηγορία VII.		
ΠΥΡΟΣΒΕΣΤΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ	ανεξαρτήτως όγκου ακινήτου και κατηγορίας κατανάλωσης	11,0100
Κατηγορία VIII.		
ΑΔΥΙΛΙΣΤΟ ΝΕΡΟ	για ολόκληρη την κατανάλωση που πραγματοποιείται από όλους τους υδρολήπτες της κατηγορίας αυτής	0,1804
ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΑΓΙΟ ΤΕΛΟΣ		**€/μήνα**
παροχή με υδρ. μέχρι 5/8" και 3/4"	ως 30 m^3/ **3μηνο**	1,00
	από 30 ως 60 m^3/ **3μηνο**	1,00
	άνω των 60 m^3/ **3μηνο**	1,00
παροχή με υδρ. μέχρι 1"	μηνιαία – για παροχές κυρίως επαγγελματικής-βιομηχανικής χρήσης και ενίσχυσης δικτύων ΟΤΑ	4,50
παροχή με υδρ. μέχρι $1^{1/2}$"		4,50
παροχή με υδρ. μέχρι 2"		13,00
παροχή με υδρ. μέχρι 3"		13,00
παροχή με υδρ. μέχρι 4"		35,00
παροχή με υδρ. μέχρι 6"		35,00
ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΧΡΗΣΗΣ ΥΠΟΝΟΜΩΝ		
Κοινοί καταναλωτές	75% x τιμής νερού (52.5% για κήπους άνω των 200$μ^2$)	
Δημόσια – Κανονικά	75% x τιμής νερού	
Φιλανθρωπικά	75% x τιμής νερού	
Βιομηχανικά	75% x τιμής νερού	
	37.5% για βιομηχανίες/βιοτεχνίες ποτοποιίας, παγοποιίας, χαρτοποιίας, παραγωγής τεχνητής μετάξης, υδρομετρητές σε οικοδομικά έργα	
ΦΠΑ		
ΦΠΑ 13%	Από **17.12.2010 13%** επί της αξίας του καταναλισκόμενου νερού (Ν.3899/2010 Φ.Ε.Κ.212Α/17.12.2010)	
ΦΠΑ 24%	Από **01.06.2016 24%** επί του παγίου τέλους + Δικ. Χρήσης Υπονόμων (Ν. 4389/2016 Φ.Ε.Κ. 94Α/27.05.2016)	

Πηγή: https://www.eydap.gr/CustomerSupport/normalrates/

Από αυτά, τα οικιακά τιμολόγια παρουσιάζουν τις ακόλουθες χρεώσεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.12

Κλίμακες τιμολόγησης ΕΥΔΑΠ, βάσει μηνιαίας κατανάλωσης (ευρώ ανά κυβ.μ.)

Μηνιαία κατανάλωση (lt)	Τιμή ανά κυβ.μ. (ευρώ)
0-5	0,35
5-20	0,64
20-27	1,83
27-35	2,56
Άνω των 35	3,20

Πηγή: https://www.eydap.gr/CustomerSupport/normalrates/

Παρατηρείται ότι η χρέωση αυξάνεται σημαντικά μετά την κατανάλωση είκοσι (20) κυβ.μ. ανά μήνα, σε μια προσπάθεια να περιοριστεί η σπατάλη νερού. Γνωρίζοντας την κατανάλωση νερού ανά άτομο, ανά ημέρα, καθώς και το κόστος χρήσης νερού, μπορεί να δημιουργηθεί μια κλίμακα που να παρουσιάζει μια πρόβλεψη της αναγκαίας δαπάνης ανά τάξη μεγέθους νοικοκυριού. Το κόστος χρήσης νερού, όμως, είναι μέρος μόνο της δαπάνης των νοικοκυριών για νερό, αφού στα τιμολόγια της ΕΥΔΑΠ περιλαμβάνονται και τα πάγια έξοδα καθώς και το τέλος με βάση το Νομοθετικό Διάταγμα 1068 του 1942. Επιπλέον, η ΕΥΔΑΠ παρέχει και την αποχέτευση, η οποία χρεώνεται χωριστά. Οι τιμές αυτές επιβαρύνονται με ΦΠΑ 24%. Η αποχέτευση υπολογίζεται ως το 75% του κόστους ύδρευσης. Ο συνολικός λογαριασμός επιβαρύνεται με πάγιο τέλος 1 ευρώ. Τέλος, το κόστος ύδρευσης επιβαρύνεται με ΦΠΑ 13%, ενώ το πάγιο τέλος και το κόστος αποχέτευσης με ΦΠΑ 24%. Ο ακόλουθος πίνακας παρουσιάζει τα αποτελέσματα του υπολογισμού του κόστους ύδρευσης και αποχέτευσης ανά μέγεθος νοικοκυριού.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.13

Κόστος ύδρευσης και αποχέτευσης ανά μέγεθος νοικοκυριού

Άτομα	1	2	3	4	5
Ημερήσια κατανάλωση (κυβ.μ.)	0,233	0,361	0,489	0,617	0,745
Μηνιαία κατανάλωση (κυβ.μ.) ανά τάξη μεγέθους νοικοκυριού	7,08	10,97	14,87	18,76	22,65
Μηνιαίο κόστος χρήσης νερού και αποχέτευσης με ΦΠΑ (ευρώ)	7,59	12,72	17,86	22,99	34,61

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί

Με βάση τις υποθέσεις, για τη βασική μονάδα αναφοράς της έρευνας, του τετραμελούς νοικοκυριού, καθώς και τις παραπάνω υποθέσεις και υπολογισμούς, το μηνιαίο κόστος ύδρευσης ανέρχεται περίπου στα 23 ευρώ ανά μήνα. Η δαπάνη αυτή, όπως υπολογίσθηκε, δεν απέχει πολύ από τα στοιχεία της Έρευνας Οικογενειακών Προϋπολογισμών της ΕΛΣΤΑΤ (2016), η οποία υπολογίζει σε 22 ευρώ το μηνιαίο κόστος ύδρευσης και αποχέτευσης για τα τετραμελή νοικοκυριά.

3.3.2 Ηλεκτρική ενέργεια

Ο υπολογισμός της δαπάνης για ηλεκτρική ενέργεια θα στηριχθεί στη μεθοδολογία που εφάρμοσαν στη μελέτη τους οι Λαμπρινίδης κ.ά. (2010), αλλά και σε νεότερες μελέτες, όπως αυτή των Kotsila and Polychronidou (2021).

Όπως αναπτύσσεται στην ως άνω μελέτη «Η κατανάλωση ηλεκτρικού ρεύματος, μαζί με την κατανάλωση πετρελαίου θέρμανσης, αποτελεί την κυριότερη μορφή κατανάλωσης ενέργειας από ένα νοικοκυριό. Η ηλεκτρική ενέργεια είναι αναγκαία για το σύνολο των δραστηριοτήτων ενός νοικοκυριού: διατροφή, καθαριότητα, διασκέδαση».[20]

Γενικά, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η ανάγκη για κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας είναι σχετικά ανελαστική για ένα νοικοκυριό, ανεξάρτητα από το μέγεθός του. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι, με τη σημαντική εξαίρεση των κλιματιστικών, οι βασικές ενεργοβόρες συσκευές που χρησιμοποιεί ένα νοικοκυριό, δηλαδή η ηλεκτρική κουζίνα και το πλυντήριο ρούχων, καθώς και οι περισσότερες ηλεκτρονικές συσκευές, όπως η τηλεόραση, υπάρχουν πρακτικά σε κάθε σπίτι και σε γενικές γραμμές η χρήση τους δεν εξαρτάται από το μέγεθος του νοικοκυριού. Για παράδειγμα, η χρήση της κουζίνας δεν διαφοροποιείται πολύ ανάλογα με το πόσα άτομα θα φάνε.

Πιο αναλυτικά, οι κυριότερες οικιακές συσκευές που καταναλώνουν ηλεκτρική ενέργεια και ο βαθμός κατοχής τους από τα νοικοκυριά είναι οι ακόλουθες:[21]

20. Βλ. Λαμπρινίδης κ.ά. (2010: 53).

21. Πηγή για όλα τα διαγράμματα και τους πίνακες αυτού του μέρους αποτελεί η έρευνα της ΡΑΕ (Νοέμβριος 2006) με τίτλο «Προφίλ και συμπεριφορά των καταναλωτών ηλεκτρικής ενέργειας και βαθμός ικανοποίησης από τη ΔΕΗ».

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.5

Συσκευές υψηλής ειδικής κατανάλωσης

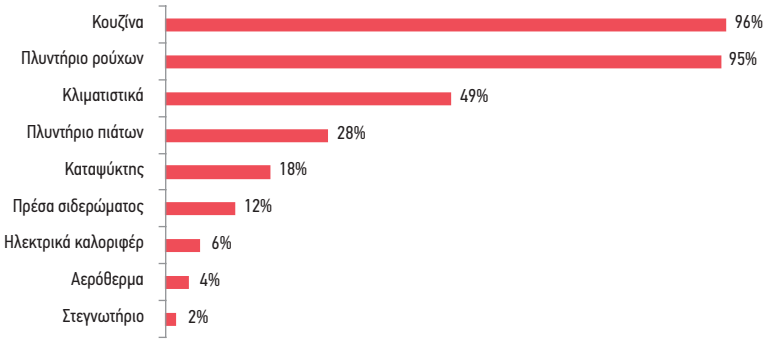

Πηγή: ΡΑΕ (2006)

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.6

Ηλεκτρονικές συσκευές

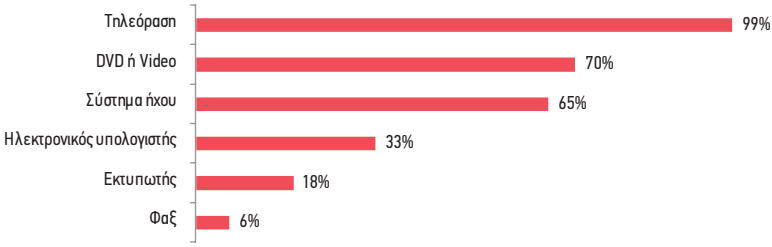

Πηγή: ΡΑΕ (2006)

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.7

Συσκευές χαμηλότερης ειδικής κατανάλωσης

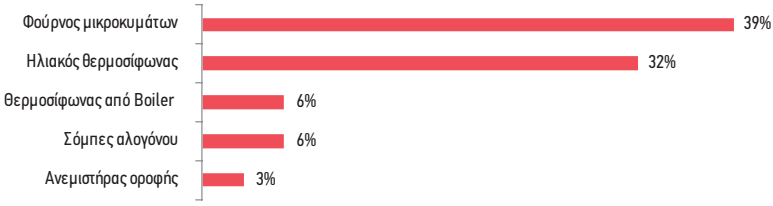

Πηγή: ΡΑΕ (2006)

Ο κύριος πάροχος ηλεκτρικής ενέργειας στο Λεκανοπέδιο είναι η ΔΕΗ ΑΕ. Η ΔΕΗ εκδίδει τιμολόγια για χαμηλή, μέση και υψηλή τάση. Οι οικιακές ανάγκες καλύπτονται από τη χαμηλή τάση και συγκεκριμένα από τα τιμολόγια Γ-1 (οικιακό τιμολόγιο), Γ-1Ν (νυχτερινό οικιακό τιμολόγιο) και ΓΤ (τιμολόγιο πολυτέκνων). Το τιμολόγιο Γ-1Ν είναι διπλής χρέωσης, δηλαδή, τις ώρες κανονικής χρήσης η κατανάλωση χρεώνεται με βάση το τιμολόγιο Γ-1, ενώ τις νυχτερινές ώρες με μειωμένες τιμές. Στην Αθήνα περίπου το 30% των νοικοκυριών χρησιμοποιεί νυχτερινό ρεύμα. Πιο συγκεκριμένα, οι παράμετροι που καθορίζουν την τιμή που πληρώνει ένα νοικοκυριό για την κατανάλωση ρεύματος είναι οι ακόλουθες:

- όγκος κατανάλωσης (η τιμολόγηση γίνεται για τις εξής τάξεις μεγέθους, σε τετραμηνιαία βάση: 0-800 kWh, 801-1.600 kWh, 1.601-2.000 kWh, 2.001-3.000 kWh, πάνω από 3.000 kWh),
- χρήση μονοφασικού ή τριφασικού ρεύματος,
- ώρα κατανάλωσης[22] (στην περίπτωση του Γ-1Ν), και
- το πάγιο που πληρώνεται σαν μέρος του λογαριασμού για συντήρηση του δικτύου κτλ.

Εξετάζοντας την κατανάλωση των νοικοκυριών σε ηλεκτρική ενέργεια παρατηρείται ότι τα περισσότερα νοικοκυριά (64,5%) έχουν από πολύ χαμηλή (έως 884 kWh) έως και χαμηλή (885-1.294 kWh) κατανάλωση κατά την περίοδο χρήσης, η οποία αντιστοιχεί σε μέση κατανάλωση (από 712 έως 1.092 kWh) και σε δαπάνη της τάξης των 14,5 έως 22,25 ευρώ τον μήνα.

Αν τώρα αναλυθούν αυτά τα αποτελέσματα περαιτέρω, ως προς τη σχέση της κατανάλωσης με τον αριθμό των μελών του νοικοκυριού και τα χαρακτηριστικά της κατοικίας, παρατηρείται ότι η πολύ χαμηλή κατανάλωση γίνεται κυρίως (68,5%) από μικρά νοικοκυριά με 1 έως 2 μέλη, η χαμηλή κατανάλωση είναι μοιρασμένη σχετικά ομοιόμορφα μεταξύ των νοικοκυριών έως 4 μελών, ενώ αντίθετα, η μέση και η υψηλή κατανάλωση αφορά κυρίως νοικοκυριά με 3 έως 4 μέλη. Ως προς τα χαρακτηριστικά

22. Το ωράριο εφαρμογής του μειωμένου (νυκτερινού) τιμολογίου είναι: α) τμηματικό για τη χειμερινή περίοδο (1 Νοεμβρίου έως 30 Απριλίου) από 02.00 έως 08.00 και από 15.30 έως 17.30, συνεχές για τη θερινή περίοδο (1 Μαΐου έως 31 Οκτωβρίου) από 23.00 έως 07.00. β) Μόνο συνεχές ωράριο, καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, από 23.00 έως 07.00, για ορισμένους παλαιούς οικιακούς πελάτες που είχαν πάρει το μειωμένο (νυκτερινό) τιμολόγιο πριν το έτος 1988, εφόσον στο μεταξύ δεν ζήτησαν το τμηματικό ωράριο. Μειωμένο (νυκτερινό) τιμολόγιο με συνεχές ωράριο καθ' όλη τη διάρκεια του έτους δεν χορηγείται πλέον. Πηγή: http://www.dei.gr/Default.aspx?id=1710&nt=18&lang=1 (πρόσβαση: 7.4.2010).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.14
Κατανομή κατανάλωσης ανά κλίμακα κατανάλωσης

	Κατανομή καταναλωτών	Κατανομή κατανάλωσης	Μέση κατανάλωση τετραμήνου	Μέση χρέωση τετραμήνου (ευρώ)
Πολύ χαμηλή (έως 884 kWh)	30,5%	17,32%	712 kWh	58
Χαμηλή (885-1.294 kWh)	34%	29,5%	1.092 kWh	97
Μέση (1.295-1.998 kWh)	25,7%	32,58%	1.590 kWh	151
Υψηλή (1.999+ kWh)	9,7%	20,6%	2.651 kWh	333
Σύνολο	100%	100%	1.256 kWh	122

Πηγή: ΡΑΕ (2006)

της κατοικίας παρατηρούμε ότι, ενώ το είδος της κατοικίας (μονοκατοικία – διαμέρισμα) δεν έχει επίπτωση στην κατανάλωση ρεύματος, αντίθετα, το ιδιοκτησιακό καθεστώς (ιδιόκτητο – ενοίκιο) έχει αρκετή σημασία, αφού μεγαλύτερες καταναλώσεις είναι θετικά σχετισμένες με την ιδιοκτησία της κατοικίας, ενώ χαμηλότερες καταναλώσεις με το ενοίκιο.

Αναλυτικότερα, ζυγίζοντας τον βαθμό συμμετοχής των κατηγοριών των νοικοκυριών (μονομελές κτλ.) σε κάθε επιμέρους κλάση κατανάλωσης (πολύ χαμηλή, χαμηλή, μέση και υψηλή) με τον βαθμό συμμετοχής στη συνολική κατανάλωση, παρατηρείται ότι τα μικρά νοικοκυριά (μονομελή και διμελή) συμμετέχουν δυσανάλογα στις χαμηλές καταναλώσεις (πολύ χαμηλή και χαμηλή), ενώ αντίθετα η κατανάλωση εκτινάσσεται για τα νοικοκυριά πάνω από 3 μέλη. Από το γεγονός αυτό μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι η συνολική κατανάλωση ρεύματος εμφανίζεται σχετικά ισοδύναμα καταμερισμένη ως προς τις τάξεις μεγέθους των νοικοκυριών, με 47,6% για τα μονομελή και διμελή, από τη μια πλευρά, και 41,6% για τα τριμελή και τετραμελή νοικοκυριά, από την άλλη πλευρά.

Στην ουσία, όμως, είναι δυσανάλογα καταμερισμένη ως προς την ένταση της κατανάλωσης, με τα μικρά νοικοκυριά να καταναλώνουν συστηματικά λιγότερο από τα μεγαλύτερα. Το γεγονός αυτό μπορεί να προκύπτει για δύο λόγους: (α) η κατανάλωση ρεύματος είναι ανάλογη με το αριθμό μελών ενός νοικοκυριού, και (β) τα μικρά νοικοκυριά καταναλώνουν κάτω από τις ανάγκες τους. Παίρνοντας ως δεδομένη, όμως, τη φύση της ανάγκης για ρεύμα, η οποία είναι ανελαστική, προκύπτει το συμπέρασμα ότι τα μικρά νοικοκυριά υποκαταναλώνουν, δηλαδή αντιμετωπίζουν ενεργειακή φτώχεια. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι οι ανάγκες για ρεύμα σε μια

κατοικία, όπως προκύπτουν από την κατανάλωση των συσκευών που έχουν παρατεθεί παραπάνω, δεν εξαρτώνται από το μέγεθος του νοικοκυριού, δεδομένου ότι όλα τα νοικοκυριά, ανεξαρτήτως μεγέθους, διαθέτουν σε μεγάλο βαθμό τον ίδιο αριθμό συσκευών που καταναλώνουν ηλεκτρικό ρεύμα (π.χ. ψυγείο, πλυντήριο ρούχων, τηλεόραση). Ο Πίνακας 3.15 που ακολουθεί παραθέτει αναλυτικά αυτά τα στοιχεία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.15

Ποσοστιαία ένταση κατανάλωσης

	Σύνολο (N = 1.807)	Πολύ χαμηλή (N = 62)	Χαμηλή (N = 572)	Μέση (N = 878)	Υψηλή (N = 217)
Αριθμός μελών					
1-2 μέλη	47,6	68,5	52,90	26	21
3-4 μέλη	41,6	25,4	48,60	59,8	55,1
5+ μέλη	10,7	6,2	8,5	14,2	23,9
Κ/Ο ΤΑΞΗ					
Α-Β	6,6	3,2	5,8	6,5	10,1
Γ1	15,3	11,3	13,1	15,8	16,6
Γ2	48,1	46,8	47,2	48,1	50,7
Δ-Ε	29,7	33,9	33,7	29,5	22,6
Χαρακτηριστικά κατοικίας					
Διαμέρισμα	53,8	54	54	54,6	50,6
Μονοκατοικία	46,2	46	46	45,4	49,4
Με ενοίκιο	24,2	30,3	23,6	21	16,5
Ιδιόκτητο	75,8	67,7	76,4	79	83,5
Έως 60 τ.μ.	13,7	22,3	12,4	7,1	9,1
61-80 τ.μ.	28,7	34,1	28,3	24,3	24,4
81-100 τ.μ.	31,4	27,4	31,4	34,8	34,7
100+ τ.μ.	25,5	14,9	27,5	33,1	31,3

Πηγή: ΡΑΕ (2006)

Εξετάζοντας το ζήτημα της σχέσης μεταξύ κατανάλωσης, ηλεκτρικής ενέργειας και μηνιαίου εισοδήματος, προκύπτει με πιο ξεκάθαρο τρόπο το συμπέρασμα που εξάχθηκε παραπάνω, ότι δηλαδή τα μικρά νοικοκυριά υποκαταναλώνουν ρεύμα. Ως εκ τούτου,

η δαπάνη για ηλεκτρικό ρεύμα προκύπτει ότι αυξάνεται με σχετικά αναλογικό τρόπο καθώς αυξάνεται το μηνιαίο εισόδημα. Διατηρώντας ξανά ως δεδομένο ότι η δαπάνη για ηλεκτρική ενέργεια είναι βασικότατο στοιχείο για τη λειτουργία ενός νοικοκυριού, και γενικά μια ανελαστική ανάγκη, παρατηρείται ότι, για μηνιαία εισοδήματα κάτω των 1.500 ευρώ, η δαπάνη μειώνεται δραστικά από τα 76 ευρώ στα 52 ευρώ, ενώ για εισοδήματα άνω των 1.500 ευρώ η δαπάνη μένει σχετικά σταθερή στα 76-77 ευρώ. Μόνο για τα εισοδήματα άνω των 2.500 ευρώ παρατηρείται μια (σχετικά μικρή) αύξηση της δαπάνης στα 86 ευρώ, που πιθανόν να δηλώνει είτε σπατάλη, είτε ύπαρξη μεγάλων ενεργοβόρων συσκευών που δεν μπορούν να διαθέτουν μικρότερα νοικοκυριά (π.χ. καταψύκτη, πρέσα σιδερώματος, αερόθερμα, στεγνωτήρια κτλ.).

Συνδυάζοντας με τα δεδομένα που παρατέθηκαν την υπόθεση ότι τα μικρά νοικοκυριά αναφέρονται κατά βάση σε νέους ανθρώπους, οι οποίοι έχουν και μικρότερα μηνιαία εισοδήματα, τότε ενισχύεται η θέση ότι τα μικρά νοικοκυριά υποκαταναλώνουν ηλεκτρικό ρεύμα, και μάλιστα με αναγκαστικό τρόπο, λόγω εισοδηματικής αδυναμίας. Συμπερασματικά, και από τη σχέση μηνιαίου εισοδήματος και δαπάνης για ηλεκτρική ενέργεια επιβεβαιώνεται η ύπαρξη υποκατανάλωσης για τα μικρά νοικοκυριά.

Τέλος, εξετάζοντας το ζήτημα και ως προς τη σχέση μεγέθους κατοικίας και δαπάνης για ηλεκτρική ενέργεια παρατηρούνται παρόμοια ευρήματα. Η δαπάνη για ηλεκτρική ενέργεια αυξάνεται με σχετικά ομαλό τρόπο από τα 58 στα 76 ευρώ για τις κατοικίες από 51 έως 100 τετραγωνικά μέτρα. Σύμφωνα με το Πόρισμα 2008, «αυτές οι κατοικίες αντιστοιχούν σε τριμελή και τετραμελή νοικοκυριά. Αντίθετα, η δαπάνη μειώνεται δραματικά στα 43 ευρώ για σπίτια έως 50 τετραγωνικά που αναλογούν σε μονομελή και διμελή νοικοκυριά, και αυξάνεται πάνω από τα 87 ευρώ για

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.8

Σχέση μηνιαίου εισοδήματος και δαπάνης για ηλεκτρική ενέργεια

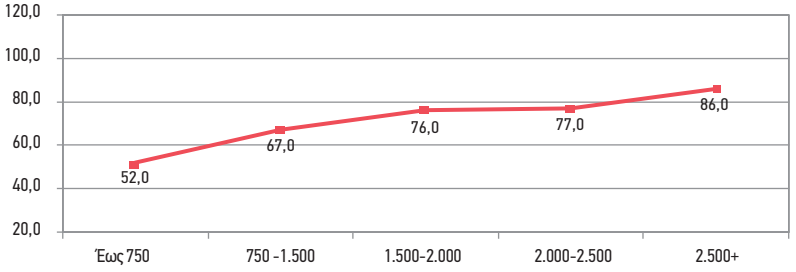

Πηγή: Ίδιες αναλύσεις

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.9

Σχέση μεγέθους κατοικίας και δαπάνης για ηλεκτρική ενέργεια

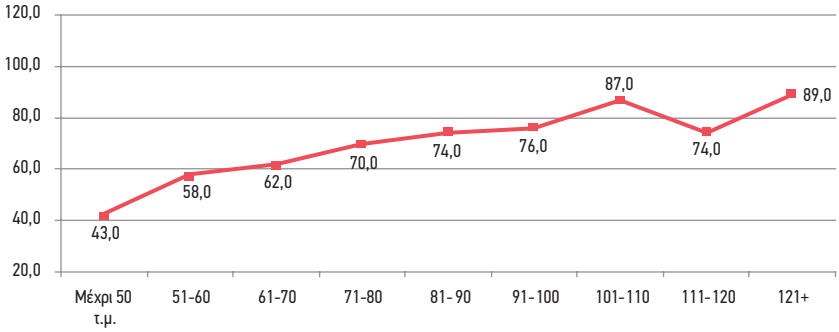

Πηγή: Ίδιες αναλύσεις

σπίτια άνω των 100 τετραγωνικών, που αντιστοιχούν σε πολυμελή νοικοκυριά άνω των πέντε μελών».

Για να υλοποιήσουμε την ως άνω μεθοδολογία –ελλείψει των πρωτογενών δεδομένων, τα οποία δεν έγινε δυνατό να βρεθούν– καταφύγαμε σε εκτίμηση της κατανάλωσης όπως περιγράφεται στον ακόλουθο πίνακα (συναρτήσει του μεγέθους του νοικοκυριού).

Κατόπιν εφαρμόσαμε στην κατανάλωση τη δομή χρέωσης όπως προκύπτει από το βασικό τιμολόγιο της ΔΕΗ. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι λάβαμε, επίσης, υπόψη την τιμολογιακή πολιτική των άλλων παρόχων (ανταγωνιστών της ΔΕΗ) αλλά όχι:

- τη δυνατότητα χρήσης νυκτερινού τιμολογίου, και
- άλλα τιμολόγια –πέραν του βασικού– της ΔΕΗ, όπως πολυτέκνων, αυξημένης συμφωνημένης ισχύος κ.λπ.

Το συγκεκριμένο τιμολόγιο περιέχει τις ακόλουθες χρεώσεις:

- ΔΕΗ: 3,5 + 0,159 × kWh
- ΑΔΜΗΕ: 0,00844 × kWh
- ΔΕΔΔΗΕ: 0,1368 + 0,0213 × kWh
- ΥΚΩ: 0,0069 × kWh
- ΕΤΜΕΑΡ: 0,017 × kWh
- Λοιπές χρεώσεις: 0,00007 × kWh
- ΕΤ: (ΔΕΗ + ΑΔΜΗΕ + ΔΕΔΔΗΕ + ΥΚΩ + Λοιπές χρεώσεις) × 0,005
- ΦΠΑ: (ΔΕΗ + ΑΔΜΗΕ + ΔΕΔΔΗΕ + ΥΚΩ + ΕΤΜΕΑΡ + ΕΦΚ + Λοιπές χρεώσεις) × 0,13

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.16

Κατανάλωση ηλεκτρικού ρεύματος ανά μέγεθος νοικοκυριού

Μέγεθος νοικοκυριού	Προέλευση	Πλήθος	Watts	Ώρες	Συχνότητα	Σύνολο
	Φωτισμός	3	13	8	1	9.484,80
	Κουζίνα	1	2.000	0,5	1	30.400,00
	Σιδέρωμα	1	1.500	1	7	6.514,29
	Πλυντήριο ρούχων	1	500	1,5	7	3.257,14
	Πλυντήριο πιάτων	0	1.200	1,5	7	–
	Τηλέφωνα	1	10	24	1	7.296,00
1	Ψυγείο	1	200	8	1	48.640,00
	Τηλεόραση	1	300	8	1	72.960,00
	Θερμοσίφωνας	1	3.000	0,5	1	45.600,00
	Η/Υ	1	200	4	1	24.320,00
	Ηλεκτρική σκούπα	1	400	0,5	7	868,57
	Καφετιέρα	1	500	0,08	1	1.266,67
					Συνολική κατανάλωση (kWh)	250,61
	Φωτισμός	5	13	8	1	15.808,00
	Κουζίνα	1	2.000	0,75	1	45.600,00
	Σιδέρωμα	1	1.500	1	7	6.514,29
	Πλυντήριο ρούχων	1	500	1,5	7	3.257,14
	Πλυντήριο πιάτων	1	1.200	1,5	7	7.817,14
	Τηλέφωνα	1	10	24	1	7.296,00
2	Ψυγείο	1	200	8	1	48.640,00
	Τηλεόραση	1	300	8	1	72.960,00
	Θερμοσίφωνας	1	3.000	0,5	1	45.600,00
	Η/Υ	1	200	4	1	24.320,00
	Ηλεκτρική σκούπα	1	400	0,5	7	868,57
	Καφετιέρα	1	500	0,08	1	1.266,67
					Συνολική κατανάλωση (kWh)	279,95

Μέγεθος νοικοκυριού	Προέλευση	Πλήθος	Watts	Ώρες	Συχνότητα	Σύνολο
	Φωτισμός	8	13	8	1	25.292,80
	Κουζίνα	1	2.000	1	1	60.800,00
	Σιδέρωμα	1	1.500	2	7	13.028,57
	Πλυντήριο ρούχων	1	500	1,5	3,5	6.514,29
	Πλυντήριο πιάτων	1	1.200	1,5	2,333	23.451,43
	Τηλέφωνα	1	10	24	1	7.296,00
3	Ψυγείο	1	200	8	1	48.640,00
	Τηλεόραση	1	300	8	1	72.960,00
	Θερμοσίφωνας	1	3.000	0,5	1	45.600,00
	Η/Υ	2	200	4	1	48.640,00
	Ηλεκτρική σκούπα	1	400	0,5	7	868,57
	Καφετιέρα	1	500	0,08	1	1.266,67
					Συνολική κατανάλωση (kWh)	354,36
	Φωτισμός	11	13	8	1	34.777,60
	Κουζίνα	1	2.000	1	1	60.800,00
	Σιδέρωμα	1	1.500	3	7	19.542,86
	Πλυντήριο ρούχων	1	500	1,5	2,333	9.771,43
	Πλυντήριο πιάτων	1	1.200	1,5	2,333	23.451,43
	Τηλέφωνα	2	10	24	1	14.592,00
4	Ψυγείο	1	200	8	1	48.640,00
	Τηλεόραση	1	300	8	1	72.960,00
	Θερμοσίφωνας	1	3.000	0,75	1	68.400,00
	Η/Υ	3	200	4	1	72.960,00
	Ηλεκτρική σκούπα	1	400	1	7	1.737,14
	Καφετιέρα	1	500	0,08	1	1.266,67
					Συνολική κατανάλωση (kWh)	428,90
	Φωτισμός	14	13	8	1	4.4262,40
	Κουζίνα	1	2.000	1	1	60.800,00
	Σιδέρωμα	1	1.500	3	7	19.542,86
	Πλυντήριο ρούχων	1	500	1,5	2,333	9.771,43
	Πλυντήριο πιάτων	1	1.200	1,5	2,333	23.451,43
	Τηλέφωνα	2	10	24	1	14.592,00
5	Ψυγείο	1	200	8	1	48.640,00
	Τηλεόραση	1	300	8	1	72.960,00
	Θερμοσίφωνας	1	3.000	1	1	91.200,00
	Η/Υ	3	200	4	1	72.960,00
	Ηλεκτρική σκούπα	1	400	1	7	1.737,14
	Καφετιέρα	1	500	0,08	1	1.266,67
					ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ (kWh)	461,18

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί

Ο ακόλουθος πίνακας παρουσιάζει το τρέχον βασικό οικιακό τιμολόγιο της ΔΕΗ και εξηγεί τις ανωτέρω χρεώσεις και τον τρόπο υπολογισμού τους:

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.17

ΔΕΗ – Οικιακό τιμολόγιο Γ1

ΟΙΚΙΑΚΟ ΤΙΜΟΛΟΓΙΟ Γ1 / ΟΙΚΙΑΚΟ ΤΙΜΟΛΟΓΙΟ Γ1Ν

Το **Οικιακό Τιμολόγιο Γ1/Γ1Ν** είναι ένα προϊόν κυμαινόμενης τιμής και απευθύνεται σε όλους τους οικιακούς πελάτες, με νυχτερινό μετρητή ή μη. Εφαρμόζεται ενιαία τιμή χρέωσης ανά μήνα χρέωσης για την συνολική κατανάλωση ημέρας, το ύψος της οποίας διαφοροποιείται ανάλογα με το συνολικό ύψος της τετραμηνιαίας ημερήσιας κατανάλωσης .

Χρεώσεις Προμήθειας

Μήνας	Πάγιο (€/μήνα)	Χρέωση Ενέργειας Ημέρας (για τις συνολικές kWh ημέρας) (€/kWh)		Χρέωση Ενέργειας Νύχτας (€/kWh)	Κρατική Επιδότηση ΤΕΜ		Τελική Χρέωση Ενέργειας Ημέρας (για τις συνολικές kWh ημέρας) (€/kWh)		Τελική Χρέωση Ενέργειας Νύχτας (€/kWh)
		0-500 kWh	>500 kWh	Όλες οι kWh	Κλιμάκια/ kWh Μήνα	(€/kWh)	0-500 kWh	>500 kWh	Όλες οι kWh
Ιανουάριος 2023	3,5	0,48900	0,50100	0,44800					
Δεκέμβριος 2022	3,5	0,38000	0,39200	0,33900	Οι πρώτες 500kWh Ημέρας + Νύχτας	0,22100	0,15900	0,17100	0,11800
					Οι Επόμενες 500 kWh Ημέρας + Νύχτας	0,17100 ή* 0,22100	0,20900 ή* 0,15900	0,22100 ή* 0,17100	0,16800 ή* 0,11800
					Όλες οι Υπόλοιπες kWh Ημέρας + Νύχτας	0,08100 ή* 0,13100	0,29900 ή* 0,24900	0,31100 ή* 0,26100	0,25800 ή* 0,20800

Κατανάλωση (kWh)	Σύστημα Μεταφοράς		Δίκτυο Διανομής		ΕΤΜΕΑΡ (€/kWh)	ΥΚΩ (€/kWh)
	Χρέωση Ισχύος €/kVA*ΣΙ/έτος	Χρέωση Ενέργειας €/kWh	Χρέωση Ισχύος €/kVA*ΣΙ/έτος	Χρέωση Ενέργειας €/kWh		
Ρυθμιζόμενες Χρεώσεις Ημέρας						
Οι πρώτες 1600 (0-1600)	-	0,00844	0,52	0,0213	0,017	0,0069
Οι επόμενες 400 (1601-2000)						0,0500
Όλες οι υπόλοιπες (2001 και άνω)						0,0850

Πηγή: https://www.dei.gr/el/gia-to-spiti/revma/g1-g1n/

Με βάση τα ανωτέρω προέκυψε τελικά η ακόλουθη δομή της δαπάνης για ηλεκτρικό ρεύμα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.18

Μηνιαία κατανάλωση και κόστος ηλεκτρικού ρεύματος ανά μέγεθος νοικοκυριού

Μέλη νοικοκυριού	1	2	3	4	5
Μηνιαία κατανάλωση (kWh)	250	280	355	430	460
Δαπάνη για ηλεκτρικό ρεύμα (ευρώ) – 2022	62,08	68,87	85,86	102,85	109,65
Δείκτης 2018 (ευρώ)	29,93	49,31	68,23	87,24	107,02
Μηνιαία κατανάλωση (kWh) από μελέτη των Kotsila and Polychronidou	210	250	285	320	360

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί

Οι υπολογισμοί αυτοί συγκρίθηκαν με το υπόδειγμα των Kotsila and Polychronidou (2021) και δίνουν παρόμοια αποτελέσματα, λαμβάνοντας υπόψη ότι δεν ήταν δυνατόν να συμπεριλάβουμε όλες τις μεταβλητές του υποδείγματος ελλείψει στοιχείων. Η απόκλιση κυμαίνεται από 12% έως 25%, τιμές που κρίνονται λογικές με βάση τα ανωτέρω εκτεθέντα. Παρατηρείται δε μεγάλη αύξηση σε σχέση με το 2018 (όπως ήταν αναμενόμενο λόγω της εκτόξευσης της τιμής του ηλεκτρικού ρεύματος το 2022). Η αύξηση είναι μικρότερη στα μεγάλα νοικοκυριά, καθώς έχουμε συμπιέσει την κατανάλωση με βάση τους υπολογισμούς μας.

3.3.3 Θέρμανση

Ο υπολογισμός της δαπάνης για θέρμανση στηρίχθηκε στη μεθοδολογία που εφάρμοσαν στη μελέτη τους οι Λαμπρινίδης κ.ά. (2010). Πιο συγκεκριμένα, για τον υπολογισμό της δαπάνης για θέρμανση είναι αναγκαία η εισαγωγή μιας πρόσθετης υπόθεσης σε σχέση με τον τύπο της κανονικής πολυκατοικίας. Για τον σκοπό αυτό αξιοποιούνται τα στοιχεία της απογραφής οικοδομών και κτιρίων της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδος (ΕΣΥΕ) της 1.12.2011 καθώς και η μελέτη του Santamouris και των συνεργατών του (2007). Από τον υπολογισμό προκύπτει ότι η τετραώροφη πολυκατοικία μπορεί να θεωρηθεί ως τυπική για τη Νομαρχία Αθηνών, με τις πιο μεγάλες πολυκατοικίες να βρίσκονται στο κέντρο και τα «φτωχά» προάστια. Στο σημείο αυτό σημειώνουμε ότι αλλάζει (από την προηγούμενη μελέτη) η περιγραφή της «τυπικής» πολυκατοικί-

ας, ούτως ώστε να αρθούν –μερικώς– οι αποκλίσεις από την Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών, αλλά και να αντικατοπτρίζει καλύτερα την πραγματικότητα. Για μια πολυκατοικία τεσσάρων ορόφων, μέσης παλαιότητας, με εμβαδόν περί τα 180 τ.μ. ανά όροφο, κανονικού όγκου, από έρευνα πεδίου προκύπτει ότι οι δαπάνες για θέρμανση για όλο τον χρόνο είναι της τάξης των 10 τόνων πετρελαίου. Θα θεωρήσουμε ως τυπική πολυκατοικία αυτήν που περιγράφεται στον ακόλουθο πίνακα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.19

Κατανομή διαμερισμάτων σε μια «τυπική πολυκατοικία»

Όροφος	Εμβαδόν διαμερίσματος	Πλήθος διαμερισμάτων
1	25	7
2	45	4
3	25	2
3	65	2
4	85	1
4	105	1

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί

Από τον πίνακα προκύπτει ότι τα συνολικά τετραγωνικά μέτρα των διαμερισμάτων είναι 725 τ.μ. Υποτίθεται, ακόμα, ότι οι δαπάνες για θέρμανση στην Αθήνα γίνονται τυπικά έξι μήνες τον χρόνο (Οκτώβριος – Μάρτιος). Με τιμή 1,05[23] ευρώ ανά λίτρο για πετρέλαιο θέρμανσης, το κόστος για το σύνολο της πολυκατοικίας είναι 10.500 ευρώ ετησίως.

Φυσικά, κάποιοι μήνες είναι πιο ζεστοί από άλλους χαμηλώνοντας ή μηδενίζοντας τα έξοδα θέρμανσης. Η δαπάνη για θέρμανση όμως υπολογίζεται σε μηνιαία βάση, σαν να υπήρχε σταθερή κατανάλωση ανά μήνα, καθώς διαφορετικά κάθε μήνα θα είχε διαφορετικό υποδείκτη φτώχειας. Εναλλακτικά, μπορεί κανείς να λάβει υπόψη του τον ετήσιο δείκτη. Συνεπώς το συνολικό ποσό, υπό την παραπάνω προϋπόθεση, επιμερίζεται σε 875 ευρώ ανά μήνα.

23. Βλ., <http://www.fuelprices.gr/CheckPrices> Υπουργείο Ανάπτυξης και Ανταγωνιστικότητας, Παρατηρητήριο Τιμών Υγρών Καυσίμων.

Επιπλέον, για τον υπολογισμό της δαπάνης ανά νοικοκυριό στην τυπική πολυκατοικία που υποτέθηκε, υπό την προϋπόθεση ότι κανένα διαμέρισμα δεν είναι κενό, οι υποκειμενικές προτιμήσεις για θέρμανση εξομαλύνονται υπό την υπόθεση ότι δεν υπάρχει αυτόνομη θέρμανση και, συνεπώς, η επιβάρυνση του νοικοκυριού δίνεται απευθείας από τα χιλιοστά θέρμανσης. Υποτίθεται ότι τα χιλιοστά θέρμανσης και τα χιλιοστά του διαμερίσματος ταυτίζονται, άρα η δαπάνη ανά διαμέρισμα θα υπολογισθεί από τον τύπο: $C = \frac{A \cdot 875}{725}$, όπου C είναι το μηνιαίο κόστος θέρμανσης και A είναι το εμβαδόν διαμερίσματος (25, 45, 65, 85 και 105 τ.μ., για κάθε κατηγορία μεγέθους νοικοκυριού).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.20

Δαπάνη για θέρμανση (ευρώ)

Μέλη νοικοκυριού	1	2	3	4	5
Δείκτης 2022	30,17	54,31	78,45	102,59	126,72
Δείκτης 2018	29,93	49,31	68,23	87,24	107,02

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί & Μανιάτης και Μπασιάκος (2020)

3.4 Πάγιες δαπάνες που σχετίζονται με την κατοικία

3.4.1 Κοινόχρηστα

Ο υπολογισμός της δαπάνης κοινοχρήστων θα στηριχθεί στη μεθοδολογία που εφάρμοσαν στη μελέτη τους οι Λαμπρινίδης κ.ά. (2010). Πιο συγκεκριμένα, η κοστολόγηση των προσφερόμενων υπηρεσιών από τις εταιρείες κοινοχρήστων γίνεται με βάση τα κριτήρια του όγκου (όροφοι και τετραγωνικά ορόφων) της πολυκατοικίας και των τετραγωνικών μέτρων που καλύπτουν οι κοινόχρηστοι χώροι. Το κόστος της διαχείρισης των κοινόχρηστων χώρων, που διαπραγματεύεται ο διαχειριστής με την εταιρεία κοινοχρήστων, στη συνέχεια επιμερίζεται στους ενοίκους ή ιδιοκτήτες των διαμερισμάτων. Ο επιμερισμός αυτός προκύπτει από τα χιλιοστά συμμετοχής της κατοικίας των επιμέρους ενοικιαστών ή ιδιοκτητών επί του συνόλου των χιλιοστών της πολυκατοικίας. Τα χιλιοστά συμμετοχής του κάθε διαμερίσματος υπολογίζονται με εκτίμηση του μηχανικού που επιβλέπει την κατασκευή της πολυκατοικίας ως συ-

νάρτηση του εμβαδού, του όγκου και του ποσοστού συμμετοχής του διαμερίσματος στους κοινόχρηστους χώρους. Διαφορές στον όγκο των διαμερισμάτων εντός μιας πολυκατοικίας, σε γενικές γραμμές, προκύπτουν από διαφορές στο εμβαδόν, ενώ το ποσοστό συμμετοχής του διαμερίσματος σε κοινόχρηστους χώρους, πλην εξαιρέσεων, εξαρτάται από τον όροφο του διαμερίσματος, ακολουθώντας τον κανόνα «όσο πιο ψηλά, τόσο πιο μεγάλη συμμετοχή σε κοινόχρηστους χώρους».

Συμπερασματικά, για τον επιμερισμό της δαπάνης που προκύπτει από την κάλυψη των αναγκών οι οποίες σχετίζονται με τον κοινόχρηστο χώρο διαμονής πολλών νοικοκυριών πρέπει να ληφθούν υπόψη οι ακόλουθες παράμετροι: τετραγωνικά μέτρα διαμερίσματος, όροφος διαμερίσματος, τετραγωνικά μέτρα κοινόχρηστων χώρων, συνολικός όγκος πολυκατοικίας και εργασίες που επιλέγει ο διαχειριστής να εκτελεστούν.

Στο σημείο αυτό σημειώνουμε ότι αλλάζει η περιγραφή της «τυπικής» πολυκατοικίας, ούτως ώστε να αρθούν –μερικώς– οι αποκλίσεις από την Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών, αλλά και να αντικατοπτρίζεται καλύτερα η πραγματικότητα. Για μια πολυκατοικία τεσσάρων ορόφων, μέσης παλαιότητας, με εμβαδόν περί τα 180 τ.μ. ανά όροφο, κανονικού όγκου, στην οποία εκτελούνται οι βασικές τακτικές εργασίες που παρέχονται από τις εταιρείες έκδοσης κοινοχρήστων και η οποία δεν επιβαρύνεται από την ύπαρξη εξωτερικών χώρων (πισίνες, κήποι κτλ.), το ενδεικτικό κόστος για τις τυπικές κοινόχρηστες υπηρεσίες που έχουμε περιγράψει, όπως προκύπτει από μια έρευνα πεδίου, είναι της τάξης των 250 ευρώ.

Θα θεωρήσουμε ως τυπική πολυκατοικία αυτήν που περιγράφεται στον ακόλουθο πίνακα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.21

Κατανομή διαμερισμάτων σε μια «τυπική πολυκατοικία»

Όροφος	Εμβαδόν διαμερίσματος	Πλήθος διαμερισμάτων
1	25	7
2	45	4
3	25	2
3	65	2
4	85	1
4	105	1

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί

Σε αυτήν την περίπτωση τα χιλιοστά συμμετοχής του κάθε διαμερίσματος προκύπτουν από τη διαίρεση του εμβαδού κάθε διαμερίσματος με το συνολικό εμβαδόν (725 τ.μ.). Άρα ο επιμερισμός των εξόδων από κοινόχρηστα σε κάθε διαμέρισμα και, επομένως, το κόστος κοινοχρήστων για τις ανάγκες της μελέτης είναι για μονομελές νοικοκυριό 8,48 ευρώ μηνιαία και 101,76 ευρώ ετήσια. Αυτή η δαπάνη σχεδόν διπλασιάζεται για το διμελές νοικοκυριό στα 13,97 ευρώ μηνιαία και 167,64 ευρώ ετήσια. Το χαρακτηριστικό νοικοκυριό της μελέτης αυτής, το τετραμελές, πληρώνει 24,72 ευρώ μηναία και 296,64 ευρώ ετησίως, ενώ το τριμελές και πενταμελές νοικοκυριό πληρώνουν 19,34 ευρώ και 30,33 ευρώ μηνιαία, και 232,08 ευρώ και 363,96 ευρώ σε ετήσια βάση αντίστοιχα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.22

Δαπάνη για κοινόχρηστα (ευρώ)

Μέλη νοικοκυριού	1	2	3	4	5
Δείκτης 2022	8,62	12,52	22,41	29,31	36,21
Δείκτης 2018	8,48	13,97	19,34	24,72	30,33

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί & Μανιάτης και Μπασιάκος (2020)

3.4.2 ΕΡΤ

Η ΔΕΗ οφείλει να καταβάλλει στην ΕΡΤ ένα ποσό, το οποίο εισπράττει για αυτόν τον λόγο από κάθε πελάτη της, δηλαδή για κάθε μετρητή ρεύματος που έχει εγκαταστήσει. Το ύψος του ποσού αυτού είναι πάγιο, ενιαίο πανελλαδικά και ίσο με 36 ευρώ κατ' έτος ή 3 ευρώ τον μήνα, ενώ δεν εξαρτάται από καμία άλλη μεταβλητή, όπως τετραγωνικά μέτρα κτίσματος, μέγεθος νοικοκυριού, περιοχή εγκατάστασης, παρά μόνο από την ύπαρξη παροχής ρεύματος.

3.4.3 Δημοτικά τέλη και φόροι, Τέλος Ακίνητης Περιουσίας

Ύστερα από συνολική τιμοληψία μέσω αναζήτησης των αποφάσεων καθορισμού των τελών και φόρων των δήμων της μελέτης στη «Διαύγεια» (και τηλεφωνικές επαφές με τις αρμόδιες υπηρεσίες των δήμων, όπου αυτό δεν κατέστη εφικτό), κατασκευάστηκε ο ακόλουθος πίνακας εφαρμόζοντας τον αλγόριθμο υπολογισμού, όπως αυτός

περιέχεται στους λογαριασμούς της ΔΕΗ. Πιο συγκεκριμένα, καταγράφηκαν: α) οι Συντελεστές Δημοτικών Τελών (ΣΔΤ) καθαριότητας και φωτισμού, β) οι Συντελεστές Δημοτικού Φόρου (ΣΔΦ), και (γ) οι Συντελεστές Τέλους Ακίνητης Περιουσίας (ΣΤΑΠ).[24] Οι τύποι υπολογισμού (για τη μηνιαία δαπάνη) έχουν ως εξής:

- ΔΤ = (ΣΔΤ × εμβαδόν ακινήτου/12).
- ΔΦ = (ΣΔΦ × εμβαδόν ακινήτου/12).
- ΤΑΠ = (ΣΤΑΠ × εμβαδόν ακινήτου × τιμή ζώνης × συντελεστής παλαιότητας/12). Ο συντελεστής παλαιότητας επελέγη ίσος με 0,7 και αντιστοιχεί σε ακίνητο ηλικίας είκοσι ετών. Η υπόθεση αυτή κρίνεται επαρκής, δεδομένου ότι οι κατασκευές νέων ακινήτων είχαν σχεδόν μηδενιστεί λόγω της οικονομικής κρίσης, ενώ τα νεόκτιστα (του τελευταίου έτους) μόλις έχουν αρχίσει να «μπαίνουν» στην αγορά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.23

Μηνιαία δαπάνη για δημοτικούς φόρους και τέλη (ευρώ)

Μέλη νοικοκυριού	1	2	3	4	5
Δημοτικός φόρος & τέλος και ΤΑΠ	5,19	8,03	11,04	13,66	16,54
Τιμές 2018	5,11	8,32	11,43	14,48	17,68

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί & Μανιάτης και Μπασιάκος (2020)

Παρατηρούμε ότι οι σχετικές τιμές έχουν μείνει ουσιαστικά αμετάβλητες από την προηγούμενη μελέτη (2018).

3.5 Αναγκαίες αξίες χρήσης, σχετιζόμενες με την κατοικία

Η επεξεργασία σε αυτή την ενότητα εστιάζει στην καταγραφή και αποτίμηση των αναγκαίων αξιών χρήσης που καταναλώνει μια οικογένεια για την ισορροπημένη διαβίωσή της μέσα στο σπίτι. Δηλαδή αξίες χρήσης που σχετίζονται με την κατοικία και συγκεκριμένα με:

24. Ο συντελεστής αυτός είναι –στη συντριπτική πλειονότητα των δήμων– καθορισμένος στην ανώτατη δυνατή τιμή (0,00035).

- την ατομική υγιεινή της οικογένειας (σαπούνι, χαρτί υγείας κτλ.),
- είδη εξοπλισμού σπιτιού (βασικά έπιπλα και ηλεκτρικές συσκευές),
- είδη εξοπλισμού καθαριότητας (σφουγγαρίστρα κτλ.), και
- είδη οικιακής χρήσης (πιάτα, σκεύη αποθήκευσης φαγητού κτλ.).

Το νοικοκυριό αναφοράς για αυτή τη μελέτη είναι το τετραμελές νοικοκυριό, το οποίο αποτελείται από 1 ζευγάρι και 2 παιδιά στην προεφηβεία και εφηβεία. Σε προηγούμενη ενότητα έχει γίνει αναφορά σχετικά με την επιλογή αυτού του τετραμελούς νοικοκυριού ως νοικοκυριού αναφοράς. Επιπλέον, σε προγενέστερη μελέτη έχει θεωρηθεί ως ελάχιστο αναγκαίο μέγεθος σπιτιού για ένα νοικοκυριό αυτού του μεγέθους τα 85 τ.μ.

Επίσης, υποτίθεται εδώ ότι το νοικοκυριό αναφοράς έχει διάρκεια ζωής γύρω στα 25 με 30 χρόνια, κατοικεί σε ένα σπίτι με τις προδιαγραφές που έχουν προαναφερθεί και έχει ανάγκη για την ισορροπημένη διαβίωσή του μια σειρά αξίες χρήσης. Αυτό το σπίτι θεωρείται ότι είναι εξοπλισμένο με τις αναγκαίες αξίες χρήσης, αλλά με τη διέλευση του χρόνου αυτές χρειάζεται να αντικαθίστανται. Η συχνότητα αυτής της ανανέωσης διαφέρει από αξία χρήσης σε αξία χρήσης, ανάλογα με αυτή καθαυτή την ιδιότητα του να μπορεί να ικανοποιήσει αυτές ή τις άλλες ανάγκες του ανθρώπου. Άρα, η συχνότητα αγοράς μιας αξίας χρήσης εξαρτάται από το περιεχόμενο της ανάγκης που εξυπηρετεί. Για παράδειγμα, το σαμπουάν μπορεί να χρησιμοποιηθεί μόνο μια φορά για τον σκοπό που έχει παραχθεί, σε αντίθεση με το καλάθι απορριμμάτων ή, ακόμη περισσότερο, με την ηλεκτρική κουζίνα, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν περισσότερες από μία φορές. Επίσης, το περιεχόμενο της ανάγκης αντικατάστασης, πέρα από την έλλειψη του αντικειμένου, εμπεριέχει και τη φυσική φθορά του (π.χ. πετσέτα μπάνιου) αλλά και την επάρκεια ως προς την υγιεινή (π.χ. οδοντόβουρτσα).

Θα πρέπει, επίσης, να αναφερθεί ότι δεν λαμβάνεται καθόλου υπόψη για τη συχνότητα αγοράς αυτών των αξιών χρήσης μια σειρά από αστάθμητους και τυχαίους παράγοντες φθοράς τους, όπως κακοτεχνίες από τον κατασκευαστή τους ή ατυχήματα που μπορεί να συμβούν μέσα στο σπίτι. Εδώ περιλαμβάνονται και αξίες χρήσης που εκ φύσεως είναι εύθραυστες, όπως πιάτα και ποτήρια (γυάλινα).

Επιπλέον, να αναφερθεί ότι δεν υιοθετείται εδώ η περίπτωση δημιουργίας και χρήσης αποθεμάτων. Δεν εξετάζεται το ενδεχόμενο, για παράδειγμα, δύο πλυντηρίων σε ένα σπίτι όπου λειτουργούν εκ περιτροπής ή το να έχει κανείς γεμίσει την αποθήκη του με απορρυπαντικά για όλο τον χρόνο. Ακόμη και αυτό να ισχύει, δηλαδή η ύπαρξη αποθέματος, θεωρείται ως «ανάγκη αντικατάστασης» δηλαδή «αγορά», άρα

κόστος για το νοικοκυριό η οποιαδήποτε αντικατάσταση ενός αντικειμένου, ακόμη και από το απόθεμα. Αν το εργατικό νοικοκυριό συνηθίζει να κάνει μαζικές αγορές συγκεκριμένες χρονικές στιγμές κατά τη διάρκεια ενός έτους, όταν λαμβάνει κάποια επιπλέον χρήματα πέρα από τον καθιερωμένο μισθό, όπως το δώρο των Χριστουγέννων, τότε δημιουργεί απόθεμα για το επόμενο διάστημα.

Επίσης, θεωρείται ότι το σπίτι και οι υπεύθυνοι του σπιτιού πληρούν, συμφωνούν και ακολουθούν τις βασικές κατευθύνσεις και προδιαγραφές υγιεινής. Η μη αντικατάσταση αξιών χρήσης που αφορούν την ατομική υγιεινή ή την υγιεινή του χώρου μπορεί να προκαλέσει προβλήματα υγείας τόσο στα μέλη του νοικοκυριού όσο και στο κοινωνικό τους περιβάλλον.

Άξονας όλης της επεξεργασίας και της εξαγωγής συμπερασμάτων είναι το αναγκαίο και όχι το επιθυμητό. Αλλά δεν μπορεί να μη λαμβάνεται υπόψη ότι με την πάροδο του χρόνου διαφοροποιείται και η «μόδα», χωρίς αυτό να σημαίνει συχνή αλλαγή αντικειμένων εξαιτίας της. Κατά βάση, όμως, δεν θεωρείται λόγος αντικατάστασης, για παράδειγμα, η αλλαγή της μόδας των καναπέδων αλλά η φθορά των μαξιλαριών του.

Η καταγραφή των αναγκαίων αντικειμένων έγινε μέσω συνεντεύξεων, κυρίως από γυναίκες, που ανήκουν σε τριμελή, τετραμελή αλλά και πενταμελή νοικοκυριά, με παιδιά, ενώ οι ίδιες ήταν υπεύθυνες για τις αγορές των εν λόγω αξιών χρήσης. Η γνώμη αυτών των γυναικών ήταν απαραίτητη και ιδιαίτερα βοηθητική, μια και γνωρίζουν περισσότερο από τον καθένα τις ανάγκες ενός τέτοιας σύστασης νοικοκυριού. Άλλη ποσότητα απορρυπαντικού ρούχων, άρα και άλλο κόστος για να καλυφθεί η ανάγκη για καθαρά ρούχα, έχει ένα μονομελές νοικοκυριό, άλλη ένα τετραμελές με 2 παιδιά και φυσικά άλλη ένα νοικοκυριό υπερήλικων που δεν εργάζονται. Ή ένα νοικοκυριό με παιδιά χρειάζεται γραφείο διαβάσματος, αφού μέλη ενός τέτοιου νοικοκυριού είναι άτομα που πηγαίνουν στο σχολείο. Επιπλέον, αξιοποιήθηκε και η προσωπική εμπειρία μας, εφόσον πρόκειται για αξίες χρήσης που αντικειμενικά χρειάζεται το οποιοδήποτε σπίτι.

Για την προσέγγιση των αναγκαίων αξιών χρήσης, οι βασικοί χώροι του σπιτιού διακρίθηκαν στους εξής:

- κουζίνα,
- μπάνιο,
- σαλόνι, και
- υπνοδωμάτια.

Στη συνέχεια, κρίθηκε σκόπιμο να κατηγοριοποιηθούν οι αξίες χρήσης, με βάση τη διάρκειά τους στην ικανοποίηση των αντίστοιχων αναγκών και, συνεπώς, και τη συχνότητα αγοράς τους, σε τρεις μεγάλες κατηγορίες:

1. αναλώσιμα, με μεγάλη συχνότητα ανανέωσης,
2. πάγια μικρής αξίας και συχνής αντικατάστασής τους, και
3. πάγια μεγάλης αξίας και σπάνιας αντικατάστασής τους.

Στην πρώτη κατηγορία περιέχονται κυρίως είδη υγιεινής και φροντίδας: απορρυπαντικά, είδη εξοπλισμού καθαριότητας, χαρτικά και είδη συσκευασίας μιας χρήσης. Στη δεύτερη κατηγορία περιέχονται, κατά βάση, χρηστικά προϊόντα εξοπλισμού που εξυπηρετούν την πρώτη κατηγορία, ενώ στην τρίτη κατηγορία περιέχονται κυρίως ηλεκτρικές συσκευές και έπιπλα που δεν αντικαθίστανται συχνά, λόγω τόσο της αντοχής τους στον χρόνο όσο και του μεγάλου κόστους τους.

Παρακάτω παρατίθεται στον Πίνακα 3.24 το περιεχόμενο των κατηγοριών όπως παρουσιάστηκαν παραπάνω.

Η διάρκεια κάθε είδους από τις παραπάνω αξίες χρήσης αποφασίστηκε με βάση τις ίδιες τις συνεντεύξεις με τα άτομα που βοήθησαν στη συλλογή τους ως αναγκαίων. Η γνώμη τους πηγάζει από την πείρα τους γύρω από το συγκεκριμένο ζήτημα, μιας και πολλά χρόνια είναι προσωπικά υπεύθυνα για τη φροντίδα του σπιτιού, άρα, και για την επιλογή των αναγκαίων ειδών και ποσοτήτων των εμπορευμάτων που χρειάζεται το νοικοκυριό τους για τη διαβίωσή του. Επιπλέον, εξετάστηκαν εργοστασιακές προδιαγραφές σε σχέση με τη διάρκεια κυρίως απορρυπαντικών και ειδών προσωπικής καθαριότητας, όπως ο συνιστώμενος αριθμός πλύσεων για μια συσκευασία απορρυπαντικού πλυντηρίου ρούχων ή πιάτων.

Επίσης, χρειάστηκε να ληφθεί η εμπειρία εξειδικευμένων τεχνικών σε ό,τι αφορά τις ηλεκτρικές συσκευές, αλλά και να εξεταστούν προδιαγραφές που δίνονται από τον κατασκευαστή για καθένα από αυτά τα προϊόντα. Εδώ αξίζει να σημειωθεί η εξής γενική ομολογία στους κύκλους των τεχνικών, ότι τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μία πτώση της ποιότητας, άρα και της διάρκειας ζωής, των ηλεκτρικών συσκευών. Γεγονός το οποίο, όμως, έρχεται σε αντιδιαστολή με τη συνεχή ανάπτυξη της επιστήμης, άρα και της τεχνολογίας, και κατ' επέκταση και της τεχνογνωσίας, που θα έπρεπε να οδηγεί σε ποιοτικότερα αποτελέσματα, με μια παράμετρο έκφρασης αυτού να είναι η κατασκευή ηλεκτρικών συσκευών που να αντέχουν περισσότερο στον χρόνο. Επομένως, ενώ στο παρελθόν ένα ψυγείο ή μια κουζίνα μπορεί να διαρκούσε 20 με 25 χρόνια, αυτή τη στιγμή ο «μέσος όρος ζωής» είναι τα 5 με 10 χρόνια, και ένα σύγχρονο νοικοκυριό αναγκάζεται να αντικαταστήσει πάγιες αξίες χρήσης πιο συχνά

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.24

Αναγκαία αναλώσιμα

Αναλώσιμα	
Μπάνιο	**Καθαριστικά χώρου**
Ατομικής υγείας και φροντίδας	Καθαριστικό λεκάνης (παπί)
Σαμπουάν	Καθαριστικό γενικής χρήσης
Κοντίσιονερ	Σκόνη καθαρισμού (τύπου roli)
Αφρόλουτρο	Χλώριο
Σφουγγάρι μπάνιου	Καθαριστικό τζαμιών
Σαπούνι	Καθαριστικό αλάτων
Αποσμητικό	Καθαριστικό χαλιών
Κρέμα χεριών	Αποφρακτικό (τύπου tuboflo)
Οδοντόκρεμα	Εντομοκτόνο – κατσαριδοκτόνο
Οδοντόβουρτσα	**Απορρυπαντικά ρούχων**
Αφρός ξυρίσματος	Σκόνη πλυντηρίου
Ξυραφάκια	Απορρυπαντικό για μάλλινα – ευαίσθητα
Μπατονέτες	Σκόνη για πλύσιμο στο χέρι
Σερβιέτες	Μαλακτικό ρούχων
Οινόπνευμα καθαρό	Λευκαντικό – καθαριστικό λεκέδων –ενισχυτικό πλύσης
Hansaplast – επίδεση τραύματος	
Αντηλιακό (δείκτης προστασίας 20-30)	**Κουζίνα**
Χαρτί υγείας	**Υλικά συσκευασίας**
Βαμβάκι	Αλουμινόχαρτο
Εξοπλισμός καθαριότητας	Καλαμάκια
Γάντια	Σακούλες τροφίμων (μεσαίο)
Σκούπα	Σακούλες απορριμμάτων (μεσαίες)
Φαράσι	**Χαρτικά**
Σφουγγαρίστρα (ανταλλακτικό)	Χαρτοπετσέτες
Κοντάρι σφουγγαρίστρας	Ρολό κουζίνας (professional)
Κουβάς με στύφτη	Οδοντογλυφίδες
Αναλώσιμα	
Λεκάνη 15 lt (ρούχα)	**Καθαριστικά χώρου – Απορρυπαντικά**
Καλαθάκι μπάνιου (πλαστικό)	Σακούλες πλεκτρικής σκούπας
Πιγκάλ τουαλέτας	Απορρυπαντικό πιάτων
Σφουγγαράκι κουζίνας	Απορροφητική πετσέτα (τύπου wettex) μεσαίο μέγεθος
	Βερνίκι παπουτσιών υγρό

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.25

Αναγκαία πάγια μικρής αξίας

Πάγια μικρής αξίας	
Κουζίνα	**Κουζίνα**
Λεμονοστύφτης (πλαστικός)	Κατσαρόλα μεγάλη
Κουταλοθήκη (πλαστική)	Κατσαρόλα μικρή
Στεγνωτήριο πιάτων (πλαστικό)	Χύτρα ταχύτητας
Σέικερ (πλαστικό)	Μπρίκι
Χωνί (πλαστικό)	Τηγάνι
Αλατοπιπεριέρα	Σαλατιέρα
Μαχαίρι μεγάλο	Ψωμιέρα
Σουρωτήρι	Πετσετοθήκη
Πιάτα ρηχά	Μπουκάλι για νερό γυάλινο
Πιάτα βαθιά	Χαλάκι μπάνιου
Πιάτα μικρά	Χαλάκι εξώπορτας
Πιατέλα	Χαλί
Ποτήρια νερού	Λεκάνη 6 lt (κουζίνας)
Ποτήρια κρασιού	Καλάθι απορριμμάτων κουζίνας (πλαστικό)
Φλιτζάνια τσαγιού	
Κούπες για καφέ – γάλα	**Μπάνιο**
Φλιτζανάκια καφέ μικρά	Σχοινί ρούχων με σύρμα
Κουτάλια	Μανταλάκια
Πιρούνια	Απλώστρα
Μαχαίρια φαγητού	Σιδερώστρα
Κουταλάκια	Ψαλιδάκι νυχιών
Κουτάλες σετ	
Ταψί μεγάλο	**Υπνοδωμάτια**
Ταψί μικρό	Κρεμάστρες ρούχων
Τάπερ αποθήκευσης φαγητού μεγάλο	

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.26

Αναγκαία πάγια μεγάλης αξίας

Πάγια μεγάλης αξίας	
Κουζίνα	**Υπνοδωμάτια**
Ηλεκτρική κουζίνα	Κρεβάτι
Απορροφητήρας	Κομοδίνα
Ψυγείο	Γραφείο
Τραπέζι κουζίνας	Καρέκλα γραφείου
Καρέκλες	Φωτιστικό
Μιξεράκι blender	Βιβλιοθήκη-ραφιέρα
	Καλαθάκι παιδικού γραφείου
Πάγια μεγάλης αξίας	
Σαλόνι	Μαξιλάρια
Καναπές 3θέσιος	Στρώματα
Τραπεζάκι σαλονιού	
Τηλεόραση	**Μπάνιο**
Τραπεζάκι τηλεόρασης	Πλυντήριο
Τηλεφωνική συσκευή	Σεσουάρ
	Ηλεκτρική σκούπα
	Σίδερο ατμού

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί

σε σχέση με το παρελθόν. Μάλιστα, κάτι τέτοιο δεν θεωρείται κακοτεχνία υλικού αλλά προδιαγραφή από τον κατασκευαστή. Επίσης, οι αξίες χρήσης που έχουν συμπυκνωμένη όλο και περισσότερη τεχνολογία και επιστημονική γνώση ναι μεν είναι πιο ανθεκτικές στον χρόνο, αλλά ταυτόχρονα είναι και πιο ακριβές, με αποτέλεσμα να καθίστανται απαγορευμένες για τη λαϊκή οικογένεια.

Επιπρόσθετα, για αξίες χρήσης όπως μαξιλάρια, σφουγγαράκια κ.ά., λάβαμε υπόψη μας και συγκεκριμένες προδιαγραφές σε ό,τι αφορά την υγεία, όπως τη σύσταση των οδοντιάτρων για αλλαγή της οδοντόβουρτσας κάθε 2 με 3 μήνες το πολύ – τόσο για λόγους υγιεινής όσο και αποτελεσματικότητας ως προς τον στόχο χρήσης της.

Για να αποτιμηθούν τα παραπάνω προϊόντα επιλέχθηκαν μεγάλα καταστήματα, όπου εκεί προσφεύγει το μεγαλύτερο τμήμα του αγοραστικού κοινού. Συγκρίθηκαν τιμές σε διαφορετικά καταστήματα για το ίδιο προϊόν, ενώ επιλέχθηκαν προϊόντα ευρείας κατανάλωσης και αναγνωρισμένα από τον καθένα. Βασικό εργαλείο της συλλογής τιμών ήταν οι ιστοσελίδες μεγάλων εταιρειών. Επίσης, πρέπει να σημειωθεί ότι δεν αποκλείστηκαν προϊόντα ιδιωτικών ετικετών, εφόσον τα τελευταία χρόνια παρατηρείται συνεχής άνοδος ως προς την επιλογή αγοράς τους. Βασικός λόγος αυτής της μετατόπισης είναι η χαμηλή τους τιμή. Ακόμη, λόγω συγκέντρωσης του λιανικού εμπορίου σε λίγους επιχειρηματικούς ομίλους, θεωρείται ότι το μεγαλύτερο μέρος των αγοραστών του Λεκανοπεδίου μπορεί να έχει πρόσβαση σε αυτά τα προϊόντα και έτσι αποκλείστηκε όσο γίνεται μικρότερο τμήμα αγοραστών.

Για τα αναλώσιμα χρησιμοποιήθηκαν τιμές από τα e-shops των μεγάλων σουπερμάρκετ.

Επιπλέον, αξίζει να αναφερθεί ότι για όλες τις περιπτώσεις προϊόντων επιλέχθηκαν αυτά που ήταν πιο φθηνά, αλλά με μια προσέγγιση στρογγυλοποιημένου μέσου όρου. Μπορεί δηλαδή το ίδιο προϊόν σε τρεις διαφορετικές πηγές τιμοληψίας να είχε διαφοροποίηση σε μερικά λεπτά του ευρώ. Θεωρείται ότι κάτι τέτοιο είναι αμελητέο, εφόσον τα συν και πλην των τιμών συνήθως αλληλοεξουδετερώνονται, επομένως ως προς τον μέσο όρο θα καταλήξει στην ίδια τιμή. Δεν έγινε τιμοληψία σε προϊόντα προσφορών αφού κάτι τέτοιο δεν είναι μόνιμο και σταθερό ανά είδος, επομένως δεν μπορεί ο καθένας σταθερά και με συχνότητα συγκεκριμένη να τα αγοράζει.

Στους παρακάτω πίνακες αναφέρεται η τιμή του κάθε είδους, η μηνιαία αναγκαία ποσότητα για το νοικοκυριό αναφοράς, καθώς και το μηνιαίο και ετήσιο κόστος για κάθε είδος αλλά και συγκεντρωτικά, όπως προέκυψαν από την έρευνα πεδίου που περιεγράφηκε.

Συμπερασματικά, το κόστος σε είδη πρώτης ανάγκης στην κατηγορία των αναλώσιμων, σε μηνιαία βάση, ανέρχεται σε 60,22 ευρώ. Το μηνιαίο κόστος για πάγια μικρής αξίας και μεγάλης αξίας ανέρχεται σε 10,55 ευρώ και 19,30 ευρώ, αντίστοιχα. Άρα το μηνιαίο κόστος για την ανανέωση βασικών προϊόντων που χρειάζεται ένα τετραμελές νοικοκυριό για να ζήσει μέσα σε ένα σπίτι ανέρχεται σε 90,06 ευρώ. Ο ομαδοποιημένος πίνακας των παραπάνω αποτελεσμάτων ανά κατηγορία είναι ο ακόλουθος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.27

Αναλώσιμα – τιμές, αναγκαίες ποσότητες και μηνιαίο κόστος

Αναλώσιμα					
Μπάνιο					
Ατομικής υγείας και φροντίδας	**Συσκευασία**	**Τιμή (ευρώ)**	**Ποσότητα**	**Κόστος (ευρώ)**	**Περιγραφή**
Σαμπουάν	500 ml	2,05	1,00	2,05	SETTE Σαμπουάν μαλλιών 2 σε 1 – Extra δυνατά μαλλιά
Κοντίσιονερ	300 ml	1,55	0,67	1,03	SETTE Μαλακτική κρέμα μαλλιών – Extra για λάμψη
Αφρόλουτρο	1000 ml	2,10	0,60	1,26	SETTE Αφρόλουτρο – Μέλι & Γάλα
Σφουγγάρι μπάνιου	1 τμχ.	1,44	1,00	1,44	ZANSOT Σφουγγάρι μπάνιου – μικρό από τούλι
Σαπούνι	125 gr	1,30	0,25	0,33	SETTE Σαπούνι Jasmin & Citrus 4 × 125 gr
Αποσμητικό	1 τμχ.	0,95	1,50	1,43	Fa Sport Roll-On
Κρέμα χεριών	100 ml	1,28	0,25	0,32	NIVEA Κρέμα χεριών με εκχύλισμα ελιάς 100 ml
Οδοντόκρεμα	150 ml	1,87	1,00	1,87	AIM Family Protection White Οδοντόκρεμα για λεύκανση
Οδοντόβουρτσα	1 τμχ.	0,45	1,00	0,45	Colgate Extra Clean Medium
Αφρός ξυρίσματος	400 ml	5,88	0,20	1,18	GILLETTE Series Τζελ ξυρίσματος Moisturizing με βούτυρο κακάο
Ξυραφάκια	1 τμχ.	4,18	0,50	2,09	GILLETTE Ξυραφάκια μιας χρήσης Blue3 – 4 τμχ. + 2 Δώρο
Μπατονέτες	100 τμχ.	0,54	0,33	0,18	Johnson & Johnson Μπατονέτες σε ανακυκλώσιμη συσκευασία – 100 τμχ.
Σερβιέτες	1 τμχ.	2,19	0,75	1,64	Libresse Ultra Trin Triple Protection Normal Σερβιέτες με φτερά
Οινόπνευμα καθαρό	245 ml	8,62	0,20	1,72	
Hansaplast – επίδεση τραύματος	40 τμχ.	2,45	0,25	0,61	Hansaplast Αδιάβροχα αυτοκόλλητα επιθέματα – Universal Different Shapes

Ατομικής υγείας και φροντίδας	Συσκευασία	Τιμή (ευρώ)	Ποσότητα	Κόστος (ευρώ)	Περιγραφή
Αντηλιακό (δείκτης προστασίας SPF30)	200 ml	8,68	0,25	2,17	Garnier Ambre Solaire 24H Protect Αδιάβροχη αντηλιακή λοσιόν για το σώμα SPF30 σε Spray
Χαρτί υγείας	12 τμχ.	4,25	1,00	4,25	Softex Χαρτί Υγείας – Pure & Soft
Βαμβάκι	200 gr	1,40	0,10	0,14	SETTE Βαμβάκι
Εξοπλισμός καθαριότητας					
Γάντια	1 τμχ.	1,20	0,33	0,40	KITTEN Γάντια γενικής χρήσης
Σκούπα	1 τμχ.	1,45	0,08	0,12	Σκούπα γενικής χρήσης – χονδρό σπείρωμα
Κοντάρι σκούπας	2 τμχ.	1,53	0,04	0,06	Ξύλινο κοντάρι 1,2 μ.
Φαράσι	1 τμχ.	1,00	0,08	0,08	DOMENICO Φαράσι με λάστιχο & κλικ
Σφουγγαρίστρα (ανταλλακτικό)	1 τμχ.	1,75	0,08	0,15	SAMS Σφουγγαρίστρα – καρό χονδρό σπείρωμα
Κοντάρι σφουγγαρίστρας	1 τμχ.	1,53	0,04	0,06	Ξύλινο κοντάρι – 1,2 μ.
Κουβάς με στύφτη	1 τμχ.	0,04	0,04	0,00	ΝΕΙΛΟΣ Κουβάς οβάλ –15 lt & στύφτης
Λεκάνη 15 lt (ρούχα)	1 τμχ.	6,20	0,01	0,06	Λεκάνη οβάλ πλαστική 16 lt – 47 × 35 × 18 εκ.
Καλαθάκι μπάνιου (πλαστικό)	1 τμχ.	7,90	0,01	0,08	Κάδος λευκός απορριμμάτων με πεντάλ – 7 lt 22 × 20,5 × 26 εκ.
Πιγκάλ τουαλέτας	1 τμχ.	1,19	0,03	0,03	Πιγκάλ λευκό πλαστικό
Καθαριστικά χώρου					
Καθαριστικό λεκάνης (παπί)	750 ml	1,55	2,00	3,10	DUCK Deep Action Καθαριστικό τζελ τουαλέτας – Φρεσκάδα θάλασσας
Καθαριστικό γενικής χρήσης	1 lt	1,50	2,00	3,00	DROLIO Καθαριστικό υγρό γενικής χρήσης – Βιολέτα & Γιασεμί
Σκόνη καθαρισμού (τύπου Roli)	500 gr	1,02	0,33	0,34	ROLI Σκόνη γενικού καθαρισμού – Λεμόνι
Χλώριο	1 lt	2,12	1,00	2,12	KLINEX Χλωρίνη λεπτόρευστη – Λεμόνι
Καθαριστικό τζαμιών	750 ml	1,05	0,50	0,53	DROLIO Καθαριστικό τζαμιών – Ανταλλακτικό

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

Καθαριστικά χώρου	Συσκευασία	Τιμή (ευρώ)	Ποσότητα	Κόστος (ευρώ)	Περιγραφή
Καθαριστικό αλάτων	500 ml	2,08	0,50	1,04	VIAKAL Καθαριστικό υγρό κατά των αλάτων
Καθαριστικό χαλιών	750 ml	5,95	0,08	0,49	ΕΥΡΗΚΑ CARE ΧΑΛΙΩΝ
Αποφρακτικό (τύπου tuboflo)	1 τμχ.	0,98	0,42	0,41	TUBOFLO Αποφρακτικό – Σκόνη, ζεστό νερό 100 gr
Εντομοκτόνο – κατσαριδοκτόνο	400 ml	3,40	0,08	0,28	TEZA Extra Εντομοκτόνο σπρέι για κατσαρίδες & μυρμήγκια
Απορρυπαντικά ρούχων					
Σκόνη πλυντηρίου	58 μεζ.	9,45	0,67	6,30	NEOMAT Total Απορρυπαντικό πλυντηρίου ρούχων σε σκόνη – Άγριο Τριαντάφυλλο
Απορρυπαντικό για μάλλινα – ευαίσθητα	900 ml	2,85	0,08	0,24	Soflan Υγρό Απορρυπαντικό
Σκόνη για πλύσιμο στο χέρι	450 gr	1,26	0,67	0,84	TIDE Zk Απορρυπαντικό ρούχων χεριού, σε σκόνη
Μαλακτικό ρούχων	1,08 lt	3,93	0,67	2,62	SOUPLINE Μαλακτικό ρούχων, συμπυκνωμένο – Αφύπνιση αισθήσεων, Δροσιά Αναζωογόνησης, Γιασεμί & Άνθη Πορτοκαλιάς
Λευκαντικό – καθαριστικό λεκέδων – ενισχυτικό πλύσης	500 gr	5,63	0,13	0,75	ΕΥΡΗΚΑ Υπερλευκαντικό ρούχων
Κουζίνα					
Υλικά συσκευασίας					
Αλουμινόχαρτο	30 μ.	3,20	0,50	1,60	FROGO Αλουμινόχαρτο
Καλαμάκια	40 τμχ	0,85	0,50	0,43	MATRIX BIO Καλαμάκια χάρτινα ίσια – Μαύρα για Freddo
Σακούλες τροφίμων (μεσαίο)	25 τμχ.	0,50	0,25	0,13	POLY-BAG Σακούλες τροφίμων – Μεσαίες
Σακούλες απορριμμάτων (μεσαίες)	10 τμχ.	0,90	3,00	2,70	KITTEN Σακούλες Απορριμμάτων – Μεγάλες με κορδόνι 52 × 75 εκ. 45 lt

Χαρτικά	Συσκευασία	Τιμή (ευρώ)	Ποσότητα	Κόστος (ευρώ)	Περιγραφή
Χαρτοπετσέτες	110 τμχ.	0,82	1,00	0,82	ΓΛΑΡΟΣ Χαρτοπετσέτες
Ρολό κουζίνας (professional)	1 τμχ.	3,80	0,50	1,90	ΓΛΑΡΟΣ Χαρτί κουζίνας – Γίγας
Οδοντογλυφίδες	400 τμχ.	0,86	0,10	0,09	FINO Οδοντογλυφίδες – Κοντές
Καθαριστικά χώρου – Απορρυπαντικά					
Σακούλες ηλεκτρικής σκούπας	1 πακ.	5,71	0,04	0,24	NEDIS Συμβατές με διάφορους κατασκευαστές
Απορρυπαντικό πιάτων	1.000 ml	1,65	0,75	1,24	DROLIO Απορρυπαντικό πιάτων υγρό – Λεμόνι
Απορροφητική πετσέτα (τύπου wettex) – μεσαίο μέγεθος	1 τμχ.	2,85	0,50	1,43	KITTEN Σπογγοπετσέτα – Ρολό 1,5 μ.
Σφουγγαράκι κουζίνας	1 τμχ.	0,97	0,33	0,32	NEAT WASH Σφουγγάρι Κουζίνας – 6 τμχ.
Βερνίκι παπουτσιών υγρό	75 ml	3,10	0,67	2,07	CAMEL Βερνίκι παπουτσιών υγρό
			Συνολικό κόστος	60,22	

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί – τιμοληψίες

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.28

Πάγια μικρής αξίας – τιμές, αναγκαίες ποσότητες, μηνιαίο και ετήσιο κόστος

Πάγια μικρής αξίας					
Κουζίνα	**Συσκευασία (τεμάχια)**	**Τιμή (ευρώ)**	**Ποσότητα**	**Κόστος (ευρώ)**	**Περιγραφή**
Λεμονοστύφτης (πλαστικός)	1	0,60	0,0093	0,01	–
Κουταλοθήκη (πλαστική)	1	1,00	0,0056	0,01	–
Στεγνωτήριο πιάτων (πλαστικό)	1	6,94	0,0104	0,07	Curver Στεγνωτήρας νεροχύτη πλαστικός σε γκρι χρώμα 47,5 × 38 × 8,5 εκ.
Σέικερ (πλαστικό)	1	0,42	0,0042	0,00	HOMie Σέικερ
Χωνί (πλαστικό)	1	0,81	0,0093	0,01	HOMie Χωνί κουζίνας από πλαστικό – 3 τμχ.
Αλατοπιπεριέρα	2	1,60	0,0076	0,02	Espiel Αλατιέρα/Πιπεριέρα γυάλινη
Μαχαίρι μεγάλο	1	1,90	0,0069	0,01	Omega Μαχαίρι ψωμιού από ανοξείδωτο ατσάλι 30 εκ.
Σουρωτήρι	1	1,79	0,0056	0,01	UPPFYLLD Σουρωτήρι, 24 εκ. – ΙΚΕΑ
Πιάτα ρηχά	6	41,95	0,0139	3,50	Maxwell & Williams, Σερβίτσιο Rim White Basics – 18 τμχ.
Πιάτα βαθιά	6				
Πιάτα μικρά	6				
Πιατέλα	1	9,99	0,0104	0,10	ΙΚΕΑ 365+ Πιατέλα
Ποτήρια νερού	6	1,08	0,083	0,54	GODIS ΙΚΕΑ
Ποτήρια κρασιού	6	0,80	0,03	0,14	FORSIKTIGT ΙΚΕΑ
Φλιτζάνια τσαγιού	6	3,99	0,0139	0,33	VARDERA ΙΚΕΑ
Κούπες καφέ – γάλατος	6	1,29	0,0139	0,11	VARDERA ΙΚΕΑ
Φλιτζανάκια καφέ μικρά	6	2,49	0,0069	0,10	ΙΚΕΑ 365+

Κουζίνα	Συσκευασία (τεμάχια)	Τιμή (ευρώ)	Ποσότητα	Κόστος (ευρώ)	Περιγραφή
Κουτάλια	6	15,99	0,0119	1,14	FORNUFT IKEA
Πιρούνια	6				
Μαχαίρια φαγητού	6				
Κουταλάκια	6				
Κουτάλες σετ	1	4,79	0,0069	0,03	FULLANDAD Σετ εργαλείων κουζίνας – 5 τμχ. IKEA
Ταψί μεγάλο	1	11,99	0,0042	0,05	KONCIS Μεταλλικό ορθογώνιο ταψί IKEA – 34 × 24 εκ.
Ταψί μικρό	1	9,99	0,0042	0,04	KONCIS Μεταλλικό ορθογώνιο ταψί IKEA – 26 × 20 εκ.
Τάπερ αποθήκευσης φαγητού μεγάλο	1	2,40	0,0167	0,04	Curver Fresh & Go Δοχείο φαγητού πλαστικό – Γαλάζιο 2.900 ml
Κατσαρόλα μεγάλη	1	19,99	0,0049	0,10	SNITSIG Κατσαρόλα με καπάκι – 5 lt IKEA
Κατσαρόλα μικρή	1	6,99	0,0069	0,05	ANNONS Κατσαρόλα – 2,8 lt IKEA
Χύτρα ταχύτητας	1	47,50	0,0049	0,23	Hascevher Begonya Χύτρα ταχύτητας 9lt
Μπρίκι	1	2,70	0,0093	0,03	Homie Μπρίκι μεταλλικό μικρό – 18 × 5,5 × 8 εκ.
Τηγάνι	1	5,49	0,0076	0,04	KAVALKAD τηγάνι – 24 εκ. IKEA
Σαλατιέρα	1	2,60	0,0104	0,03	CLICK Πιάτο σαλάτας πορσελάνινο, μπλε/λευκό Δ20 × 6 – 20 εκ. × 6 εκ. × 20 εκ.
Ψωμιέρα	1	10,70	0,0119	0,13	5-FIVE Ψωμιέρα με καπάκι πλαστική – 39 × 12 × 9,7 εκ.
Πετσετοθήκη	1	1,61	0,0093	0,01	–
Μπουκάλι για νερό γυάλινο	1	2,61	0,0139	0,04	–
Χαλάκι μπάνιου	1	5,30	0,03	0,16	–
Χαλάκι εξώπορτας	1	4,78	0,042	0,20	–

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

Κουζίνα	**Συσκευασία (τεμάχια)**	**Τιμή (ευρώ)**	**Ποσότητα**	**Κόστος (ευρώ)**	**Περιγραφή**
Χαλί	1	119,00	0,0038	0,45	VEDBAK IKEA
Λεκάνη 6 lt (κουζίνας)	1	1,48	0,0119	0,02	–
Καλάθι απορριμμάτων κουζίνας (πλαστικό)	1	10,12	0,0104	0,11	–
Μπάνιο					
Σχοινί ρούχων με σύρμα	1	1,35	0,042	0,06	KITTEN Σχοινί απλώματος ενισχυμένο – 20 μ.
Μανταλάκια	24	0,95	0,083	1,89	KITTEN Μανταλάκια ξύλινα
Απλώστρα	1	12,80	0,0167	0,21	EUROGOLD Απλώστρα μεταλλική – 18 μ.
Σιδερώστρα	1	16,70	0,0167	0,28	Sidirela Pratik Σιδερώστρα για σίδερο ατμού, σπαστή – 110 × 33 εκ.
Ψαλιδάκι νυχιών	1	4,29	0,042	0,18	AZADÉ
Πάγια μικρής αξίας					
Υπνοδωμάτια					
Κρεμάστρες ρούχων	1	6,00	0,0104	0,06	Homie Κρεμάστρα ρούχων πλαστική, μαύρη – 37 × 20 εκ. (25 τμχ.)
			Συνολικό κόστος	**10,55**	

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί – τιμοληψίες

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.29

Πάγια μεγάλης αξίας – τιμές, αναγκαίες ποσότητες και μηνιαίο κόστος

Κουζίνα	**Πλήθος**	**Τιμή (ευρώ)**	**Ποσότητα**	**Κόστος (ευρώ)**	**Ετήσιο κόστος**
Ηλεκτρική κουζίνα	1 τμχ.	210,00	0,0167	3,51	Telefunken TFN-C50MEW
Απορροφητήρας	1 τμχ.	49,00	0,0069	0,34	Davoline 160 ST BR 1M/1 Ελεύθερος
Ψυγείο	1 τμχ.	255,00	0,0042	1,07	Daewoo FKL268FWT0BG
Τραπέζι κουζίνας	1 τμχ.	45,00	0,0042	0,19	Fiona Τραπέζι κουζίνας, ξύλινο λευκό
Καρέκλες	4 τμχ.	103,96	0,0049	2,04	Nolan Καρέκλες κουζίνας – 4 τμχ.
Μιξεράκι blender	1 τμχ.	26,99	0,0167	0,45	Philips HR2041/00 Μπλέντερ – 1,9 lt, 450 W
Μπάνιο					
Πλυντήριο	1 τμχ.	248,89	0,0139	3,46	Indesit BWSA 61051 W EU N Πλυντήριο ρούχων 6 kg, 1.000 Στροφών
Σεσουάρ	1 τμχ.	13,69	0,0139	0,19	Rowenta CV1612 Πιστολάκι μαλλιών 2.000 W
Ηλεκτρική σκούπα	1 τμχ.	56,97	0,0119	0,68	Hoover LA71 LA10011 Ηλεκτρική σκούπα – 700 W με κάδο 1,2 lt, λευκή
Σίδερο ατμού	1 τμχ.	18,35	0,0139	0,26	Philips GC1742/40 Σίδερο ατμού – W με συνεχόμενη παροχή 25 gr/min
Σαλόνι					
Καναπές τριθέσιος	1 τμχ.	193,80	0,0038	0,74	VITALIA Γκρι ύφασμα καναπές/κρεβάτι – 194 × 93 × 84 εκ., κρεβ. 194 (163) × 102 × 40 εκ.
Τραπεζάκι σαλονιού	1 τμχ.	29,90	0,0038	0,11	Ορθογώνιο τραπεζάκι σαλονιού Soul από μασίφ ξύλο oak – Μ90 × Π55 × Υ41 εκ.
Τηλεόραση	1 τμχ.	219,00	0,0056	1,23	F&U FLS39203 39" Τηλεόραση Smart TV

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

Σαλόνι	**Πλήθος**	**Τιμή (ευρώ)**	**Ποσότητα**	**Κόστος (ευρώ)**	**Ετήσιο κόστος**
Τραπεζάκι τηλεόρασης	1 τμχ.	32,00	0,0038	0,12	Ξύλινο έπιπλο τηλεόρασης Decon με Ρόδες Καρυδί – Μ76 × Π45 × Υ48 εκ.
Υπνοδωμάτιο					
Κρεβάτι	1 τμχ.	72,00	0,0033	0,24	Σιδερένιο μεταλλικό κρεβάτι, Χαμόγελο, διπλό – 150 × 200
Κρεβάτια παιδικά	2 τμχ.	56,89	0,0033	0,38	Κρεβάτι, μέταλλο/ξύλο, καρυδί, στρώμα 90 × 190 HM381 – Μονό
Κομοδίνα	4 τμχ.	18,98	0,0033	0,25	Bormann BSF1200 Ξύλινο κομοδίνο Pure Δρυς – 48 × 40 × 50 εκ.
Γραφείο	2 τμχ.	56,00	0,0056	0,63	Γραφείο ξύλινο με μεταλλικά πόδια – 100 × 48 × 138 εκ.
Καρέκλα γραφείου	2 τμχ.	30,00	0,0119	0,71	Arlo Μαύρο Ravenna Καρέκλα γραφείου με μπράτσα
Φωτιστικό	2 τμχ.	14,90	0,0033	0,10	Φωτιστικό γραφείου μαύρο – VK/HD2429B/B
Βιβλιοθήκη – ραφιέρα	2 τμχ.	45,00	0,0042	0,38	FINNBY-IKEA
Καλαθάκι παιδικού γραφείου	2 τμχ.	16,77	0,0056	0,19	Πτυσσόμενος κάδος απορριμμάτων ZSW-L11
Μαξιλάρια	4 τμχ.	7,88	0,0167	0,53	ΚΟΜΒΟΣ Μαξιλάρι ύπνου, Compressed Line – 50 × 70, 550 gr
Στρώμα διπλό	1 τμχ.	156,65	0,0049	0,77	PERFECT Candia Strom Στρώμα (άσπρο)
Στρώματα μονά	2 τμχ.	78,00	0,0049	0,76	Linea Strom Fiesta Μονό ορθοπεδικό στρώμα – 90 × 190 × 18 εκ., με ελατήρια
			Γενικό σύνολο	**19,30**	

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί – τιμοληψίες

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.30

Μηνιαίο κόστος αναγκαίων αξιών χρήσης, σχετιζόμενων με την κατοικία για τετραμελές νοικοκυριό

Αναγκαίες αξίες χρήσης	Μηνιαίο κόστος (ευρώ)
Αναλώσιμα	60,22
Πάγια μικρής αξίας	10,55
Πάγια μεγάλης αξίας	19,30
Συνολικό κόστος	90,06

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί

Αξίζει να αναφερθεί ότι ο συγκεκριμένος δείκτης θα μπορούσε να εξειδικευτεί και να εμπλουτιστεί ακόμη περισσότερο σε αντικείμενα που χρειάζεται ένα νοικοκυριό. Δεν θεωρήθηκε σκόπιμη στην παρούσα φάση μια πιο λεπτομερειακή εμβάθυνση και επέκταση στην καταγραφή και αποτίμηση και άλλων προϊόντων. Μία πρώτη εικόνα δόθηκε για το μηνιαίο κόστος.

Είναι σκόπιμο να γίνει αναφορά και σε νοικοκυριά άλλων μεγεθών.

Όσον αφορά σε νοικοκυριά άλλων μεγεθών, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι δεν θα υπάρχει ουσιαστική διαφοροποίηση σε πάγια μικρής και μεγάλης αξίας, αφού αυτά αποτελούν βασικά αντικείμενα του νοικοκυριού που δεν σχετίζονται με το μέγεθος. Κάθε νοικοκυριό χρειάζεται ψυγείο, ηλεκτρική κουζίνα, τραπέζι κ.λπ. Οι αξίες χρήσης που διαφοροποιούνται είναι αυτές που σχετίζονται με αναλώσιμα. Στο σημείο αυτό θα θεωρήσουμε ότι οι σχετικές δαπάνες είναι αναλογικές (μολονότι αυτό μάλλον θα οδηγήσει σε υποτίμηση του κόστους διαβίωσης για ολιγομελή νοικοκυριά). Δηλαδή θα υποθέσουμε ότι το μονομελές νοικοκυριό έχει το ¼ του κόστους του τετραμελούς, το διμελές το ½, το τριμελές τα ¾ και το πενταμελές τα 5/4.

Η αρχική υπόθεση αφορά ένα νοικοκυριό που λειτουργεί ως τέτοιο επί μακρόν. Με βάση τη συγκεκριμένη υπόθεση, δεν συμπεριλαμβάνεται στη μελέτη το νεοσύστατο νοικοκυριό, για παράδειγμα, αυτό ενός νεαρού ζευγαριού που τώρα ξεκινά την κοινή ζωή του. Αυτό το ζευγάρι για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα θα ξοδεύει περισσότερα προσπαθώντας να εξοπλίσει το σπίτι του με τα απαραίτητα (πάγια διαρκή), πέρα από τα τρέχοντα (αναλώσιμα). Θεωρείται ότι η δαπάνη αυτή που το διμελές νοικοκυριό είναι υποχρεωμένο να κάνει ισοσκελίζει το γεγονός ότι είναι νοικοκυριό με λιγότερα μέλη.

Με βάση τις ανωτέρω υποθέσεις μπορούμε να συνοψίσουμε τις σχετικές δαπάνες ανά μέγεθος νοικοκυριού στον ακόλουθο πίνακα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.31

Μηνιαίο κόστος (ευρώ) αναγκαίων αξιών χρήσης, σχετιζόμενων με την κατοικία ανά μέγεθος νοικοκυριού

Μέλη νοικοκυριού	1	2	3	4	5
Μηνιαίο κόστος	22,52	45,03	67,55	90,06	112,58

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.32

Αξίες χρήσης που προτάθηκαν από τους ερωτώμενους αλλά δεν συμπεριελήφθησαν στο Πόρισμα 2009

Πυρέξ	Κατσαβίδι
Τάπερ αποθήκευσης φαγητού μεσαίο	Σφυράκι
Τάπερ αποθήκευσης φαγητού μικρό	Μπαταρίες
Γκαζάκι καφέ	Ψαλίδι
Ανταλλακτικό για γκαζάκι	Μίξερ χειρός
Κεριά	Τοστιέρα
Αναπτήρες	Φίλτρο απορροφητήρα κουζίνας
Σεντόνια	Μολυβοθήκη
Πετσέτες μπάνιου	Ραδιόφωνο
Πετσέτες κουζίνας	Παπουτσοθήκη
Κάλυμμα καναπέ	Προφυλακτικά
Κάλυμμα κρεβατιού	Υγρό απορρυπαντικό πλυντηρίου
Κάλυμμα στρώματος	Ιώδιο
Κουρτίνες	Καλαθάκι φρούτων και λαχανικών
Τραπεζομάντιλο	

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί

Τέλος, στον δείκτη δεν συμπεριλαμβάνονται πολλές αξίες χρήσης που θεωρούνται κοινωνικά αναγκαίες και αφορούν ντουλάπες, συρταριέρες κ.ά. ή τραπεζομάντιλα, μαξιλαροθήκες, κουρτίνες, φωτιστικά κ.ά. Αν συμπεριλαμβάνονταν θα ανέβαζαν το μηνιαίο κόστος για όλα τα μεγέθη νοικοκυριών. Από την άλλη πλευρά, σε ό,τι αφορά αντικείμενα της πρώτης κατηγορίας θεωρείται ότι το αναγκαίο σπίτι καλύπτει την

ανάγκη αποθηκευτικών χώρων.[25] Σε ό,τι αφορά την άλλη κατηγορία, θεωρήσαμε ότι μια σειρά από τέτοιου είδους αντικείμενα τα έχει κανείς αποκτήσει και ως οικογενειακό ή φιλικό δώρο, για παράδειγμα, στον γάμο ή στο ξεκίνημα της συμβίωσης ενός ζευγαριού.

Ο Πίνακας 3.32 είναι ένας ενδεικτικός πίνακας με μια πρώτη καταγραφή αυτών των αντικειμένων που θα μπορούσαν να εμπεριέχονται στον δείκτη, όπως προέκυψαν από τις συνεντεύξεις. Είναι αυτονόητο ότι, αν συμπεριλαμβάνονταν, θα ανέβαινε ακόμη περισσότερο το μηνιαίο κόστος του νοικοκυριού.

3.6 Συνολικές δαπάνες σχετιζόμενες με την κατοικία

Βάσει των ανωτέρω εκτεθέντων μπορούμε να συνοψίσουμε το συνολικό κόστος το σχετιζόμενο με την κατοικία στον ακόλουθο πίνακα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.33

Συνολικό κόστος (ευρώ) σχετιζόμενο με την κατοικία, ανά μέγεθος νοικοκυριού

Μέγεθος νοικοκυριού	1	2	3	4	5
Πλήθος νοικοκυριών	174	504	519	437	283
Δημοτικοί φόροι και τέλη	5,19	8,03	11,04	13,66	16,54
Θέρμανση	30,17	54,31	78,45	102,59	126,72
Ύδρευση και αποχέτευση	7,59	12,72	17,86	22,99	34,61
Ηλεκτρισμός	62,08	68,87	85,86	102,85	109,65
Συνδρομή ΕΡΤ	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00
Κοινόχρηστα	8,62	12,52	22,41	29,31	36,21
Ενοίκιο	359,13	438,75	549,03	638,72	696,41
Αναγκαίες δαπάνες σχετιζόμενες με την κατοικία	22,52	45,03	67,55	90,06	112,58
Σύνολο	498,30	643,23	835,20	1.003,18	1.135,72
Δείκτης 2018	357,34	463,61	592,87	739,87	923,15

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί

25. Παρ' όλο που κάτι τέτοιο δεν ισχύει για αρκετά σπίτια του Λεκανοπεδίου.

Η αύξηση των δαπανών κυμαίνεται από 23% (πενταμελή νοικοκυριά) έως 41% (τριμελή νοικοκυριά) με μέση τιμή 35,5%. Το ενδιαφέρον είναι ότι η αύξηση αυτή οφείλεται κυρίως στην αύξηση της τιμής του ηλεκτρικού ρεύματος και των ενοικίων την τελευταία διετία.

3.7 Παράρτημα Α

Μερικά στοιχεία μεθοδολογίας δειγματοληψίας που χρησιμοποιήθηκαν στην ανάλυση των δεδομένων της μελέτης.

3.7.1 Δειγματοληπτικές μέθοδοι

Υπάρχουν εν γένει τρεις μέθοδοι με ειδικές περιπτώσεις. Μία σύντομη περιγραφή αυτών των μεθόδων θα παρουσιαστεί σε αυτό το τμήμα, μαζί με τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματά τους.

- *Απλή τυχαία δειγματοληψία (SRS)*: Για την απλή τυχαία δειγματοληψία απαιτείται πλήρες πλαίσιο δειγματοληψίας. Κάθε μέλος του πληθυσμού επιλέγεται με την ίδια πιθανότητα. Είναι η απλούστερη μέθοδος. Εξασφαλίζει ότι οι κατανομές των περισσότερων εκτιμητριών των παραμέτρων είναι γνωστές και μπορεί να εξαχθούν στατιστικά συμπεράσματα χρησιμοποιώντας τυποποιημένες στατιστικές μεθόδους. Όλες οι κλασσικές θεωρίες εκτίμησης και η στατιστική συμπερασματολογία βασίζονται στη SRS.
- *Στρωματοποιημένη τυχαία δειγματοληψία (StRS)*: Στη στρωματοποιημένη τυχαία δειγματοληψία, ο πληθυσμός χωρίζεται σε στρώματα, και απλά τυχαία δείγματα επιλέγονται από κάθε στρώμα, συνήθως μεγέθους ανάλογου με το μέγεθος του στρώματος (αναλογική κατανομή). Η εκτίμηση και η εξαγωγή συμπερασμάτων θα πρέπει να προσαρμόζονται ώστε να αντικατοπτρίζουν τις πιθανότητες δειγματοληψίας (που δεν απαιτούνται στην αναλογική κατανομή). Το κύριο πλεονέκτημα είναι η μείωση της διακύμανσης, καθώς συνήθως η διακύμανση εντός κάθε στρώματος είναι μικρότερη της συνολικής διακύμανσης του πληθυσμού. Ένα πλήρες πλαίσιο δειγματοληψίας απαιτείται επίσης στη StRS.

3.7.2 Εκτιμήτριες και εκτιμήσεις

Αυτοί οι όροι αναφέρονται σε συναρτήσεις των συλλεγόμενων δεδομένων. Εκτιμήτρια (συνάρτηση) είναι μια συνάρτηση των δεδομένων, ενώ η εκτίμηση είναι η τιμή που λαμβάνει η εκτιμήτρια σε ένα συγκεκριμένο σύνολο δεδομένων. Για παράδειγμα, ένας μέσος όρος ή ένα ποσοστό είναι εκτιμητές, οι οποίοι είναι αντιπροσωπευτικοί των αντίστοιχων παραμέτρων του πληθυσμού. Οι εκτιμητές έχουν μια συγκεκριμένη (γνωστή) κατανομή πιθανότητας. Το γεγονός αυτό επιτρέπει στον ερευνητή να εξάγει συμπεράσματα σχετικά με την ακρίβεια μιας συγκεκριμένης εκτίμησης (δηλαδή «η πραγματική τιμή της παραμέτρου εμπίπτει στο x% γύρω από την εκτιμώμενη τιμή της με μια πιθανότητα 0.95») ή να προχωρήσει σε ελέγχους υποθέσεων για την παράμετρο (π.χ. η τιμή υπερβαίνει ή είναι μικρότερη από μια συγκεκριμένη προκαθορισμένη τιμή). Στα ακόλουθα εδάφια θα παρουσιαστούν εκτιμήτριες για δύο πληθυσμιακές παραμέτρους (οι οποίες θα αναλυθούν στην παρούσα μελέτη): τη μέση τιμή (του πληθυσμού) και την αναλογία (ενός χαρακτηριστικού του πληθυσμού).

- *Δειγματικός μέσος*: είναι μια εκτιμήτρια του πραγματικού μέσου όρου του πληθυσμού. Κάτω από ορισμένες συνθήκες ακολουθεί την κανονική κατανομή. Όταν το μέγεθος του δείγματος είναι μικρό, μια τυποποιημένη έκδοση του δειγματικού μέσου ακολουθεί την κατανομή του Student.
  - SRS: Υπολογίζεται ως $\overline{X} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} X_i$, όπου X_i είναι οι τιμές των παρατηρήσεων και n είναι το μέγεθος του δείγματος. Η (δειγματική) διακύμανση του δειγματικού μέσου είναι η $S_{\overline{X}}^2 = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} \frac{\left(X_i - \overline{X}\right)^2}{n-1}$. Σημείωση: Όταν το δείγμα υπερβαίνει το 5% του πληθυσμού, επιβάλλεται η χρήση της διόρθωσης πεπερασμένου πληθυσμού (FPC) στον τύπο υπολογισμού της διακύμανσης οπότε και αυτός μετασχηματίζεται σε: $S_{\overline{X}}^2 = \frac{1-f}{n}\sum_{i=1}^{n} \frac{\left(X_i - \overline{X}\right)^2}{n-1}$ όπου $f = \frac{n}{N}$.
  - StRS: Υπολογίζεται ως $\overline{X}_{st} = \sum_{h=1}^{H} W_h \overline{X}_h$, όπου $W_h = \frac{N_h}{N}$ είναι το βάρος του στρώματος h, N_h είναι το πλήθος των παρατηρήσεων εντός του στρώματος h, N είναι το πλήθος των μελών του πληθυσμού, H το πλήθος των στρωμάτων, και $\overline{X}_h$ είναι ο δειγματικός μέσος εντός του στρώματος h. Όταν η StRS επιλεγεί

ούτως ώστε το μέγεθος του δείγματος σε κάθε στρώμα να είναι ανάλογο με το μέγεθος του στρώματος στον πληθυσμό (αναλογική κατανομή), τότε η $\overline{X}_{st}$ ταυτίζεται με την $\overline{X}$. Η εκτιμήτρια της διακύμανσης του δειγματικού μέσου είναι η $S_{st}^2 = \sum_{h=1}^{H} W_h^2 \frac{S_h^2}{n_h}$, όπου S_h^2 είναι η δειγματική διακύμανση εντός κάθε στρώματος. Σημείωση: Όταν το δείγμα υπερβαίνει το 5% του πληθυσμού, επιβάλλεται η χρήση της διόρθωσης πεπερασμένου πληθυσμού (FPC) στον τύπο υπολογισμού της διακύμανσης οπότε και αυτός μετασχηματίζεται σε: $S_{st}^2 = \sum_{h=1}^{H} (1-f_h) \cdot W_h^2 \frac{S_h^2}{n_h}$, όπου $f_h = \frac{n_h}{N_h}$.

- *Αναλογία*: Η δειγματική αναλογία είναι εκτιμήτρια της αναλογίας ενός χαρακτηριστικού στον πληθυσμό. Κάτω από ορισμένες συνθήκες ακολουθεί την Κανονική Κατανομή.
  - SRS: Υπολογίζεται ως $\hat{p} = \frac{x}{n}$, όπου x είναι το πλήθος των παρατηρήσεων του δείγματος που εμφανίζουν το υπό μελέτην χαρακτηριστικό και n είναι το μέγεθος του δείγματος. Η διακύμανση της εκτιμήτριας της αναλογίας είναι η $S_{\hat{p}}^2 = \frac{\hat{p}(1-\hat{p})}{n-1}$. Σημείωση: Όταν το δείγμα υπερβαίνει το 5% του πληθυσμού, επιβάλλεται η χρήση της διόρθωσης πεπερασμένου πληθυσμού (FPC) στον τύπο υπολογισμού της διακύμανσης οπότε και αυτός μετασχηματίζεται σε: $S_{\hat{p}}^2 = \frac{\hat{p}(1-\hat{p})}{n-1}(1-f)$ όπου $f = \frac{n}{N}$.
  - StRS: Υπολογίζεται ως $\hat{p}_{st} = \sum_{h=1}^{H} W_h \hat{p}_h$, όπου $W_h = \frac{N_h}{N}$ είναι το βάρος του στρώματος h, N_h είναι το πλήθος των παρατηρήσεων εντός του στρώματος h, N είναι το πλήθος των μελών του πληθυσμού, H το πλήθος των στρωμάτων, και $\hat{p}_h$ είναι η δειγματική αναλογία εντός του στρώματος h. Όταν το StRS επιλεγεί ούτως ώστε το μέγεθος του δείγματος σε κάθε στρώμα να είναι ανάλογο με το μέγεθος του στρώματος στον πληθυσμό, (αναλογική κατανομή), τότε η $\hat{p}_{st}$ ταυτίζεται με την $\hat{p}$. Η εκτιμήτρια της διακύμανσης της δειγματικής αναλογίας είναι η $S_{\hat{p}}^2 = \sum_{h=1}^{H} \frac{W_h^2 \hat{p}_h (1-\hat{p}_h)}{n_h - 1}$. Σημείωση: Όταν το δείγμα υπερβαίνει το 5% του πλη-

θυσμού, επιβάλλεται η χρήση της διόρθωσης πεπερασμένου πληθυσμού (FPC) στον τύπο υπολογισμού της διακύμανσης οπότε και αυτός μετασχηματίζεται σε: $S^2_{\hat{p}} = \sum_{h=1}^{H} \frac{W_h^2 \hat{p}_h(1-\hat{p}_h)}{n_h - 1}(1-f_h)$, όπου $f_h = \frac{n_h}{N_h}$. Σημείωση: Όταν το δείγμα υπερβαίνει το 5% του πληθυσμού, επιβάλλεται η χρήση της διόρθωσης πεπερασμένου πληθυσμού (FPC) στον τύπο υπολογισμού της διακύμανσης οπότε και αυτός μετασχηματίζεται σε: $S^2_{\hat{p}} = \sum_{h=1}^{H} \frac{W_h^2 \hat{p}_h(1-\hat{p}_h)}{n_h - 1}(1-f_h)$, όπου $f_h = \frac{n_h}{N_h}$.

3.7.3 Έλεγχοι υποθέσεων

- *Έλεγχοι για τη μέση τιμή*

Το πρόβλημα αναφέρεται στην περίπτωση όπου ενδιαφέρει η ισότητα της μέσης τιμής μιας μεταβλητής με μια προκαθορισμένη τιμή. Παραδείγματος χάριν, ο μέσος χρόνος εξυπηρέτησης ενός πελάτη στο γκισέ μιας τράπεζας να ισούται με κάποια τιμή μ_0. Η κανονική κατανομή των παρατηρήσεων του δείγματος αποτελεί βασική προϋπόθεση για την εφαρμογή των τύπων που ακολουθούν. Είναι γεγονός ότι η εκτιμήτρια της μέσης τιμής $\overline{X}$ τείνει να ακολουθεί την κανονική κατανομή όταν το μέγεθος του δείγματος είναι μεγάλο. Όταν όμως αυτό δεν συμβαίνει, τότε τα αποτελέσματα των ελέγχων δεν είναι έγκυρα. Σε αυτές τις περιπτώσεις πιο κατάλληλοι είναι οι λεγόμενοι απαραμετρικοί έλεγχοι. Είναι εκτός των στόχων της παρούσης να αναλυθούν και οι απαραμετρικοί έλεγχοι.

– Περίπτωση Α

Στην περίπτωση αυτή η διακύμανση σ^2 είναι γνωστή. Υπό αυτές τις συνθήκες η κατανομή της στατιστικής ελέγχου είναι η τυπική κανονική κατανομή. Το z_α είναι το (1-α) εκατοστημόριο της τυπικής κανονικής κατανομής, δηλαδή $P(X > z_\alpha) = \alpha$. Σημειώστε ότι η φορά της ανισότητας του κανόνα απόρριψης ακολουθεί τη φορά της ανισότητας της εναλλακτικής υπόθεσης όταν ο έλεγχος είναι μονόπλευρος. Στους αμφίπλευρους ελέγχους είναι πάντοτε «>» και αναφέρεται στην απόλυτη τιμή της στατιστικής ελέγχου. Η παρατήρηση αυτή ισχύει σε όλες τις περιπτώσεις που ακολουθούν.

Υποθέσεις	Στατιστική ελέγχου	Κανόνας απόρριψης
$H_0: \mu = \mu_0$ $H_1: \mu > \mu_0$	$T = \frac{\bar{X} - \mu_0}{\sigma/\sqrt{n}}$ $T = \frac{\bar{X} - \mu_0}{\sigma/\sqrt{n}}$	$T > z_a$
$H_0: \mu = \mu_0$ $H_1: \mu < \mu_0$		$T < -z_a$
$H_0: \mu = \mu_0$ $H_1: \mu \neq \mu_0$		$\|T\| > z_{a/2}$

– Περίπτωση Β

Στην περίπτωση αυτή η διακύμανση σ^2 είναι άγνωστη. Υπό αυτές τις συνθήκες η κατανομή της στατιστικής ελέγχου είναι η κατανομή του Student με n-1 βαθμούς ελευθερίας. Το $t_{n-1,a}$ είναι το (1-α) εκατοστημόριο της κατανομής του Student με n-1 βαθμούς ελευθερίας, δηλαδή $P(X > > t_{n-1,\ a,}) = a$. Το $S = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{n}\left(X_i - \bar{X}\right)^2}{n-1}}$, είναι η δειγματική τυπική απόκλιση. Όταν το μέγεθος του δείγματος είναι μεγαλύτερο του ή ίσο με 30 είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν τα εκατοστημόρια της τυπικής κανονικής κατανομής στη θέση των αντιστοίχων της κατανομής του Student.

Υποθέσεις	Στατιστική ελέγχου	Κανόνας απόρριψης
$H_0: \mu = \mu_0$ $H_1: \mu > \mu_0$	$T = \frac{\bar{X} - \mu_0}{S/\sqrt{n}}$	$T > t_{n-1,\ a}$
$H_0: \mu = \mu_0$ $H_1: \mu < \mu_0$		$T < -t_{n-1,\ a}$
$H_0: \mu = \mu_0$ $H_1: \mu \neq \mu_0$		$\|T\| > t_{n-1,\ a/2}$

• *Έλεγχοι για την ισότητα των τιμών*

Το πρόβλημα αναφέρεται στην περίπτωση όπου ενδιαφέρει η ισότητα των μέσων τιμών μιας μεταβλητής σε δύο διαφορετικούς πληθυσμούς. Στην πράξη μπορεί να αναφέρεται, παραδείγματος χάριν, στην περίπτωση που μας ενδιαφέρει η διαφορά

(βελτίωση) των τιμών της μεταβλητής με την εφαρμογή μιας νέας μεθόδου παραγωγής. Η κανονική κατανομή των παρατηρήσεων των δύο δειγμάτων αποτελεί και πάλι βασική προϋπόθεση για την εφαρμογή των τύπων που ακολουθούν.

– Περίπτωση Α

Στην περίπτωση αυτή οι διακυμάνσεις των δύο δειγμάτων σ_1^2, σ_2^2 είναι γνωστές.

Υποθέσεις	Στατιστική ελέγχου	Κανόνας απόρριψης
$H_0: \mu_1 - \mu_2 = 0$ $H_1: \mu_1 - \mu_2 > 0$	$Z = \frac{\bar{X} - \bar{X}_2}{\sqrt{\frac{\sigma_1^2}{n_1} + \frac{\sigma_2^2}{n_2}}}$	$Z > z_a$
$H_0: \mu_1 - \mu_2 = 0$ $H_1: \mu_1 - \mu_2 < 0$		$Z < -z_a$
$H_0: \mu_1 - \mu_2 = 0$ $H_0: \mu_1 - \mu_2 \neq 0$		$\|Z\| > z_{a/2}$

– Περίπτωση Β

Στην περίπτωση αυτή οι διακυμάνσεις των δύο δειγμάτων είναι άγνωστες, αλλά ίσες. Τότε με $S_p^2 = \frac{(n_1 - 1)S_1^2 + (n2 - 1)S_2^2}{n_1 + n_2 - 2}$ και $t_{n_1+n_2-2,\,a}$ το (1-α)100% εκατοστημόριο της κατανομής του Student με (n_1+n_2-2) βαθμούς ελευθερίας, δηλαδή $P(X>t_{n_1+n_2-2,\,a}) = a$, έχουμε:

Υποθέσεις	Στατιστική ελέγχου	Κανόνας απόρριψης
$H_0: \mu_1 - \mu_2 = 0$ $H_1: \mu_1 - \mu_2 > 0$	$T = \frac{\bar{X}_1 - \bar{X}_2}{S_p \cdot \sqrt{\frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2}}}$	$T > t_{n_1+n_2-2,\,a}$
$H_0: \mu_1 - \mu_2 = 0$ $H_1: \mu_1 - \mu_2 < 0$		$T < -t_{n_1+n_2-2,\,a}$
$H_0: \mu_1 - \mu_2 = 0$ $H_0: \mu_1 - \mu_2 \neq 0$		$\|T\| > t_{n_1+n_2-2,\,a}$

• *Έλεγχος για ποσοστά*

Το πρόβλημα αναφέρεται στην περίπτωση όπου ενδιαφέρει η ισότητα της τιμής του ποσοστού εμφάνισης ενός χαρακτηριστικού με μια προκαθορισμένη τιμή. Παραδείγματος χάριν, το ποσοστό δυσαρεστημένων πελατών μιας επιχείρησης να είναι μικρότερο από κάποια τιμή p_0. Όταν το μέγεθος του δείγματος είναι μεγάλο (> 50), τότε είναι δυνατόν ο έλεγχος να πραγματοποιηθεί με τη βοήθεια της τυπικής κανονικής κατανομής.

Υποθέσεις	Στατιστική ελέγχου	Κανόνας απόρριψης
$H_0: p = p_0$ $H_1: p > p_0$	$T = \frac{\frac{x}{n} - p_0}{\sqrt{\frac{p_0(1-p_0)}{n}}}$	$T > z_\alpha$
$H_0: p = p_0$ $H_1: p < p_0$		$T < -z_\alpha$
$H_0: p = p_0$ $H_1: p \neq p_0$		$\|T\| > z_{\alpha/2}$

• *Έλεγχοι για την ισότητα ποσοστών*

Το πρόβλημα αναφέρεται στην περίπτωση όπου ενδιαφέρει η διαφορά της τιμής των ποσοστών εμφάνισης ενός χαρακτηριστικού μεταξύ δύο πληθυσμών. Παραδείγματος χάριν, το ποσοστό δυσαρεστημένων πελατών μιας επιχείρησης Α να είναι μικρότερο από το ποσοστό δυσαρεστημένων πελατών μιας άλλης επιχείρησης Β. Όταν το μέγεθος των δειγμάτων είναι μεγάλο (> 50), τότε είναι δυνατόν ο έλεγχος να πραγματοποιηθεί με τη βοήθεια της τυπικής κανονικής κατανομής. Με $\hat{p} = \frac{x_1 + x_2}{n_1 + n_2}$, όπου x_1, x_2 οι παρατηρήσεις που εκφράζουν το χαρακτηριστικό στο δείγμα 1 και 2 αντίστοιχα, και n_1, n_2 τα μεγέθη των δειγμάτων από καθέναν από τους δύο πληθυσμούς, έχουμε:

Υποθέσεις	Στατιστική ελέγχου	Κανόνας απόρριψης
$H_0: p_1 - p_2 = 0$ $H_1: p_1 - p_2 > 0$	$T = \frac{\frac{x_1}{n_1} - \frac{x_2}{n_2}}{\sqrt{\hat{p}(1-\hat{p})\left(\frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2}\right)}}$	$T > z_a$
$H_0: p_1 - p_2 = 0$ $H_1: p_1 - p_2 < 0$		$T < -z_a$
$H_0: p_1 - p_2 = 0$ $H_1: p_1 - p_2 \neq 0$		$\|T\| > z_{a/2}$

3.8 Παράρτημα Β

Θέρμανση και Κοινόχρηστα

Νομικό Πλαίσιο

Η δαπάνες των νοικοκυριών για κοινόχρηστα αποτελούν ένα σταθερό τμήμα των εξόδων του οικογενειακού προϋπολογισμού. Το μέγεθος της δαπάνης για κοινόχρηστα είναι το κοινό αποτέλεσμα τριών παραγόντων: (α) ποιες ενέργειες θα περιληφθούν στον λογαριασμό που δημιουργεί τα κοινόχρηστα έξοδα, (β) πόσο θα είναι το ποσό που θα καταβληθεί στην εταιρεία που διαχειρίζεται τις ενέργειες που περιγράφονται στα κοινόχρηστα έξοδα, και (γ) πώς θα επιμερισθούν τα έξοδα ανάμεσα στους συνιδιοκτήτες. Ξεχωριστό έξοδο το οποίο περιλαμβάνεται, όμως, στα κοινόχρηστα είναι η δαπάνη για πετρέλαιο θέρμανσης. Γι' αυτόν τον λόγο, εξετάζονται τα κοινόχρηστα εδώ και μάλιστα πρώτα.

Η νομοθεσία που διέπει τον καθορισμό των κοινόχρηστων χώρων και των δαπανών που προκύπτουν από αυτούς περιλαμβάνεται στον:

- Νόμο 3741, 4/9 Ιανουαρίου 1929, «Περί της ιδιοκτησίας κατ' ορόφους» και για τη δαπάνη πετρελαίου στο
- Προεδρικό Διάταγμα, 27/9-7/11 1985, «Τεχνικός κανονισμός για τον τρόπο κατανομής δαπανών κεντρικής θέρμανσης σε κτίρια που περιλαμβάνουν περισσότερες της μιας ιδιοκτησίες».

Σύμφωνα με τον Νόμο του 1929, σε μια πολυκατοικία αδιαίρετη, συνεπώς κοινόχρηστη, είναι η ιδιοκτησία «επί του εδάφους, των θεμελίων, των πρωτοτοίχων,

της στέγης, των καπνοδόχων, των αυλών, φρεάτων, ανελκυστήρων, βόθρων, εγκαταστάσεων κεντρικής θέρμανσης, και παντός άλλου πράγματος χρησιμεύοντας προς κοινήν των ιδιοκτητών χρήσιν» (Άρθρο 2). Από την κοινή χρήση των άνω χώρων προκύπτει και ο ορισμός της συντήρησης και επισκευής τους σαν «κοινά βάρη» (Άρθρο 5), θεμελιώνοντας τη λογική των κοινόχρηστων εξόδων μιας πολυκατοικίας. Ακόμα προβλέπεται με τον ίδιο νόμο η δημιουργία συνέλευσης και κανονισμού, καθώς και ο ορισμός διαχειριστή της πολυκατοικίας (Άρθρο 4). Συνεπώς, ο διαχειριστής της πολυκατοικίας είναι το δρών πρόσωπο που αποφασίζει για τον τρόπο που θα εκτελεστεί η συντήρηση και η επισκευή των κοινόχρηστων χώρων.

Αντίστοιχα, με το Προεδρικό Διάταγμα, 27 Σεπτεμβρίου/7 Νοεμβρίου 1985, καθορίζεται ο τεχνικός κανονισμός για τον τρόπο κατανομής των δαπανών κεντρικής θέρμανσης σε κτίρια που περιλαμβάνουν περισσότερες της μιας ιδιοκτησίες. Με βάση το Προεδρικό Διάταγμα (Άρθρο 2), ο μηχανικός καταρτίζει τη μελέτη θέρμανσης του κτιρίου η οποία υποβάλλεται στην Πολεοδομική Υπηρεσία ως μέρος των δικαιολογητικών για την έκδοση πολεοδομικής άδειας. Στη μελέτη αυτή υπολογίζονται και καθορίζονται: (α) οι ολικές ($Q_{β.ολ}$) και οι ειδικές (qβ) θερμικές απώλειες του κτιρίου, (β) οι θερμικές απώλειες διά μέσου των εξωτερικών ανοιγμάτων (QF_i) της συγκεκριμένης ιδιοκτησίας (πόρτες, παράθυρα κτλ.), (γ) οι θερμικές απώλειες χαραμάδων των εξωτερικών ανοιγμάτων (Q_{ai}) της συγκεκριμένης ιδιοκτησίας, και (δ) τα χιλιοστά θέρμανσης ($ε_i$). Με βάση αυτά, οι συνολικές θερμικές απώλειες που επιβαρύνουν την ιδιοκτησία (i) σε kcal/h υπολογίζονται από τον παρακάτω τύπο: $Q_i = V_i \cdot qβ \cdot QF_i \cdot Q_{ai}$, όπου V_i ο όγκος της ιδιοκτησίας i, όπως προκύπτει από τις διαστάσεις που χρησιμοποιήθηκαν στη μελέτη κεντρικής θέρμανσης. Με άλλα λόγια, οι θερμικές απώλειες ενός διαμερίσματος είναι συνάρτηση του όγκου του διαμερίσματος, των ολικών απωλειών του κτιρίου προς τον όγκο του διαμερίσματος και των απωλειών από εξωτερικά ανοίγματα και χαραμάδες.

Σε κτίρια χωρίς μετρητές παροχής θερμότητας, οι δαπάνες λειτουργίας κατανέμονται αποκλειστικά με βάση τα χιλιοστά θέρμανσης ($ε_i$), χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η κατανάλωση. Η μόνη πρόβλεψη για τέτοια κτίρια είναι να επιμερίζονται οι δαπάνες θέρμανσης που προκύπτουν από τη θερμική επιβάρυνση των ελεύθερων, κενών για περισσότερο από έναν μήνα, διαμερισμάτων στα οποία έχει μεν διακοπεί η παροχή

θέρμανσης αλλά επιβαρύνουν θερμικά όλο το κτίριο. Τα χιλιοστά θέρμανσης δίνονται από τον τύπο:

$$\varepsilon_i = \frac{Q_i}{\sum Q_i}$$

με άλλα λόγια από τον λόγο των θερμικών απωλειών του διαμερίσματος προς τις θερμικές απώλειες του συνόλου της πολυκατοικίας.

Σε κτίρια χωρίς αυτόνομη θέρμανση, οι δαπάνες λειτουργίας κατανέμονται με βάση τον παρακάτω τύπο:

$$\pi_i = \varepsilon_i \cdot 100$$

Σε κτίρια με μετρητές παροχής θέρμανσης σε κάθε ιδιοκτησία, οι δαπάνες λειτουργίας κατανέμονται με βάση τον παρακάτω τύπο:

$$\pi_i = \left[f_i \cdot \varepsilon_i + \frac{M_i}{\sum M_i} \cdot (1 - \sum f_i \cdot \varepsilon_i) \right] \cdot 100$$

όπου M_i η διαφορά ενδείξεων του μετρητή της ιδιοκτησίας i, ανάμεσα στην τελευταία και την προηγουμένη καταγραφή. Πιο συγκεκριμένα, η δαπάνη είναι συνάρτηση των θερμικών απωλειών από εξωτερικά ανοίγματα, των χιλιοστών θέρμανσης και της διαφοράς ενδείξεων του μετρητή ανάμεσα στις καταγραφές. Έτσι, στην περίπτωση που ένα διαμέρισμα (λ) δεν καταναλώσει καθόλου πετρέλαιο τότε θα επιβαρυνθεί μόνο κατά $\pi_\lambda = f_\lambda \cdot \varepsilon_\lambda \cdot 100$, δηλαδή μόνο κατά το μέγεθος της θερμικής του επιβάρυνσης στο σύνολο των θερμικών απωλειών του κτιρίου. Συμπερασματικά, παρατηρείται ότι οι κρίσιμοι παράμετροι για τον υπολογισμό της δαπάνης για θέρμανση ανά διαμέρισμα είναι: (α) η κατανάλωση M_i, (β) ο συντελεστής ε_i, και (γ) ο συντελεστής f_i. Ο κανονισμός ορίζει ρητά ότι ο συντελεστής f_i υπολογίζεται από τη σχέση $f_i = w - (x + y + z)$, με τις τιμές των συντελεστών w, x, y και z να υπολογίζονται με τον παρακάτω τρόπο.

Οι τιμές του συντελεστή w καθορίζονται από δύο παραμέτρους: την ύπαρξη θερμομόνωσης στο κτίριο και τον όροφο της ιδιοκτησίας. Προκύπτει ο παρακάτω πίνακας.

Πίνακας συντελεστή w:

Θερμομόνωση	Ιδιοκτησίες στο ισόγειο ή ημιυπόγειο	Ιδιοκτησίες σε ενδιάμεσο όροφο	Υπόλοιπες ιδιοκτησίες[26]
Κτίρια με θερμομόνωση	0,60	0,65	0,55
Κτίρια χωρίς θερμομόνωση	0,50	0,55	0,45

Αντίστοιχα, οι τιμές του συντελεστή x καθορίζονται από το ποσοστό των θερμαντικών σωμάτων του κτιρίου που καλύπτουν οι σωληνώσεις που διέρχονται από την ιδιοκτησία.
Πίνακας συντελεστή x:

	Συντελεστής x
Διέρχονται σωληνώσεις του δικτύου διανομής για περισσότερα από τα 2/3 των θερμαντικών σωμάτων	0
Δεν διέρχονται σωληνώσεις του δικτύου διανομής ή διέρχονται για λιγότερα από το 1/3 των θερμαντικών σωμάτων	0,006
Για τις υπόλοιπες περιπτώσεις διέλευσης σωλήνων του δικτύου	0,03

Ο συντελεστής y υπολογίζεται με βάση το εμβαδόν της ιδιοκτησίας.
Πίνακας συντελεστή y:

εμβαδόν της ιδιοκτησίας F	Συντελεστής y
F >= 110 m^2	y = 0
75 m^2 <= F < 110 m^2	y = 0,04
40 m^2 <= F < 75 m^2	y = 0,08
F < 40 m^2	y = 0,12

26. Εκείνες των οποίων το 50% τουλάχιστον της οροφής ή του δαπέδου τους αποτελεί εξωτερική επιφάνεια.

Τέλος, ο συντελεστής z καθορίζεται ως συνάρτηση του συντελεστή σF όπου $\sigma F = \frac{F_{\varepsilon\xi,i}}{F_{\pi\alpha\rho,i}}$ όπου:

Fεξ,i η εξωτερική παράπλευρη επιφάνεια της ιδιοκτησίας i, χωρίς την οροφή και το δάπεδο και *Fπαρ,i* η συνολική παράπλευρη επιφάνεια της ιδιοκτησίας i, χωρίς την οροφή και το δάπεδο. Συνεπώς, για ιδιοκτησία με σF, δεδομένου ότι κατά τον υπολογισμό της εξωτερικής παράπλευρης επιφάνειας συνυπολογίζεται και η επιφάνεια που συνορεύει με χώρους που δεν θερμαίνονται (κοινόχρηστοι χώροι, αποθήκες, φρεάτια ανελκυστήρων κ.ά.), αφού πολλαπλασιαστεί με τον συντελεστή 0,5.
Πίνακας συντελεστή z:

σF < = 0,20	z = 0
0,20 < σF < = 0,35	z = 0,05
0,35 < σF < = 0,50	z = 0,10
0,50 < σF < = 0,65	z = 0,15
σF > 0,65	z = 0,20

04

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Δαπάνες εκπαίδευσης

Σε αυτό το μέρος της μελέτης γίνεται προσπάθεια να εκτιμηθεί η ποσότητα και το κόστος των ελάχιστων επαρκών εκπαιδευτικών υπηρεσιών (υπό τη μορφή συγκεκριμένων αξιών χρήσης σε καθορισμένες ποσότητες και με τις αντίστοιχες τιμές) οι οποίες απαιτούνται για ένα άτομο ή ένα νοικοκυριό για την ομαλή αναπαραγωγή και τη λειτουργική μακροπρόθεσμη ένταξή του στη σημερινή ελληνική οικονομία και κοινωνία. Ειδικότερα, αυτό σημαίνει ότι το κάθε άτομο σχολικής ηλικίας θα πρέπει να μπορεί εύκολα να αποκτήσει αυτές τις καθορισμένες (από ποσοτική και ποιοτική σκοπιά) υπηρεσίες εκπαίδευσης και δεξιότητες, έτσι ώστε να μπορεί να συμμετέχει ομαλά στην αγορά εργασίας και να μην αντιμετωπίζει μια πιθανή «παγίδα φτώχειας» («poverty trap»), δηλαδή ανεπαρκή εκπαίδευση, έλλειψη δεξιοτήτων και, ως εκ τούτου, αυξημένο κίνδυνο ανεργίας –πιθανόν και μακροχρόνιας ανεργίας–, κοινωνικού αποκλεισμού και φτώχειας, ως αποτέλεσμα της εκπαίδευσής του που είναι ανεπαρκής ή κατώτερης ποιότητας.

Η ικανοποίηση της βασικής (και εν μέρει κοινωνικής) ανάγκης για εκπαίδευση είναι ιδιαίτερα σημαντική στο γενικότερο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, η οποία προσπαθεί να εκτιμήσει έναν προϋπολογισμό βασικών αναγκών καθώς και ένα υποσύνολό του, δηλαδή τις απαραίτητες εκείνες ανάγκες και το κόστος τους που ορίζουν το επίπεδο της απόλυτης φτώχειας. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι, όπως έχει προκύψει συστηματικά από πολλές μελέτες, η ανεπαρκής ή χαμηλή εκπαίδευση είναι συστηματικός παράγοντας δημιουργίας καταστάσεων φτώχειας (ή χαμηλού εισοδήματος γενικότερα) στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες.[27] Επομένως, το να καθοριστεί το ελάχιστο απαι-

27. Πριν από τις διαδοχικές κρίσεις της ελληνικής οικονομίας, σε μια «κανονική» χρονιά, το ΚΑΝΕΠ (2008) αναφέρει ότι, σύμφωνα με την ανάλυση των στοιχείων της ΕΛΣΤΑΤ από την Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών του 2004, προκύπτει ότι ενώ το 55,1% του συνολικού πληθυσμού είχε εκπαίδευση μέχρι και αυτήν του απόφοιτου γυμνασίου, η αντίστοιχη κατηγορία αποτελούσε το 83,7% του φτωχού πληθυσμού, οριζόμενου με την έννοια της σχετικής φτώχειας.

τούμενο επίπεδο εκπαίδευσης το οποίο θα επαρκεί για να τοποθετήσει κάποιο άτομο σίγουρα με ασφάλεια πάνω από το όριο της απόλυτης φτώχειας ή σε κάτι παραπλήσιο αποτελεί ένα πιο περίπλοκο ζήτημα από αυτό, για παράδειγμα, της ελάχιστης απαιτούμενης διατροφής ή της ένδυσης. Τα φτωχά ή χαμηλού εισοδήματος άτομα και τα παιδιά τους συνήθως δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να αποκτήσουν ένα επαρκές επίπεδο εκπαίδευσης με αποτέλεσμα, στη συνέχεια, να παραμένουν ή να γίνονται φτωχά κυρίως ως απόρροια της ανεπαρκούς προηγηθείσας εκπαίδευσής τους. Προς την ίδια κατεύθυνση επηρεάζουν η ανεπαρκής ή ακατάλληλη διατροφή, η στέγαση ή η ένδυση και η υπόδηση, αλλά η επίπτωση της ανεπαρκούς εκπαίδευσης είναι σαφώς πιο έντονη και πιο μόνιμης και μακροπρόθεσμης διάρκειας, ενώ είναι πιο δύσκολα αναστρέψιμη με την πάροδο του χρόνου σε σχέση με τις άλλες ελλείψεις.

Η απαιτούμενη (υποχρεωτική) εκπαιδευτική περίοδος στην Ελλάδα είναι δέκα χρόνια: ένας χρόνος (και στο κοντινό μέλλον δύο χρόνια) προσχολικής εκπαίδευσης, έξι χρόνια πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και τρία χρόνια κατώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (γυμνάσιο). Όμως, είναι γενικά αποδεκτό ότι η ομαλή συμμετοχή στην αγορά εργασίας στις τρέχουσες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες προϋποθέτει τουλάχιστον έξι χρόνια δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και απαραίτητα μερικές δεξιότητες που θα μπορούσαν να αποκτηθούν στην ανώτερη τεχνολογική εκπαίδευση (ΑΤΕΙ), πριν από την ενσωμάτωσή της με προβληματικό τρόπο σε διάφορα ΑΕΙ. Στην πραγματικότητα, είναι οι συνθήκες φτώχειας και χαμηλού εισοδήματος που συνήθως εξαναγκάζουν πολλούς μαθητές να εγκαταλείψουν το σχολείο ακόμα και πριν την απαιτούμενη δεκαετία ή αμέσως μετά, αλλά πριν την ολοκλήρωση των έξι χρόνων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τα άτομα αυτά είναι πολύ πιο πιθανό να έχουν ένα χαμηλό εισόδημα και να υφίστανται φτώχεια κατά τη διάρκεια της ζωής τους σε σύγκριση με εκείνα τα άτομα που έχουν αποκτήσει ένα ανώτερο επίπεδο εκπαίδευσης.

Όσον αφορά την επιλογή του συνυπολογισμού της εκπαίδευσης στο σύνολο των βασικών αναγκών οι οποίες πρέπει να ικανοποιηθούν επαρκώς για να επιτρέπεται σε ένα άτομο ή ένα νοικοκυριό με μέλη σχολικής ηλικίας να βρίσκεται πάνω από το όριο της φτώχειας, πρέπει να αναφέρουμε, μεταξύ άλλων πηγών, την έννοια της επιβίωσης ή του απόλυτου ορίου της φτώχειας του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας (ILO, 1976: 24-25), το οποίο ήδη πολλά χρόνια πριν περιλάμβανε: «Πρώτα [...] επαρκή τροφή, ενδυμασία και στέγαση, καθώς και κάποια επίπλωση και οικιακές συσκευές. Δεύτερον, πρέπει να περιλαμβάνουν ουσιώδεις υπηρεσίες παρεχόμενες από και για τη κοινότητα συνολικά, όπως ασφαλές πόσιμο νερό, καθαριότητα, δημόσια μεταφορά και υγεία, εκπαίδευση και πολιτιστικές υποδομές». Επιπλέον, όπως είναι γνωστό, η

εκπαίδευση και η κατάρτιση για την απόκτηση των απαραίτητων δεξιοτήτων από τον εργαζόμενο και των ατόμων των εξαρτωμένων από αυτόν είναι ένα κόστος το οποίο εισέρχεται ρητά στον ορισμό που δίνει ο Karl Marx για την αξία της εργασιακής δύναμης (Μαρξ, 1867: 191). Έχουμε ορίσει το κατώφλι της απόλυτης φτώχειας ως ένα τμήμα της αξίας της εργασιακής δύναμης και τον προϋπολογισμό βασικών αναγκών ως ένα κατά τι μεγαλύτερο τμήμα της και έχουμε, επίσης, υποθέσει ότι όλες αυτές οι μεταβλητές θα κινούνται διαχρονικά στην ίδια κατεύθυνση. Φυσικά, στο πλαίσιο αυτής της έρευνας συμπεριλαμβάνουμε στον προϋπολογισμό βασικών αναγκών και στον τυπικό προϋπολογισμό του νοικοκυριού που βρίσκεται στο όριο της φτώχειας μόνο εκείνες τις εκπαιδευτικές υπηρεσίες οι οποίες δεν παρέχονται δωρεάν από το κράτος (με άμεσο τρόπο, τουλάχιστον, καθώς έτσι κι αλλιώς όλες οι παρεχόμενες κρατικές υπηρεσίες και επιδοτήσεις χρηματοδοτούνται από τη γενική φορολογία).

Όμως, εδώ πρέπει να επισημανθεί ότι κατά την τελευταία περίοδο η απόκτηση του απαραίτητου εκπαιδευτικού επιπέδου και των απαιτούμενων δεξιοτήτων γίνεται όλο και πιο δύσκολη (με την έννοια του μεγαλύτερου κόστους) στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες. Από τη μια πλευρά, λόγω της αυξανόμενης πολυπλοκότητας της εργασιακής διαδικασίας η αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης στον αναπτυγμένο καπιταλισμό απαιτεί όλο και περισσότερες «εκπαιδευτικές» εισροές (εξέλιξη που οδήγησε στη ραγδαία αύξηση της κρατικής συμμετοχής στη διαδικασία αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού της μεταπολεμικής περιόδου). Από την άλλη, οι δημοσιονομικές δυσκολίες σε όλες σχεδόν τις χώρες, η επικράτηση της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, η μεταφορά των ικανοποιητικά αμειβόμενων θέσεων εργασίας σε αναπτυσσόμενες χώρες και η γενικότερη οικονομική στασιμότητα έχουν οδηγήσει στη σταδιακή μερική απόσυρση του κράτους από πολλούς από τους παραδοσιακούς τομείς της δημόσιας δραστηριοποίησης, μεταξύ των οποίων και της εκπαίδευσης, ιδιαίτερα στην περίπτωση της Ελλάδας.[28] Στο πλαίσιο της θεω-

28. Το ελληνικό κράτος δαπανά κατά μέσο όρο 2,9% του ΑΕΠ για εκπαίδευση τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια, ποσοστό πολύ χαμηλότερο του αντίστοιχου 5,2% του ΑΕΠ των αρχικών δεκαπέντε χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά την ίδια περίοδο. Από αυτό το γεγονός προκύπτει και η αυξημένη ανάγκη των νοικοκυριών στην Ελλάδα για δαπάνες στην ιδιωτική αγορά προκειμένου να εξασφαλιστούν οι αναγκαίες υπηρεσίες εκπαίδευσης που δεν παρέχονται από το κράτος. Σύμφωνα με τις Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών, το ποσοστό των δαπανών εκπαίδευσης στο σύνολο των καταναλωτικών δαπανών για το μέσο ελληνικό νοικοκυριό αυξήθηκε από 1,26% το 1974 σε 2,86% το 2004 και σε 3,1% το 2008. Το 2020 το ποσοστό αυτό ήταν 3,7% της συνολικής δαπάνης. Η μέση μηνιαία ισοδύναμη δαπάνη του φτωχού πληθυσμού για εκπαίδευση ήταν 1,1% της συνολικής δαπάνης του και η αντίστοιχη του μη φτωχού πληθυσμού 3,1%.

ρητικής μας προσέγγισης αυτό σημαίνει ότι όλο και περισσότερα στοιχεία που στο παρελθόν ανήκαν στο ακαθάριστο κοινωνικό μισθό (gross social wage) εμπορευματοποιούνται και γίνονται μέρος της αξίας της εργασιακής δύναμης (Λαμπρινίδης κ.ά., 2010).[29] Ως αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας υποχώρησης του κράτους, ακόμη και αν η εκπαίδευση υποτίθεται ότι παρέχεται δωρεάν από το κράτος, τα νοικοκυριά στην Ελλάδα καταλήγουν να ξοδεύουν μεγάλα χρηματικά ποσά τα οποία αντιπροσωπεύουν ένα σημαντικό ποσοστό του εισοδήματός τους, ακόμη και για απολύτως απαραίτητες εκπαιδευτικές υπηρεσίες.[30]

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Έρευνας Οικογενειακών Προϋπολογισμών του 2008, το μέσο νοικοκυριό δαπανούσε τον μήνα 64,82 ευρώ για υπηρεσίες εκπαίδευσης, δαπάνη η οποία αντιπροσώπευε το 3,1% της συνολικής του καταναλωτικής δαπάνης.[31] Αυτή ήταν μια σημαντική αύξηση έναντι της μηνιαίας δαπάνης των 51,34 ευρώ τον μήνα και ποσοστού 2,9% της συνολικής καταναλωτικής δαπάνης αντίστοιχα για το 2004. Από μόνες τους οι δαπάνες για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση αντιπροσώπευαν το 1,7% των συνολικών δαπανών για το μέσο νοικοκυριό, ενώ για τα μονογονεϊκά νοικοκυριά με ένα ή περισσότερα παιδιά ηλικίας έως 16 χρονών έφταναν το 3,9% των συνολικών καταναλωτικών δαπανών.

Χαρακτηριστικό είναι πάντως ότι, λόγω της μεγάλης πτώσης στο εισόδημα και το βιοτικό επίπεδο κατά τη μεγαλύτερη διάρκεια της προηγούμενης οικονομικής κρίσης, η μέση μηνιαία δαπάνη για εκπαίδευση για το σύνολο των νοικοκυριών το 2020 είχε μειωθεί λόγω της κρίσης από 64,82 ευρώ το 2008 σε 49,72 ευρώ το 2020, με αυξη-

---

29. Βλ. και Renwick and Bergmann (1993) και Fisher (1995, 2007) για την προσέγγιση της κατασκευής ενός τυπικού προϋπολογισμού με όλες τις αξίες χρήσης που επιβαρύνουν χρηματικά το νοικοκυριό, στον καθορισμό πρώτα του προϋπολογισμού βασικών αναγκών και έπειτα του ορίου της απόλυτης φτώχειας, που χρησιμοποιούνται σε αυτήν τη μελέτη.

30. Το Κέντρο Ανάπτυξης Εκπαιδευτικής Πολιτικής της ΓΣΕΕ χαρακτηριστικά αναφέρει πριν την κρίση ότι «Η ελληνική οικογένεια βρίσκεται εγκλωβισμένη στον κυκεώνα της φροντιστηριακής εκπαίδευσης με αποτέλεσμα να ξοδεύονται ολόκληρες περιουσίες, από τη φύλαξη των παιδιών στην προσχολική ηλικία μέχρι την κατοχύρωση μιας θέσης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση» ΚΑΝΕΠ (2008: 13). Η κατάσταση προφανώς δε έχει βελτιωθεί στα δέκα χρόνια κρίσης και πλέον που μεσολάβησαν και συνοδεύονταν, μεταξύ άλλων, και από το βάρος της «δημοσιονομικής προσαρμογής».

31. Το μέγεθος του μέσου νοικοκυριού σύμφωνα με την Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών το 2008 ήταν 2,67 άτομα. Πρέπει να σημειωθεί ότι δαπάνες για βιβλία, τετράδια και σχολικές προμήθειες γενικά δεν περιλαμβάνονται σε αυτό το ποσό. Επίσης, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι περιλαμβάνονται σε αυτό το ποσό οι δαπάνες για εκπαιδευτικές υπηρεσίες (δίδακτρα) που παρέχονται από ιδιωτικά σχολεία κάθε βαθμίδας της εκπαίδευσης και λογικά δεν αφορούν τα κόστη και τις δαπάνες που αντιμετωπίζουν τα φτωχά νοικοκυριά.

μένο όμως ποσοστό συμμετοχής σε 3,7% της συνολικής δαπάνης από 3,1% το 2008. Αυτές οι μεταβολές δείχνουν καθαρά ότι η εκπαίδευση αποτελεί ένα βασικό αγαθό καθώς η εισοδηματική ελαστικότητα της ζήτησης για εκπαίδευση είναι θετική αλλά μικρότερη της μονάδας. Η μείωση του εισοδήματος (υποθέτοντας σχετικά σταθερές τιμές τουλάχιστον μέχρι το 2020) επέφερε μια μικρότερη σε ποσοστιαίους όρους μείωση στη ζήτηση για εκπαίδευση, με αποτέλεσμα το μερίδιο της εκπαίδευσης στο συνολικό εισόδημα-δαπάνη να αυξηθεί.

Η ανάγκη για μία οικογένεια να δαπανά σημαντικά ποσά για εκπαιδευτικές υπηρεσίες πηγάζει κυρίως από τις ιδιομορφίες του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Πιο συγκεκριμένα, η εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας, η συμμετοχή σε εξωσχολικές αθλητικές και πολιτιστικές δραστηριότητες και κυρίως το κόστος για την επαρκή προετοιμασία για τις πανελλήνιες εξετάσεις, που είναι απαραίτητες για την εισαγωγή στην ανώτατη ή/και την τεχνολογική εκπαίδευση, επιβαρύνουν τα ίδια τα νοικοκυριά, ακόμα και αν σε μερικές περιπτώσεις κάποιες ελάχιστες ποσότητες από αυτές τις εκπαιδευτικές υπηρεσίες τυπικά παρέχονται από το κράτος δωρεάν. Όπως θα δούμε παρακάτω, οι δαπάνες για την εκμάθηση (μίας) ξένης γλώσσας και οι δαπάνες για ενισχυτικά μαθήματα κατά τα δύο τελευταία χρόνια της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, στο πλαίσιο της προετοιμασίας για τη εθνική τριτοβάθμια εκπαίδευση (ανώτατη και τεχνολογική εκπαίδευση), αντιπροσωπεύουν το μεγαλύτερο κόστος[32] μεταξύ των εκπαιδευτικών υπηρεσιών. Καθώς οι υπηρεσίες αυτές δεν παρέχονται από το κράτος με επαρκή τρόπο, όλες οι οικογένειες πρέπει να πληρώσουν στην ιδιωτική (και σε μεγάλο βαθμό άτυπη, ανεπίσημη) αγορά για να τις αποκτήσουν όταν φιλοδοξούν να αποκτήσουν τα μέλη τους επαρκείς εκπαιδευτικές υπηρεσίες ώστε να συμμετάσχουν με ίσους όρους με τους υπολοίπους στην αγορά εργασίας.

Το σύνολο των στοιχείων (αξιών χρήσης) τα οποία σχετίζονται με τη διαδικασία απόκτησης των απολύτως απαραίτητων εκπαιδευτικών υπηρεσιών σε πρωτοβάθμιο και δευτεροβάθμιο επίπεδο, στο πλαίσιο του υφιστάμενου εκπαιδευτικού συστήματος, μπορούν να ταξινομηθούν στις παρακάτω βασικές κατηγορίες:

α) σχολικές προμήθειες (τετράδια, στιλό, μολύβια, ξύστρες, γεωμετρικά όργανα κ.λπ.),

β) σχολικές (εκπαιδευτικές) εκδρομές, σχολικές παρελάσεις,

32. Το μέσο μηνιαίο κόστος για την εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας ήταν 140 ευρώ το 2004 σύμφωνα με το ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ.

γ) απαραίτητα βοηθητικά βιβλία για τα δύο τελευταία χρόνια του δημοτικού σχολείου και για τα έξι χρόνια της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης,

δ) δίδακτρα και βιβλία για μαθήματα ξένης γλώσσας (κατά τη διάρκεια των έξι ετών εκπαίδευσης για την απόκτηση του lower certificate στην αγγλική γλώσσα, επίπεδο που θεωρείται εδώ αντιπροσωπευτικό και κατάλληλο για τους σκοπούς μας),

ε) εντελώς απαραίτητα υποστηρικτικά μαθήματα σε ιδιωτικά φροντιστήρια προετοιμασίας (όχι ιδιαίτερα μαθήματα) για τις πανελλήνιες εξετάσεις με σκοπό την εισαγωγή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση,

στ) δαπάνες για εξωσχολικές αθλητικές ή/και πολιτιστικές (χορός, μουσική, άλλες τέχνες κ.λπ.) δραστηριότητες (παρεχόμενες σε ελάχιστο κόστος από μη κερδοσκοπικές δημοτικές επιχειρήσεις).

Είναι, επίσης, ένα ανοικτό ζήτημα αν θα πρέπει να συμπεριληφθούν ορισμένες δαπάνες οι οποίες γίνονται και επιβαρύνουν το νοικοκυριό κατά τη διάρκεια της παρακολούθησης μελών του διαφόρων προγραμμάτων σπουδών ιδρυμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (βλ. τη σχετική συζήτηση και την επιλογή μη συμπερίληψης σε αυτήν τη φάση παρακάτω). Στην περίπτωση αυτή οι συνήθεις δαπάνες αφορούν πάλι εκπαιδευτικό υλικό ή σχολικές προμήθειες (στιλό, τετράδια, μπλοκ, γόμες, ξύστρες και γεωμετρικά όργανα), φωτοτυπίες, καθημερινά μικροέξοδα, υπολογιστή, εκτυπωτή, αστική συγκοινωνία, ενώ ακόμη πιο σημαντικό στοιχείο, στην περίπτωση σπουδών μακριά από το σπίτι, είναι το ενοίκιο, η επίπλωση και ο οικιακός εξοπλισμός.

Στους πίνακες που ακολουθούν παρουσιάζουμε τον αριθμό των μαθητών σε δημόσια και ιδιωτικά σχολεία ξεχωριστά, καθώς και τον συνολικό αριθμό των μαθητών σε κάθε επίπεδο εκπαίδευσης για το έτος 2019. Εφαρμόζοντας την προσέγγιση του αναλυτικού τυπικού προϋπολογισμού (detailed standard budget) για τον προσδιορισμό του προϋπολογισμού βασικών αναγκών και του ορίου της απόλυτης φτώχειας, καθορίζουμε τις αξίες χρήσης στις ποσότητες οι οποίες απαιτούνται για την παρακολούθηση του σχολείου σε κάθε εκπαιδευτική βαθμίδα και τη συμμετοχή σε όλες τις απαραίτητες εκπαιδευτικές δραστηριότητες, και κατόπιν τις κοστολογούμε χρησιμοποιώντας τη χαμηλότερη τιμή από το σχετικό εύρος τιμών για τον υπολογισμό του συνολικού κόστους για εκπαιδευτικές υπηρεσίες.

Να αναφέρουμε εδώ ότι, όπως έχει επισημανθεί στη βιβλιογραφία (Fisher, 2007: 8) δύο από τα σημαντικότερα πλεονεκτήματα της προσέγγισης του αναλυτικού πρότυπου προϋπολογισμού βασικών αναγκών σε διάφορα επίπεδα είναι η διαφάνεια (transparency) και η ευελιξία (flexibility) που παρουσιάζει ο τελευταίος. Η πρώτη αναφέρεται στη δυνατότητα ειδικών και κοινού να αποκομίζουν μια καθαρή εικόνα του τι (αξίες χρήσης και αντίστοιχες τιμές) περιέχει ο τυπικός προϋπολογισμός βασικών αναγκών και το κατώφλι φτώχειας, ενώ η δεύτερη αναφέρεται στη δυνατότητα πρόσθεσης ορισμένων αξιών χρήσης στο καλάθι του κάθε τυπικού προϋπολογισμού –ή αφαίρεσης– όταν αυτό κρίνεται απαραίτητο από τις μεσοπρόθεσμες οικονομικές, θεσμικές και κοινωνικές εξελίξεις. Η τελευταία ιδιότητα έχει ιδιαίτερη σημασία για την ελληνική πραγματικότητα καθώς η ελληνική οικονομία τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια έχει διέλθει από έντονα επεισόδια κρίσης, οικονομικής, δημοσιονομικής, υγειονομικής, ενεργειακής και κόστους διαβίωσης, τα οποία έχουν επηρεάσει σημαντικά (σχεδόν πάντοτε σε αρνητική κατεύθυνση) το βιοτικό επίπεδο και τις αγοραστικές συνήθειες ή καλύτερα τις καταναλωτικές νόρμες όλων και του μέσου νοικοκυριού.

Εκπαιδευτικά κόστη ανά βαθμίδα εκπαίδευσης

1) Προσχολική εκπαίδευση (νηπιαγωγείο): (138.762 [δημόσια] + 15.982 [ιδιωτικά] = 154.744 μαθητές) και παιδικοί σταθμοί.

Εδώ συμπεριλαμβάνουμε μόνο το ετήσιο κόστος παρακολούθησης (κατά κύριο λόγο, σχολικές προμήθειες σε απαιτούμενα υλικά) πρώτα του παιδικού σταθμού και έπειτα του νηπιαγωγείου, το οποίο ανέρχεται περίπου στα 100 ευρώ. Συνεπώς, το μηνιαίο κόστος ενός δημόσιου παιδικού σταθμού ή ενός νηπιαγωγείου εκτιμάται στα 8,33 ευρώ.

2) Πρωτοβάθμια εκπαίδευση: (593.397 + 46.639) = 640.036 μαθητές.

Εδώ χωρίζουμε τα κόστη σε αυτά που αντιστοιχούν στις τρεις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου και στα (κάπως μεγαλύτερα) κόστη που αντιστοιχούν στις τρεις τελευταίες τάξεις του δημοτικού σχολείου.

α) Δημοτικό σχολείο (πρώτη-τρίτη τάξη): (296.836 + 19.014) = 315.850 μαθητές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1

Αναλυτικό και συνολικό ετήσιο και μηνιαίο κόστος για την πρώτη έως και την τρίτη τάξη του δημοτικού σχολείου

Είδος	Ετήσια ποσότητα	Εύρος τιμής (ευρώ)	Χαμηλότερη τιμή (ευρώ)	Κόστος (ευρώ)
1. Σχολική τσάντα	0,33	20-40	20	6,6
2. Μολύβια	20	0,25-0,70	0,25	5
3. Τετράδια	10	0,40-1,50	0,40	4
4. Μπλοκ	2	1,8	1,8	3,6
5. Κασετίνα	1	5	5	5
6. Υλικά χειροτεχνίας	1	4	4	4
7. Γόμες	5	0,5-1	0,5	2,5
8. Ξύστρες	5	0,3-1	0,3	1,5
9. Εκδρομές	3	4	4	12
10. Εξωσχολικές, πολιτιστικές/αθλητικές δραστηριότητες (8 μήνες)	1	15-100[33]	15	120
Συνολικό ετήσιο κόστος				200,2
Συνολικό μηνιαίο κόστος				16,6

Πηγή: Εκτιμήσεις των συγγραφέων

33. Μηνιαίο κόστος, το οποίο συνήθως επιβαρύνει το νοικοκυριό τουλάχιστον για τους 8 μήνες κάθε χρόνου. Υιοθετούμε και εδώ και παρακάτω τη χαμηλότερη τιμή, συνήθως κάποιου δημοτικού οργανισμού.

β) Δημοτικό Σχολείο (τετάρτη-έκτη τάξη): (296.836 + 19.014) = 315.850 μαθητές

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2

Αναλυτικό και συνολικό ετήσιο και μηνιαίο κόστος για την τετάρτη έως και την έκτη τάξη του δημοτικού σχολείου

Είδος	Ετήσια ποσότητα	Εύρος τιμής (ευρώ)	Χαμηλότερη τιμή	Κόστος (ευρώ)
1. Σχολική τσάντα	0,50	20-40	20	10
2. Μολύβια	5	0,25-0,70	0,25	1,25
3. Στιλό	15	1	1	15
4. Τετράδια	15	0,40-1,50	0,40	6
5. Γεωμετρικά όργανα	1	5	5	5
6. Προμήθειες χειροτεχνίας	1	9	9	9
7. Γόμες	5	0,5-1	0,5	2,5
8. Ξύστρες	5	0,3-1	0,3	1,5
9. Βοηθητικά βιβλία	2	15-20	15	30
10. Σχολική παρέλαση	1	20-40	20	20
11. Ξένη γλώσσα – δίδακτρα	8 μήνες	40-70 μηνιαία	40	320
12. Ξένη γλώσσα – βιβλία	3	15-30	15	45
13. Σχολικές εκδρομές	3	4	4	12
14. Εξωσχολικές πολιτιστικές/αθλητικές δραστηριότητες	1 (για 8 μήνες)	15-60 μηνιαία	15	120
Συνολικό ετήσιο κόστος				597,25
Συνολικό μηνιαίο κόστος				49,75

Πηγή: Εκτιμήσεις των συγγραφέων

3) Δευτεροβάθμια εκπαίδευση: (541.260 + 30.713) = 571.973 μαθητές.

Κατ' αντιστοιχία με την πρωτοβάθμια εκπαίδευση χωρίζουμε τα ετήσια και μηνιαία κόστη της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στα απαιτούμενα κατά τη διάρκεια της φοίτησης στις τρεις τάξεις του γυμνασίου και στα απαιτούμενα κατά τη διάρκεια της φοίτησης στις τρεις τάξεις του λυκείου. Η τελευταία περίοδος επιβαρύνεται σημαντικά με τα έξοδα για την προετοιμασία για συμμετοχή στις πανελλήνιες εξετάσεις (υποθέτουμε ότι απαιτούνται συνολικά δεκαοκτώ ή δεκαπέντε μήνες στα δύο τελευταία έτη, οι

οποίοι επιμεριζόμενοι στα τρία έτη του λυκείου μας δίνουν έξι ή πέντε μήνες ετησίως). Να σημειωθεί, επίσης, ότι θεωρούμε πως η εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας έχει ολοκληρωθεί στην τελευταία τάξη του γυμνασίου και έτσι δεν επιβαρύνει τις τρεις τάξεις του λυκείου.

α) Γυμνάσιο (πρώτη-τρίτη τάξη): (301.524 + 16.098) = 317.622 μαθητές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.3

Αναλυτικό και συνολικό ετήσιο και μηνιαίο κόστος για τις τρεις τάξεις του γυμνασίου

Είδος	Ετήσια ποσότητα	Εύρος τιμής (ευρώ)	Χαμηλότερη τιμή	Κόστος (ευρώ)
1. Σχολική τσάντα	0,50	20-40	20	10
2. Μολύβια	4	0,25-0,70	0,25	1
3. Στιλό	15	1	1	15
4. Τετράδια (100 σ.)	15	1-2	1	15
5. Μπλάνκο	2	0,60-1	0,60	1,2
6. Γεωμετρικά όργανα	1	5	5	5
7. Άσκηση τεχνολογίας	1	10	10	10
8. Γόμες	5	0,5-1	0,5	2,5
9. Ξύστρες	5	0,3-1	0,3	1,5
10. Βοηθητικά βιβλία	4	15-20	15	60
11. Ξένη γλώσσα – δίδακτρα	6 μήνες	70-120 μηνιαία	70	420[34]
12. Ξένη γλώσσα –βιβλία	3	20-50	20	60
13. Σχολικές εκδρομές	3	5	5	15
14. Σχολική παρέλαση	1	20	20	20
15. Εξωσχολικές πολιτιστικές/αθλητικές δραστηριότητες	1 (για 8 μήνες)	20-100 μηνιαία	20	160
Συνολικό ετήσιο κόστος				796,2
Συνολικό μηνιαίο κόστος				66,3

Πηγή: Εκτιμήσεις των συγγραφέων

34. Σημειώνεται ότι οι τιμές υπολογίζονται ανά επίπεδο τάξης, συνεπώς, οι ετήσιες τιμές που παρουσιάζονται εδώ αποτελούν τον μεσοσταθμικό όρο των τριών τάξεων που κυμαίνονται από 350 έως 500 ευρώ ετησίως.

β) Λύκειο (πρώτη-τρίτη τάξη): (239.736 + 14.615) = 254.351 μαθητές

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.4

Αναλυτικό και συνολικό ετήσιο και μηνιαίο κόστος για τις τρεις τάξεις του λυκείου

Είδος	Ετήσια ποσότητα	Εύρος τιμής (ευρώ)	Χαμηλότερη τιμή	Κόστος (ευρώ)
1. Σχολική τσάντα	0,50	20-40	20	10
2. Στιλό/Μολύβια	20	1	1	20
3. Τετράδια	20	1	1	20
4. Γεωμετρικά όργανα	1	5	5	5
5. Μπλάνκο	4	0,6-1	0,6	2,4
6. Γόμες	5	0,5-1	0,5	2,5
7. Ξύστρες	5	0,3-1	0,3	1,5
8. Βοηθητικά βιβλία	5	20-30	20	100
9. Σχολική παρέλαση	1	20	20	20
10. Φροντιστήριο για τις πανελλήνιες εξετάσεις	5 μήνες	150-400 μηνιαία	150	750
11. Σχολικές εκδρομές	3	5	5	15
12. Εξωσχολικές πολιτιστικές/αθλητικές δραστηριότητες	1 (9 μήνες)	20-100	20	180
Συνολικό ετήσιο κόστος				1.126,4
Συνολικό μηνιαίο κόστος				93,8

Πηγή: Εκτιμήσεις των συγγραφέων

Ο καθορισμός των ελάχιστων απαιτούμενων σχολικών προμηθειών έγινε ύστερα από συζητήσεις και συνεντεύξεις με τους ιδιοκτήτες και υπεύθυνους βιβλιοπωλείων στην περιοχή της Δυτικής Αττικής (και συγκεκριμένα στους Δήμους Κορυδαλλού και Κερατσινίου, που θεωρούνται αντιπροσωπευτικές περιοχές όπου βρίσκονται νοικοκυριά μεσαίου και χαμηλού εισοδήματος στην Αττική). Με τον ίδιο τρόπο έγινε και η συλλογή των στοιχείων για τα δίδακτρα μαθημάτων ξένων γλωσσών και προετοιμασίας για τις πανελλήνιες εξετάσεις από σχετικά φροντιστήρια των ίδιων περιοχών, τα οποία, να σημειωθεί, είναι αρκετά υποεκτιμημένα.

Εάν υπολογίσουμε το σταθμισμένο (με τον αριθμό των μαθητών σε δημόσια σχολεία και μόνο, χωρίς τα ιδιωτικά ανά επίπεδο εκπαίδευσης) μέσο μηνιαίο κόστος

παρακολούθησης: α) του νηπιαγωγείου, που είναι 8,33 ευρώ, β) των πρώτων τριών τάξεων του δημοτικού, το οποίο ισούται με 16,6 ευρώ, γ) των τριών τελευταίων τάξεων του δημοτικού, το οποίο ισούται με 49,75 ευρώ, γ) των τριών τάξεων του γυμνασίου, το οποίο ισούται με 66,3 ευρώ, και δ) των τριών τάξεων του λυκείου, το οποίο ισούται με 93,8 ευρώ, προκύπτει ένα μέσο μηνιαίο κόστος για υπηρεσίες εκπαίδευσης της τάξης των 49,7 ευρώ, το οποίο αφορά τον προϋπολογισμό βασικών αναγκών (ενώ το 80% αυτού του κόστους, που είναι 40 ευρώ, υποθέτουμε ότι αντιστοιχεί στο όριο/κατώφλι της απόλυτης φτώχειας). Αυτό το κόστος ισχύει κατά μέσο όρο για κάθε μαθητή ηλικίας από έξι έως δεκαοκτώ ετών και επιβαρύνει τα νοικοκυριά με ένα και δύο παιδιά, αντίστοιχα.

Φυσικά, καταλήγοντας να χρησιμοποιήσουμε μόνον αυτόν τον αριθμό ως αντιπροσωπευτικό του μέσου κόστους εκπαίδευσης ανά μαθητή, θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι αυτός υπερεκτιμά το κόστος εκπαίδευσης των μαθητών των νηπιαγωγείων καθώς και των περισσοτέρων μαθητών του δημοτικού, ενώ υποεκτιμά το κόστος των εκπαιδευτικών υπηρεσιών κατά τα έτη παρακολούθησης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Το κόστος αυτό επιβαρύνει εκείνα τα νοικοκυριά τα οποία έχουν ένα ή περισσότερα μέλη στα δύο πρώτα επίπεδα εκπαίδευσης. Από αυτό το γεγονός συνεπάγεται ότι για τον καθορισμό του ελάχιστου απαιτούμενου κόστους εκπαίδευσης, το οποίο το κάθε τυπικό νοικοκυριό θα πρέπει να μπορεί να δαπανά ώστε να μη χαρακτηριστεί ως φτωχό,[35] θα πρέπει το κόστος να προσαρμοστεί στον αριθμό των μαθητών που αντιστοιχεί στο κάθε είδος νοικοκυριού. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, το μηνιαίο κόστος εκπαίδευσης για το νοικοκυριό αναφοράς (το οποίο ορίζεται ως ένα τετραμελές νοικοκυριό με δύο παιδιά σε σχολική ηλικία) υπολογίζεται ως το γινόμενο του σταθμικού μηνιαίου κόστους επί δύο. Αντίστοιχα υποθέτουμε ότι το τριμελές νοικοκυριό έχει ένα μέλος σε σχολική ηλικία, το πενταμελές (που δεν εξετάζεται λεπτομερειακά εδώ) έχει δυόμισι μέλη σε σχολική ηλικία, ενώ το μονομελές και το διμελές νοικοκυριό δεν επιβαρύνονται με δαπάνες υπηρεσιών εκπαίδευσης.

35. Σε αυτό το μέρος της μελέτης που αποτελεί μια πρώτη προσέγγιση της εκτίμησης των εκπαιδευτικών δαπανών του ορίου απόλυτης φτώχειας και του προϋπολογισμού βασικών αναγκών επιλέξαμε να μη συμπεριλάβουμε το κόστος που συνεπάγεται η φοίτηση σε ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (ΑΕΙ και πρώην ΤΕΙ). Επίσης, δεν έχουμε συμπεριλάβει το κόστος απόκτησης ενός προσωπικού υπολογιστή (και πιθανά εκτυπωτή), αν και, σύμφωνα με τελευταίες έρευνες, πάνω από ένα στα δύο νοικοκυριά στην Ελλάδα διαθέτουν προσωπικό υπολογιστή. Επιπρόσθετα, το ελάχιστο απαιτούμενο κόστος για τη φοίτηση σε ημερήσια και εσπερινά επαγγελματικά λύκεια με πληθυσμό 85.116 μαθητές το 2019 πρέπει να εκτιμηθεί και να ενσωματωθεί στις παραπάνω εκτιμήσεις και υπολογισμούς.

05

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Διατροφή

Η διατροφή αποτελεί μία καθημερινή βασική ανάγκη που συμβάλλει στη διατήρηση της καλής υγείας και της ομαλής αναπαραγωγής, ενώ παράλληλα επιβαρύνει το τυπικό νοικοκυριό με ένα σοβαρό πάγιο έξοδο και, όπως είναι φυσικό, εντάχθηκε ως ξεχωριστή κατηγορία στον δείκτη του ορίου απόλυτης φτώχειας και στην αρχική, σχετική με το θέμα μελέτη του 2010, με αρκετά αναλυτικό και λεπτομερειακό τρόπο (Λαμπρινίδης κ.ά. 2010). Αν εξαιρεθεί ο (σημαντικός πλέον στην τρέχουσα συγκυρία ολόκληρου του έτους 2022) παράγοντας της ουσιαστικής μεταβολής των τιμών, οι οποίες, όπως δείχνει και η πρόσφατη εμπειρία, ποτέ δεν μπορούν να θεωρηθούν ως δεδομένες για μεγάλο χρονικό διάστημα, η διατροφή και το κόστος της αποτελούσε μέχρι το τελευταίο έτος μάλλον την κατηγορία αναγκών με την πιο οριστικοποιημένη μορφή, τουλάχιστον για το όριο της απόλυτης φτώχειας, αν και όχι τόσο για τον προϋπολογισμό βασικών αναγκών.

Όπως συμβαίνει με όλες τις κατηγορίες αναγκών που παρουσιάζονται εδώ, ο στόχος, όσον αφορά τη μελέτη της κατηγορίας της διατροφής, είναι διττός. Πρώτον, ο καθορισμός των αναγκαίων ποσοτήτων των αγαθών που αντιστοιχούν σε ένα ενδεικτικό, αντιπροσωπευτικό και επαρκές (για το κατώφλι της απόλυτης φτώχειας και τον προϋπολογισμό βασικών αναγκών αντίστοιχα) καλάθι για τους τύπους των νοικοκυριών που ενδιαφέρουν τη μελέτη μας. Παρακάτω επαναλαμβάνουμε τα βασικά στοιχεία αυτής της συζήτησης όπως καταγράφηκαν στους Λαμπρινίδης κ.ά. (2010). Δεύτερον, η τιμολόγηση του επιλεγμένου καλαθιού ώστε να καθοριστεί το κόστος της διατροφής για την απόλυτη φτώχεια και τον προϋπολογισμό βασικών αναγκών για κάθε τύπο νοικοκυριού. Πρέπει να σημειώσουμε ότι, λόγω της ιδιαίτερης φύσης της ανάγκης αυτής, δεν αναμένουμε να έχουν συμβεί κάποιες πολύ ουσιαστικές μεταβολές στις αναγκαίες ποσότητες των διαφόρων αξιών χρήσης. Αυτό ισχύει σχεδόν σίγουρα

για το κατώφλι απόλυτης φτώχειας και λιγότερο για τον προϋπολογισμό βασικών αναγκών, ο οποίος εκ κατασκευής είναι πιο ελαστικός, και όσον αφορά την επίδραση μιας μόνιμης μεταβολής των τιμών στις αναγκαίες ποσότητες και ακόμη περισσότερο τις ίδιες τις αναγκαίες ποσότητες όταν μεταβάλλονται είτε προς τα πάνω είτε προς τα κάτω το εισόδημα, το βιοτικό επίπεδο και παράλληλα οι καταναλωτικές συνήθειες μεγάλου μέρους του πληθυσμού. Ως εκ τούτου, η έμφαση που δίνεται εδώ σχετίζεται σχεδόν αποκλειστικά με τις παρατηρούμενες μεταβολές στις τιμές των διατροφικών αξιών χρήσης και ελάχιστα με τις μεταβολές στις αναγκαίες ποσότητες. Οι τιμές αυτές παρεμπιπτόντως θα ήταν λογικό και αναμενόμενο να έχουν μειωθεί ουσιαστικά στη διάρκεια της πολύχρονης και έντονης ύφεσης και κρίσης της ελληνικής οικονομίας από το 2009 και έπειτα, κάτι που, όπως φαίνεται στον σχετικό πίνακα παρακάτω, μέχρι τον Φεβρουάριο του 2018 είχε συμβεί μόνο σε έναν ελάχιστο βαθμό. Επιπλέον, ακόμη και η τάση αυτή αντιστράφηκε βίαια εδώ και αρκετό χρονικό διάστημα παρά τη συνεχιζόμενη οικονομική στασιμότητα, με αποτέλεσμα την παραπέρα μείωση του βιοτικού επιπέδου, αυτή τη φορά σε συνδυασμό και με τη μείωση ή τη στασιμότητα των ονομαστικών εισοδημάτων και κυρίως με τη σημαντική αύξηση των τιμών.

Αυτή είναι άλλη μια πλευρά της υπεροχής της προσέγγισης της απόλυτης φτώχειας και του προϋπολογισμού βασικών αναγκών έναντι της προσέγγισης της σχετικής φτώχειας, καθώς οι πρώτες δύο βασίζονται στα μεγέθη και στις μεταβολές τιμών βασικών αγαθών, ονομαστικών εισοδημάτων και έκτασης των αναγκών, και όχι αποκλειστικά στην εξέλιξη της διασποράς των ονομαστικών εισοδημάτων (δηλαδή την εισοδηματική ανισότητα), χωρίς καμία απολύτως αναφορά και σύνδεση με την αγοραστική δύναμη είτε του συνόλου των εισοδημάτων είτε των χαμηλότερων από αυτά τα εισοδήματα. Για παράδειγμα, όπως έχουμε συζητήσει, το όριο σχετικής φτώχειας, όπως καταγράφεται επίσημα από την ΕΛΣΤΑΤ, για το μονομελές νοικοκυριό είχε μειωθεί από 598 ευρώ το 2009 σε 380 ευρώ το 2016, και για το τετραμελές νοικοκυριό από 1.256 ευρώ το 2009 σε 798 ευρώ το 2016, αντίστοιχα. Η μείωση αυτή του ορίου φτώχειας, βέβαια, οφείλεται αποκλειστικά στη γενικευμένη και σε μεγάλο βαθμό ισόρροπη μείωση των εισοδημάτων και σε καμία περίπτωση σε κάποια μείωση του κόστους (δηλαδή της τιμής ή/και της αναγκαίας ποσότητας) των βασικών αναγκών που πρέπει να ικανοποιούνται για την ομαλή αναπαραγωγή των μελών του κάθε νοικοκυριού. Πόσο εύλογο είναι να υποθέσουμε ότι, στο διάστημα αυτό των επτά ετών (2009-2016) με σχετικά σταθερό το επίπεδο τιμών και σημαντικά μειωμένα εισοδήματα, τα μονομελή και τα τετραμελή νοικοκυριά μείωσαν τις απολύτως απαραίτητες ανάγκες τους και, επομένως, τις αντίστοιχες δαπάνες τους γενικά, και

ειδικά για διατροφικές αξίες χρήσης κατά 36%, όση είναι δηλαδή η μείωση του ορίου/κατωφλιού φτώχειας; Σε κάθε περίπτωση, αυτή η αυθαίρετη μείωση του ορίου φτώχειας λόγω του περιβάλλοντος της οικονομικής κρίσης παράγει, εκτός των άλλων, και μια (καθόλου λογική) μείωση του ποσοστού σχετικής φτώχειας από 21,4% σε 20,2%, που οφείλεται αποκλειστικά στη μεθοδολογία που ακολουθείται για να οριστεί ο φτωχός πληθυσμός. Ιστορικά επεισόδια όπως αυτό της πρόσφατης και σε μεγάλο βαθμό συνεχιζόμενης έντονης κρίσης αποκαλύπτουν ανάγλυφα την ανεπάρκεια της προσέγγισης της σχετικής φτώχειας καθώς θεωρητικά μπορεί να δώσει –και στην παρούσα συγκυρία όντως δίνει– την εντελώς παράδοξη εικόνα της ταυτόχρονης εμφάνισης μιας γενικευμένης μείωσης των εισοδημάτων και του μέσου βιοτικού επιπέδου σε συνδυασμό με ταυτόχρονη μείωση της (ορισμένης ως σχετικής) φτώχειας.

Για την επίδραση της πιο πρόσφατης μεγάλης αύξησης όλων των τιμών, η οποία απειλεί με πραγματική φτωχοποίηση σημαντικότατο μέρος του πληθυσμού αναφερόμαστε παρακάτω, με αφορμή την τιμοληψία των διατροφικών αξιών χρήσης του τελευταίου μήνα. Αρκεί να σημειώσουμε εδώ ότι το φαινόμενο και το πρόβλημα του πληθωρισμού (τιμών αλλά όχι μισθών ή συντάξεων, που παραμένουν στα ίδια μειωμένα λόγω της κρίσης επίπεδα) είναι άλλη μια περίπτωση εκτός από αυτή της γενικευμένης μείωσης των εισοδημάτων με σταθερές τιμές, στην οποία ήδη αναφερθήκαμε, όπου οι έννοιες της ανισότητας και της σχετικής φτώχειας αδυνατούν να ενσωματώσουν και να εκφράσουν με ακριβή τρόπο την αύξηση στην απόλυτη φτώχεια ή τη μείωση του βιοτικού επιπέδου που αυτός ο πληθωρισμός επιφέρει. Αρκεί να αναφέρουμε το σενάριο της διατήρησης όλων των ονομαστικών εισοδημάτων στα ίδια επίπεδα με παράλληλη σημαντική αύξηση των τιμών, το οποίο αφήνει το ποσοστό σχετικής φτώχειας αμετάβλητο, όταν όλος ανεξαιρέτως ο πληθυσμός αντιμετωπίζει μείωση του πραγματικού του εισοδήματος και σημαντικό τμήμα του πληθυσμού είναι πιθανό με αυτόν τον τρόπο να πέφτει κάτω από το όριο της απόλυτης φτώχειας (που αυξάνεται σε ονομαστικούς όρους) ή/και να μην καλύπτει πλέον με το σταθερό του ονομαστικό εισόδημα τον αυξημένο σχετικό προϋπολογισμό βασικών αναγκών.

Όσον αφορά τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για τον προσδιορισμό του ύψους του δείκτη για τη διατροφή, σημειώνουμε ότι το κόστος του καλαθιού για τη διατροφή προκύπτει στη βάση συγκεκριμένων διατροφικών οδηγιών που εξασφαλίζουν μια ισορροπημένη διατροφή και ταυτόχρονα λαμβάνουν υπόψη τις συνήθειες κατανάλωσης του πληθυσμού καθώς και τις τιμές που επικρατούν σε μία χώρα κατά το χρονικό διάστημα της μελέτης. Παρακάτω βασιζόμαστε στη συζήτηση που περιέχουν στη μελέτη τους οι Λαμπρινίδης κ.ά. (2010).

Η επιλογή των διατροφικών αξιών χρήσης και των ποσοτήτων τους έγινε, αφενός, με βάση τις επίσημες κρατικές διατροφικές οδηγίες[36] που απευθύνονται στον ελληνικό πληθυσμό (Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας, 1999), αφετέρου, με τη συμβολή στοιχείων που συλλέχτηκαν μέσω προσωπικών συνεντεύξεων με επιστήμονες του κλάδου διατροφολογίας και με επαγγελματίες του χώρου εστίασης (Λαμπρινίδης κ.ά., 2010). Οι εν λόγω οδηγίες έχουν στηριχτεί στο μεσογειακό διατροφικό πρότυπο, το οποίο αποδεδειγμένα συμβάλλει στην αύξηση του προσδόκιμου επιβίωσης, ενώ παράλληλα έχει το πλεονέκτημα, λόγω του εύρους τροφίμων που ενσωματώνει, να περιέχει και τροφές οι οποίες υπό κανονικές συνθήκες είναι οικονομικά προσιτές. Παράλληλα, το ενδεικτικό καλάθι που δημιουργήθηκε χαρακτηρίζεται από ποικιλία τροφίμων προκειμένου να ελαχιστοποιείται η πιθανότητα έλλειψης κάποιου σημαντικού θρεπτικού συστατικού. Κι αυτό γιατί φαίνεται ότι η επαρκής –ή μη– πρόσληψη συγκεκριμένων τροφίμων συνδέεται με συγκεκριμένα οφέλη –ή μη– για τον ανθρώπινο οργανισμό.

Ενδεικτικά αναφέρεται ότι, σύμφωνα με στοιχεία του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας για το 2004 (WHO, 2009) περίπου 1,7 εκατ. θάνατοι σχετίζονταν με χαμηλή κατανάλωση σε φρούτα και λαχανικά.[37] Υπάρχουν επαρκή στοιχεία που αποδεικνύουν ότι η κατανάλωση τροφίμων υψηλής θερμιδικής αξίας, όπως είναι τα επεξεργασμένα τρόφιμα, τα οποία χαρακτηρίζονται από υψηλή περιεκτικότητα σε λιπαρά και σάκχαρα, συμβάλλουν στην παχυσαρκία συγκριτικά με τρόφιμα χαμηλής θερμιδικής αξίας και περιεκτικότητας σε λιπαρά όπως είναι τα φρούτα και τα λαχανικά.

Τα περισσότερα κράτη (μεταξύ αυτών και η Ελλάδα) έχουν επισήμως εκδώσει διατροφικές οδηγίες προς τους πολίτες τους, όπου συνοψίζεται η ποσότητα και τα

36. «Είναι επιτακτική η ανάγκη για πολιτική δέσμευση σε διατροφικές πολιτικές που θα βοηθούν στην πρόληψη των μη μεταδοτικών ασθενειών μέσω της διασφάλισης καλής υγείας, ικανής ποσότητας τροφής και ειδικότερα φρέσκων φρούτων και λαχανικών. Βασικό στοιχείο μιας τέτοιας πολιτικής ενέργειας θα πρέπει να είναι η μετατροπή διατροφικών στόχων του πληθυσμού σε διατροφικές οδηγίες που συμπεριλαμβάνουν συγκεκριμένα τρόφιμα» (WHO, 2003a: 5). Η Ελλάδα ως κράτος μέλος του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας έχει προχωρήσει στη δημιουργία εθνικών διατροφικών οδηγιών. Ωστόσο, αυτές, αν και είναι σύμφωνες με τα διεθνή δεδομένα, δεν χαρακτηρίζονται από το ερευνητικό υπόβαθρο και τη σχολαστικότητα άλλων χωρών (όπως, π.χ., των ΗΠΑ).

37. Η μη επαρκής πρόσληψη φρούτων και λαχανικών εκτιμάται ότι ευθύνεται για το 14% περίπου των θανάτων από γαστρεντερικό καρκίνο, για το 11% ισχαιμικών καρδιακών θανάτων και για το 9% των θανάτων από καρδιακή προσβολή παγκοσμίως. Τα σημαντικότερα πλεονεκτήματα της κατανάλωσης φρούτων και λαχανικών σχετίζονται με τη μείωση των καρδιαγγειακών νοσημάτων, καθώς και με την πρόληψη από τον καρκίνο. Η ενδεδειγμένη κατανάλωση φρούτων και λαχανικών μειώνει τον κίνδυνο εμφάνισης καρδιαγγειακών νοσημάτων, καρκίνου του στομάχου και καρκίνο του εντέρου.

είδη τροφίμων που πρέπει να προσλαμβάνει ένας ενήλικας σε καθημερινή βάση προκειμένου να διατηρείται υγιής.

Οι ειδικοί τονίζουν ότι οι συγκεκριμένες διατροφικές οδηγίες απευθύνονται στο σύνολο του ελληνικού πληθυσμού, καθώς δεν προκύπτουν αξιοσημείωτες διαφοροποιήσεις στις διατροφικές ανάγκες και συνήθειες στην ελληνική επικράτεια που θα δικαιολογούσαν τη σύνθεση ενός διαφορετικού διαιτολογίου ανάλογα με τη γεωγραφική περιοχή. Επιπλέον, στη σύγχρονη περίοδο καμία περιοχή δεν βασίζεται στη δική της παραγωγή και, επομένως, οι καταναλωτές αγοράζουν τρόφιμα από μεγάλες αλυσίδες τροφίμων που έχουν παρουσία σε όλα τα αστικά κέντρα. Οι συντελεστές ιδιοκατανάλωσης για πόλεις εκτός της Αθήνας στο 10% και για ημιαστικές/αγροτικές περιοχές στο 35% των άλλων παρόμοιων μελετών εκτίμησης της απόλυτης/ακραίας φτώχειας, όπως οι Ματσαγγάνης κ.ά. (2012), Ματσαγγάνης, κ.ά. (2017), φαίνεται να υπερεκτιμούν σοβαρά την παραγωγή για ιδία κατανάλωση (τουλάχιστον για το μέσο νοικοκυριό) και να υποεκτιμούν, αντίστοιχα, το κόστος διατροφής και για τις περιοχές αυτές αλλά και για το σύνολο της χώρας, όπως αναφέραμε παραπάνω. Σε κάθε περίπτωση, επειδή εστιάζουμε στο λεκανοπέδιο Αττικής (με τη Θεσσαλονίκη να έχει βρεθεί πολύ κοντά σε τιμές σε προηγούμενες αδημοσίευτες έρευνες), η υπόθεση της μηδενικής παραγωγής για ιδία κατανάλωση φαίνεται ρεαλιστική.

Επομένως, το μεσογειακό διατροφικό πρότυπο και οι αντίστοιχες συστάσεις που βασίζονται σε αυτό είναι εξίσου κατάλληλα και για την κοινωνία της Αθήνας αλλά και της Πάτρας ή της Θεσσαλονίκης και των άλλων αστικών κέντρων ως ένα οικονομικό και πλούσιο διαιτολόγιο το οποίο συμβάλλει στην αύξηση του προσδόκιμου ηλικίας. Παράλληλα, είναι ένα διαιτολόγιο το οποίο συμπεριλαμβάνει προϊόντα που παράγονται και είναι διαθέσιμα στην Ελλάδα σε ένα σημαντικό ποσοστό, ενώ συμβαδίζουν με τις ελληνικές διατροφικές συνήθειες. Το ενδεικτικό εβδομαδιαίο διαιτολόγιο το οποίο έχει δημιουργηθεί εδώ περιλαμβάνει μια ποικιλία τροφίμων στα οποία οι καταναλωτές της ελληνικής επικράτειας έχουν εύκολη πρόσβαση.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι μπορεί γενικά η λήψη τροφής να εξασφαλίζει πρόσκαιρα την επιβίωση, όμως μόνο η ισορροπημένη και σωστή διατροφή μπορεί να συμβάλλει στη μακροζωία και την ομαλή αναπαραγωγή. Τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ σχετικά με τους δείκτες διαβίωσης των ελληνικών νοικοκυριών, όπως προκύπτουν από την Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών του έτους 2009 (ΕΛΣΤΑΤ, 2010), είναι ενδεικτικά της κατάστασης που άρχισε να επικρατεί στην Ελλάδα με την έναρξη της περιόδου της κρίσης το 2009/2010. Ειδικότερα, όπως αναφέρεται στη μελέτη, το 24,1% του φτωχού πληθυσμού (σύμφωνα με τον ορισμό της σχετικής φτώχειας) δή-

λωνε ότι στερείται διατροφής που περιλαμβάνει κάθε δεύτερη ημέρα κοτόπουλο, κρέας, ψάρι ή λαχανικά ίσης θρεπτικής αξίας, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό του μη φτωχού πληθυσμού με την ίδια στέρηση ήταν 3,3%. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην ίδια έκθεση για το έτος 2011 (ΕΛΣΤΑΤ, 2013) το αντίστοιχο ποσοστό του φτωχού πληθυσμού με αυτήν τη διατροφική στέρηση εκτινάχθηκε στο 50,3%. Επομένως, αν και είναι πιθανό σήμερα ένας φτωχός να έχει πρόσβαση σε τροφή, και μάλιστα ενδέχεται να προσλαμβάνει περισσότερες θερμίδες από κάποιον οικονομικά πιο ευκατάστατο, μπορεί όμως να έχει πρόσβαση σε κατώτερης ποιότητας τροφή, επειδή αυτή συμβαίνει να είναι η πιο φθηνή και η μόνη εφικτή με βάση το εισόδημά του.

Ωστόσο, αν και οι επίσημες κρατικές εκθέσεις μπορούν να αποτελέσουν τη βάση για τη δημιουργία ενός ενδεδειγμένου διαιτολογίου για τον πληθυσμό που συμβάλλει στη διατήρηση της καλής υγείας, αυτές αναφέρονται σε μια δίαιτα που αντιμετωπίζει τη διατροφή ως αποκλειστικά βιολογική ανάγκη, παραγνωρίζοντας τις κοινωνικές της προεκτάσεις. Έτσι, δεν υπάρχει για την ώρα κάποια επίσημη έκθεση που να αναφέρεται στη διατροφή και ως κοινωνική ανάγκη. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, μια τέτοια υπόθεση θα συμπεριλάμβανε μεγαλύτερες ποσότητες σε κρέας, ποτά, γλυκά, καθώς και τουλάχιστον ένα «εορταστικό μενού». Για αυτόν ακριβώς τον λόγο, η προέκταση αυτή πιθανόν να έπρεπε να συμπεριληφθεί στην κατηγορία της σχόλης και, συγκεκριμένα, στις απαιτούμενες δαπάνες για «κοινωνική ζωή». Εδώ επιλέγουμε να ορίσουμε το αυστηρό διαιτολόγιο, που συνδέεται αποκλειστικά με την πρόσληψη τροφής για λόγους διατροφικούς, ως το κόστος που αφορά το όριο/κατώφλι απόλυτης φτώχειας και ένα προσαυξημένο κατά 20% ποσό (αποτέλεσμα μεγαλύτερης ποικιλίας του καλαθιού και πιθανόν ακριβότερων ειδών, ιδίως για ειδικές εορταστικές περιστάσεις) ως το κόστος διατροφής που αντιστοιχεί στον προϋπολογισμό βασικών αναγκών.

Λαμβάνοντας υπόψη, λοιπόν, τις ελληνικές συνήθειες και ιδιαίτερα το ποιες τροφές εμφανίζονται να έχουν τη μεγαλύτερη κατανάλωση από τον ελληνικό πληθυσμό, κατασκευάσαμε στην αρχική μελέτη ένα ενδεικτικό εβδομαδιαίο διαιτολόγιο επιλέγοντας ανά κατηγορία τις πιο οικονομικές τροφές οι οποίες, παράλληλα, είναι και αντιπροσωπευτικές. Οι μερίδες είναι υπολογισμένες σε γραμμάρια είτε μαγειρεμένης είτε έτοιμης προς κατανάλωση τροφής (Λαμπρινίδης κ.ά., 2010).

Συμπληρωματικά με τις τροφές που αναφέρονται στην αρχική μελέτη του 2010, από ένα χρονικό σημείο και έπειτα και λαμβάνοντας υπόψη την κουλτούρα και τα έθιμα της ελληνικής κοινωνίας και τις συνήθειες που προκύπτουν από αυτά, προστέθηκαν στο διαιτολόγιο ορισμένες ακόμη κατηγορίες που συγκαταλέγονται στη διατροφή, όπως είναι το αλκοόλ (κρασί χύμα), ο καφές (ελληνικός), η ζάχαρη και το αλάτι. Και

οι τέσσερις κατηγορίες αφορούν την κατανάλωση στοιχείων που έχουν κοινό χαρακτηριστικό ότι η υπερβολική κατανάλωσή τους είναι επιβλαβής, ενώ η μέτρια χρήση τους είναι λογική, συνηθισμένη, σύμφωνη με τα κοινωνικά πρότυπα και πιθανόν και ευεργετική για την υγεία του ατόμου.

Μια μέτρια κατανάλωση αλκοολούχων ποτών έχει αποδειχτεί ότι μπορεί να προστατεύσει το άτομο από καρδιακές παθήσεις συγκριτικά με τη μη κατανάλωση αλκοόλ. Βέβαια, όταν τα επίπεδα κατανάλωσης αλκοόλ αυξάνονται, ο κίνδυνος για προβλήματα υγείας μπορεί να είναι σοβαρός. Παρ' όλα αυτά, κανένας επίσημος φορέας δεν έχει προχωρήσει σε συγκεκριμένες συστάσεις σχετικά με την κατανάλωση αλκοόλ. Τα όρια που υπάρχουν προς το παρόν αφορούν την ημερήσια ποσότητα, καθώς η περιστασιακή κατανάλωση μεγαλύτερων ποσοτήτων αλκοόλ (π.χ. κατά το Σαββατοκύριακο) μπορεί να οδηγήσει στα αντίθετα αποτελέσματα (EUPHIX, 2007). Έτσι, συνυπολογίζεται μια περιορισμένη ποσότητα αλκοόλ που αντιστοιχεί σε 1-2 ποτήρια κρασιού την ημέρα (120-240 ml).

Αντίστοιχα, η κατανάλωση καφέ σε ημερήσια βάση υπολογίζεται ως επιπρόσθετο στοιχείο κατανάλωσης για τους ενήλικες. Σύμφωνα με μελέτη της Ευρωπαϊκής Καρδιολογικής Εταιρείας (ESC Congress, 2010), η κατανάλωση καφέ αυξάνει την ελαστικότητα των αρτηριών, η οποία με τη σειρά της προφυλάσσει από καρδιοπάθειες. Η μελέτη κατέληξε ότι όσοι έκαναν μέτρια κατανάλωση καφέ είχαν καλύτερη αρτηριακή υγεία, με τα αγγεία τους να συμπεριφέρονται σαν αυτά των νέων ανθρώπων. Οι αρτηρίες όσων έπιναν λιγότερο καφέ ή καθόλου ήταν σε μικρότερο βαθμό ελαστικές. Όσοι, όμως, έπιναν τρία ή περισσότερα φλιτζάνια καφέ την ημέρα δεν είχαν πολύ μεγαλύτερη ελαστικότητα στις αρτηρίες τους, σε σχέση με όσους έπιναν σπάνια. Επιπλέον, όσοι έκαναν μέτρια χρήση καφέ, δηλαδή κατανάλωναν 25-30 ml την ημέρα, συνήθιζαν να πίνουν ελληνικό καφέ. Οι ερευνητές υποθέτουν ότι ορισμένα συστατικά του, όπως τα αντιοξειδωτικά, πιθανώς να βελτιώνουν την αρτηριακή λειτουργία, αυξάνοντας την ικανότητα του οργανισμού να προσλαμβάνει μονοξείδιο του αζώτου, που είναι μειωμένο στους ασθενείς με υπέρταση. Αν και οι υπόλοιποι καφέδες φαίνεται να έχουν τις ίδιες ιδιότητες, ο ελληνικός καφές επιλέχτηκε ως ο πλέον αντιπροσωπευτικός και ταυτόχρονα ο πλέον οικονομικός καφές για την Ελλάδα.

Για το έτος 2018, για την τιμολόγηση του ενδεικτικού μηνιαίου καλαθιού διατροφής, είχε επιλεχθεί η πιο οικονομική επώνυμη μάρκα διαθέσιμη στην αλυσίδα «Σκλαβενίτης», η οποία απορρόφησε την αλυσίδα Carrefour Μαρινόπουλος, με βάση τις τιμές της οποίας είχαν διεξαχθεί οι προηγούμενες του 2018 έρευνες. Στην παρούσα μελέτη οι τιμές για τις ίδιες (τις πιο οικονομικές) μάρκες για τους μήνες Μάρτιο και Νοέμβριο του 2022 επιλέγονται από τον ιστότοπο https://e-katanalotis.gov.gr/ της Γενικής Γραμμα-

τείας Εμπορίου και Προστασίας Καταναλωτή καθώς και από τον πολύ χρήσιμο και με πολλές πληροφορίες ιστότοπο του Οργανισμού Κεντρικών Αγορών και Αλιείας, ο οποίος περιέχει τιμές –συνήθως όχι τις χαμηλότερες στην αγορά– για όλα σχεδόν τα εμπορεύματα της κατηγορίας της διατροφής.[38] Η χαμηλότερη τιμή για όλα τα προϊόντα, όπως είναι φυσικό, δεν είναι δυνατόν να είναι συγκεντρωμένη σε μια και μόνη αλυσίδα και έτσι όπου υπάρχει ουσιαστική διαφορά μεταξύ της χαμηλότερης τιμής και της αμέσως υψηλότερης χρησιμοποιούμε τον μέσο όρο αυτών των δύο χαμηλότερων τιμών.

Συνυπολογίζοντας την προσθήκη των παραπάνω κατηγοριών διατροφής (αλκοόλ, καφές, ζάχαρη, αλάτι), σχηματίστηκε ο Πίνακας 5.1, όπου αναγράφεται αναλυτικά το μηνιαίο κόστος ανά είδος τροφής που αναλογεί ανά ενήλικο μέλος του νοικοκυριού για το 2018 (και τον Νοέμβριο του 2022). Η σύγκριση του κόστους του 2018 με το κόστος διατροφής της μελέτης του 2010 δείχνει μικρές μεταβολές στο κόστος διατροφής όταν διατηρούνται σταθερές οι βασικές υποθέσεις, κάτι που δικαιολογείται από τις πολύ μικρές συνολικές μεταβολές του πληθωρισμού στην περίοδο αυτή, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 6 παρακάτω.

Ως εκ τούτου, στον Πίνακα 5.2 αναφέρεται το μηνιαίο κόστος διατροφής για κάθε νοικοκυριό, έχοντας λάβει υπόψη τις εκάστοτε διαφορετικές συνθήκες και τις ιδιαιτερότητες του τριμελούς, τετραμελούς και πενταμελούς νοικοκυριού, όπου πιο συγκεκριμένα, όπως και σε προηγούμενες μελέτες, γίνεται η υπόθεση ότι για το παιδί ή τα παιδιά ηλικίας κάτω των 15/16 ετών μειώνεται η απαραίτητη προσλαμβανόμενη ποσότητα τροφίμων και ποτών (εκτός καφέ και αλκοόλ) στο 75% της αναγκαίας ποσότητας του ενήλικα (Λαμπρινίδης κ.ά., 2010).

Πιο συγκεκριμένα, για το έτος 2018 και για το 2022 υιοθετήσαμε την (περισσότερο λογική και ρεαλιστική) υπόθεση ότι, εκτός των δύο ενηλίκων, τα υπόλοιπα μέλη των τριμελών, τετραμελών και πενταμελών νοικοκυριών είναι παιδιά κάτω των 15/16 ετών, οπότε καθένα από αυτά έχει διατροφικό κόστος ίσο με το 75% του διατροφικού κόστους του ενήλικα (αφαιρώντας πρώτα το κόστος του αλκοόλ και του καφέ). Επιπλέον, για την εκτίμηση του ορίου φτώχειας τροποποιήσαμε τη σχετική υπόθεση της μελέτης του 2010 και αφαιρέσαμε όλη την πρόσθετη ημερήσια δαπάνη των 0,60 λεπτών ανά άτομο για εξωτερική παραμονή (δηλαδή 18 ευρώ μηνιαίως) για όλα τα μέλη του νοικοκυριού έτσι ώστε να προσαρμοσθεί η μελέτη και οι υποθέσεις της στο περιβάλλον λιτότητας και κρίσης που κυριαρχεί στην κοινωνική και προσωπική ζωή τα πολλά τελευταία χρόνια.

38. Βλ. τους ιστότοπους: Γενική Γραμματεία Εμπορίου και Προστασίας Καταναλωτή, <https://ekatanalotis.gov.gr/> και Οργανισμός Κεντρικών Αγορών και Αλιείας <https://www.okaa.gr/>.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.1

Συνολικά γραμμάρια που απαιτούνται για ένα άτομο ανά είδος τροφής σε έναν μήνα και μηνιαίο κόστος των τροφίμων για ένα άτομο

Είδος τροφής σε μερίδα	Γραμμάρια	Μερίδες ανά εβδομάδα	Μηνιαία συχνότητα	Συνολικά γραμμάρια έτοιμης τροφής ανά μήνα	Συνολικά γραμμάρια ωμής-ακαθάριστης τροφής ανά μήνα	Μηνιαίο κόστος τροφής σε ευρώ ανά μήνα (Αθήνα, Φεβρουάριος 2018)	Μηνιαίο κόστος τροφής σε ευρώ ανά μήνα (Αθήνα, Νοέμβριος 2022)
Γάλα	125		30,4	3.800		3,80	4,56
Γιαούρτι	125		30,4	3.800		11,08	11,09
Δημητριακά	60		30,4	1.824		12,35	15,19
Κέικ	30	3	4,3	387		2,13	2,53
Ψωμί	25	22	4,3	2.365		5,9	7,38
Φρυγανιές ολικής άλεσης	8,3	12	4,3	428,28		1,46	2,54
Ντομάτες	100	14	4,3	6.020		3,01	7,65
Αγγούρι	100	9	4,3	3.870		3,52	5,88
Μαρούλι	100	6	4,3	2.580		2,35	4,11
Ζυμαρικά	50	4	4,3	860	516	0,84	1,12
Πατάτες	100	3	4,3	1.290	1.741,5	0,87	1,69
Κοτόπουλο	60	4	4,3	1.032	1.892	6,62	7,94
Σαρδέλα/Γόπα	60	4	4,3	1.032	1.892	5,68	8,86
Γαύρος	60	2	4,3	516	946	2,84	4,06
Μοσχάρι	60	4	1	240	360	2,80	3,61

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

Είδος τροφής σε μερίδα	Γραμμάρια	Μερίδες ανά εβδομάδα	Μηνιαία συχνότητα	Συνολικά γραμμάρια έτοιμης τροφής ανά μήνα	Συνολικά γραμμάρια ωμής-ακαθάριστης τροφής ανά μήνα	Μηνιαίο κόστος τροφής σε ευρώ ανά μήνα (Αθήνα, Φεβρουάριος 2018)	Μηνιαίο κόστος τροφής σε ευρώ ανά μήνα (Αθήνα, Νοέμβριος 2022)
Ρύζι	50	4	4,3	860	516	1,75	1,98
Μήλα (για τον χειμώνα)	80		30,4		2.432	1,216	2,43
Πορτοκάλια	100	14	4,3		6.020	1,41	2,26
Ροδάκινα (για το καλοκαίρι)	80		30,4		2.432	1,46	2,09
Ελιές		1	4,3			0,02	0,03
Κολοκύθια	100	3	4,3	1.290	838,5	0,42	1,09
Ραδίκια	100	3	4,3	1.290	645	0,32	0,93
Ξηρά φασόλια	100	2	4,3	860	430	1,38	1,78
Κουνουπίδι	100	1	4,3	430	279,5	0,14	0,33
Φακή	100	2	4,3	860	430	1,22	1,92
Ελαιόλαδο	60		30,4	1.824	1.824	6,38	10,91
Αυγά		3	4,3			1,29	2,90
Κρασί (χύμα)	180		30,4		5.472	9,68	9,68
«Κουλούρι Θεσσαλονίκης»		7	30,4			–	
Ελληνικός καφές			4,3		500	5	9,25
Αλάτι			1		500	0,16	0,15
Ζάχαρη			1		1.000	1	1,15
Συνολικό μηνιαίο κόστος						**98,1**	**137,08**

Πηγή: Λαμπρινίδης κ.ά. (2010), https://e-katanalotis.gov.gr/

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.2

Μηνιαίο κόστος διατροφής (ευρώ) ανά μέγεθος νοικοκυριού για την Αθήνα, μεταξύ 2010-2018-2022 – προϋπολογισμός φτώχειας και βασικών αναγκών

Νοικοκυριό	1	2	3	4	5
Δείκτης διατροφής 2010, Αθήνα	100,5	201	276,37	351,7	427,1
Δείκτης διατροφής 2018, Αθήνα (πρόσθετες κατηγορίες τροφίμων)* – νέες υποθέσεις	98,1	196,2	258,8	321,3	383,9
Δείκτης διατροφής, Μάρτιος-Απρίλιος 2022, Αθήνα (ίδιες κατηγορίες τροφίμων με 2018)* – νέες υποθέσεις	123,6	247,2	327,1	406,8	486,7
Δείκτης διατροφής, Νοέμβριος 2022, Αθήνα (ίδιες κατηγορίες τροφίμων με 2018)* – νέες υποθέσεις	137,1	274,2	362,8	451,4	540,1
Δείκτης διατροφής 2022, Αθήνα (ίδιες κατηγορίες τροφίμων με 2018)* – νέες υποθέσεις	130,3	260,7	344,9	429,1	513,4
Προϋπολογισμός βασικών αναγκών – Διατροφή (+ «κοινωνική ζωή»)	171,9	334,9	413,9	514,9	616,0

Πηγή: Λαμπρινίδης κ.ά. (2010), Ίδιοι υπολογισμοί

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.3

Ρυθμός πληθωρισμού στη βάση του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (2010-2022)

Έτος	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ρυθμός πληθωρισμού	4,7	3,1	1,0	-0,9	-1,4	-1,1	0.0	1,1	0,6	0,3	-1,2	1,2	10.0* *τελευταία εκτίμηση

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Παρατηρούμε ότι βάσει της τιμολόγησης ο δείκτης διατροφής για το 2018 είναι πολύ κοντά σε αυτόν του 2010, αν και περιέχει τέσσερα παραπάνω αγαθά (κυρίως για ενήλικα άτομα). Γίνεται αντιληπτό ότι η τάση αυτή οφείλεται σε πτώση των τιμών σε συγκεκριμένα προϊόντα διατροφής, λόγω της πίεσης που ασκήθηκε στη βιομηχανία τροφίμων και στη διαδικασία κυκλοφορίας των προϊόντων της από τη συρρίκνωση του εισοδήματος και κατ' επέκταση της αγοραστικής δύναμης του πληθυσμού. Βέβαια, στον Πίνακα 5.3 φαίνεται ότι οι ετήσιες μεταβολές του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (αν

και η κίνηση της υποκατηγορίας «τρόφιμα» πιθανόν να είναι κάπως διαφορετική, πάντως όχι ιδιαίτερα με δεδομένες τις συνολικές μικρές μεταβολές) μετά το 2011, αφενός, είναι πολύ μικρές, δίνοντας χαμηλούς ρυθμούς πληθωρισμού ή και αποπληθωρισμού ενίοτε, και αφετέρου, για τη συνολική μετά το 2011 χρονική περίοδο, δίνουν ένα κατά μέσο όρο σταθερό επίπεδο τιμών.

Στον Πίνακα Π1 του Παραρτήματος παρουσιάζονται οι τιμές των επιμέρους διατροφικών στοιχείων, όπου αποτυπώνεται η διάχυτη εντύπωση που υπάρχει σε όλη την κοινωνία για πρωτόγνωρες αυξήσεις τιμών σε όλα σχεδόν τα είδη, με τον μη σταθμισμένο μέσο όρο των αυξήσεων για τον Μάρτιο-Απρίλιο 2022 να είναι πάνω από το 40% σε σχέση με την τελευταία τιμοληψία του Φεβρουαρίου του 2018. Όσον αφορά τις σταθμισμένες αυξήσεις, που δίνουν και το κόστος του δείκτη διατροφής, αυτές κινούνται κοντά στο 20% και έτσι ο δείκτης διατροφής για τον ενήλικα τον Μάρτιο-Απρίλιο του 2022 διαμορφώνεται στα 123,6 ευρώ (βλ. Πίνακα 5.2). Για τα παιδιά κάτω των 15/16 ετών το κόστος διατροφής διαμορφώνεται στο 75% του κόστους του ενήλικα χωρίς τις κατηγορίες αλκοόλ και καφές, δηλαδή στα 79,8 ευρώ. Έτσι για τον Μάρτιο-Απρίλιο του 2022 το κόστος μηνιαίας διατροφής εμφανίζεται στο ύψος των 123,6 ευρώ (περίπου 4 ευρώ την ημέρα) για το μονομελές νοικοκυριό, 247,2 ευρώ για το διμελές, 327,02 ευρώ για το τριμελές, 406,8 ευρώ για το τετραμελές και 486,6 ευρώ για το πενταμελές νοικοκυριό.

Όπως είναι γνωστό, η άνοδος των τιμών συνεχίστηκε για όλο το 2022 και έτσι η τιμοληψία του Νοεμβρίου του 2022 (βλ. στο Παράρτημα του Κεφαλαίου 5 τους Πίνακες Π1 και Π2) έδειξε ακόμη μεγαλύτερες αυξήσεις τιμών σε όλα τα αγαθά του καλαθιού σε σχέση με το 2018. Οι αυξήσεις αυτές ήταν γύρω στο 60% για τον μη σταθμισμένο μέσο όρο και 40% για τον σταθμισμένο μέσο όρο, πάντα σε σχέση με τον Φεβρουάριο του 2018. Το κόστος διατροφής για τον Νοέμβριο του 2022 διαμορφώθηκε, ως εκ τούτου, στα 137,1 ευρώ για το μονομελές νοικοκυριό, στα 274,2 ευρώ για το διμελές, στα 362,8 ευρώ για το τριμελές, στα 451,4 ευρώ για το τετραμελές και στα 540,01 ευρώ για το πενταμελές νοικοκυριό.

Πρέπει να επισημανθεί, βέβαια, ότι η περίοδος αυτή δεν προσφέρεται για ασφαλή και οριστικά συμπεράσματα σχετικά με το κόστος της διατροφής. Τα σοβαρά πληθωριστικά φαινόμενα για πρώτη φορά ύστερα από σαράντα χρόνια μπορεί να υποχωρήσουν, αλλά είναι εξίσου πιθανό να συνεχιστούν σε όλη την περίοδο του επόμενου έτους τουλάχιστον. Σε κάθε περίπτωση, επιλέξαμε να χρησιμοποιήσουμε τον μέσο όρο των δύο τιμοληψιών (βλ. την προτελευταία γραμμή του Πίνακα 5.2) ως την πλέον αντιπροσωπευτική εικόνα του κόστους διατροφής για το έτος που διανύουμε, επι-

λογή που πιστεύουμε ότι θα βοηθήσει στην εξαγωγή πιο ασφαλών και περισσότερο ρεαλιστικών συμπερασμάτων.

Τέλος, στην τελευταία γραμμή του Πίνακα 5.2 καταγράφουμε το κόστος διατροφής που αντιστοιχεί στον προϋπολογισμό βασικών αναγκών (ο προϋπολογισμός φτώχειας αυξημένος κατά 25% για τους ενήλικες και 20% για τα υπόλοιπα μέλη, δηλαδή, ουσιαστικά μια προσαύξηση που σχετίζεται κυρίως με την «κοινωνική ζωή» του κάθε νοικοκυριού και συνεπάγεται κόστη διατροφής, δώρα, εορταστικά γεύματα κ.ά. πέρα από το ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης) για το μονομελές μέχρι και το πενταμελές νοικοκυριό. Επίσης, υποθέτουμε ότι θα μπορούσε εύλογα να περιλαμβάνει το ήμισυ του καθημερινού κόστους διατροφής των περίπου 18 ευρώ τον μήνα για τα ενήλικα άτομα του νοικοκυριού λόγω της ανάγκης παραμονής εκτός κατοικίας (στην απασχόλησή του) για ικανό χρονικό διάστημα. Όπως και για όλες τις άλλες κατηγορίες του προϋπολογισμού βασικών αναγκών, αυτή είναι η πρώτη φορά που υπολογίζεται το κόστος διατροφής και έτσι δεν μπορούν να γίνουν συγκρίσεις με το επίπεδό του τα προηγούμενα χρόνια.

ΠΙΝΑΚΑΣ Π1

Τιμές τροφίμων (ευρώ), διαχρονική εξέλιξη 2010-2013-2018-2022

Τύπος τροφής	Ποσότητα		2010	4/2013	2/2018	3/2022	11/2022
Γάλα	1 lt	ΔΕΛΤΑ	1	1,18	1,15	1,38 (+20%)*	1,38 (+20%)*
Γιαούρτι/Γαλακτοκομικά	3 τμχ.	Κρι-Κρι	1,75	1,78	1,88	1,90 (0%)	1,90 (0%)
Νιφάδες καλαμποκιού	375 γρ.	Kellogg's (σκέτα)	2,54	2,46	2,40	3,35 (+40%)	2,95 (+23%)
Κέικ	1 κιλό	7 Days	5,5	5	5,2	6,13 (+18%)	6,2 (+19%)
Ψωμί	Φραντζόλα (320 γρ.)		0,80	0,80	0,80	1 (+25%)	1 (25%)
Φρυγανιές ολικής άλεσης	375 γρ.	Elite	1,28	1,45	1,40	2 (+43%)	2,44 (74%)
Ντομάτα	1 κιλό		0,50	0,50-0,75	0,50	1,28 (156%)	1,27 (+154%)
Αγγούρι	1 τεμάχιο (330 γρ.)		0,30	0,30-0,45	0,30	0,48 (+60%)	0,50 (+67%)
Μαρούλι	1 τεμάχιο (330 γρ.)		0,30	0,30-0,40	0,30-0,40	0,60 (+50%)	0,7 (+75%)
Μακαρόνια	1 κιλό	Μέλισσα	1,62	1,64	1,65	2,0 (+21%)	2,2 (+33,3%)
Πατάτες	1 κιλό		0,50	0,50	0,50	0,78 (+56%)	0,97 (+94%)
Κοτόπουλο	1 κιλό		3,5	3,5	3,5	4,0 (+14%)	4,2 (+20%)
Σαρδέλα/Γόπα	1 κιλό		3	3	3,2	4,9 (53%)	5,0 (+56%)
Γαύρος	1 κιλό		3	4	3,5	4,2 (+20%)	5,0 (+43%)
Χοιρινό/Μοσχάρι	1 κιλό	χοιρινό	4	4	3,8	4,2 (+10%)	4,9 (29%)
		μοσχάρι	7,80	7,5	7,8	9 (+15%)	9,2 (+18%)
Ρύζι	1 κιλό	3 άλφα	3,40	3,06	3,10	4,7 (+51%)	3,5 (+13%)

Τύπος τροφής	Ποσότητα		2010	4/2013	2/2018	3/2022	11/2022
Μήλα (μόνο χειμώνα)	1 κιλό		0,50	0,55	0,50	1,35 (170%)	1 (+100%)
Πορτοκάλια	1 κιλό		0,40	0,56	0,50	0,79 (+60%)	0,80 (+60%)
Ροδάκινα (μόνο καλοκαίρι)	1 κιλό		0,60	0,80	0,70	–	1 (+43%)
Ελιές	1 κιλό		4	4,2	4,0	5,0 (+25%)	6,0 (+50%)
Κολοκύθια	1 κιλό		0,50	0,50-1,00	0,50	1,75 (+250%)	1,30 (+160%)
Ραδίκια	1 κιλό		0,50	0,50-1,00	0,50	1 (+100%)	1,45 (+190%)
Φασόλια ξηρά	1 κιλό	3 άλφα	3,20	3,06	3,10	4,1 (+32%)	4,0 (+29%)
Κουνουπίδι	1 κιλό		0,5	0,50-0,80	0,55	1,48 (+170%)	1,35 (+140%)
Φακές	1 κιλό	3 άλφα	2,84	2,52	2,55	3,5 (+37%)	4,0 (+57%)
Ελαιόλαδο	1 κιλό		3,5	3,5	3,5	6,0 (+71%)	6,0 (+71%)
Αυγά	1 τμχ.		0,10	0,12	0,12	0,25 (+100%)	0,27 (+125%)
Κρασί (χύμα)	1 κιλό		–	2,50	2,50	2,80 (+12%)	2,8 (+12%)
Καφές (ελλην.)	1 κιλό	Λουμίδης	–	10,0	10,8	16,2 (+50%)	20,0 (+85%)
Αλάτι	1 κιλό		–	1,60	1,60	2 (+25%)	1,5 (-6,2%)
Ζάχαρη	1 κιλό			1	1	1,15 (+15%)	1,15 (+15%)
Φέτα/Γαλακτοκομικά	1 κιλό	βαρελίσια	6,5	7,00	7,00	10,8 (+54%)	11,1 (+58%)
Κίτρινο τυρί/ Γαλακτοκομικά	1 κιλό	Milner	9	8,50	8,50	12,10 (+42%)	15,5 (+83%)

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί

Σημείωση: Ο αστερίσκος (*) δηλώνει ποσοστιαία μεταβολή σε σχέση με το 2018.

ΠΙΝΑΚΑΣ Π2

Ποσοστιαία μεταβολή τιμών και κόστος διατροφής (2018, 2022)

Αγαθό	Φεβρουάριος 2018	%ΔΡ	Νοέμβριος 2022
Γάλα	3,8	0,20	4,56
Γιαούρτι/Γαλακτοκομικά	11,08	0,01	11,09
Δημητριακά	12,35	0,23	15,19
Κέικ	2,13	0,19	2,53
Ψωμί	5,9	0,25	7,38
Φρυγανιές ολικής άλεσης	1,46	0,74	2,54
Ντομάτες	3,01	1,54	7,65
Αγγούρι	3,52	0,67	5,88
Μαρούλι	2,35	0,75	4,11
Ζυμαρικά	0,84	0,33	1,12
Πατάτες	0,87	0,94	1,69
Κοτόπουλο	6,62	0,20	7,94
Σαρδέλα/Γόπα	5,68	0,56	8,86
Γαύρος	2,84	0,43	4,06
Μοσχάρι	2,8	0,29	3,61
Ρύζι	1,75	0,13	1,98
Μήλα (για τον χειμώνα)	1,216	1,00	2,43
Πορτοκάλια	1,41	0,60	2,26
Ροδάκινα (για το καλοκαίρι)	1,46	0,43	2,09
Ελιές	0,02	0,50	0,03
Κολοκύθια	0,42	1,60	1,09
Ραδίκια	0,32	1,90	0,93
Ξηρά φασόλια	1,38	0,29	1,78
Κουνουπίδι	0,14	1,36	0,33
Φακή	1,22	0,57	1,92
Ελαιόλαδο	6,38	0,71	10,91
Αυγά	1,29	1,25	2,90
Κρασί (χύμα)	9,68	0,00	9,68
«Κουλούρι Θεσσαλονίκης»	-	-	-
Ελληνικός καφές	5	0,85	9,25
Αλάτι	0,16	-0,06	0,15
Ζάχαρη	1	0,15	1,15
	98,096		**137,08**
			88,61 (< 16 ετών)

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί

06

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ένδυση-Υπόδηση

Στην κατηγορία ένδυση-υπόδηση προχωρήσαμε σε δραστική αναθεώρηση όσον αφορά το ύψος και τη σύνθεση του καλαθιού αξιών χρήσης στο οποίο είχαμε καταλήξει στην αρχική μελέτη, η οποία ας σημειωθεί ότι ολοκληρώθηκε στις αρχές της οικονομικής κρίσης, δηλαδή αρκετά πριν να αρχίσει η προς τα κάτω βίαιη προσαρμογή του βιοτικού επιπέδου για τη συντριπτική πλειονότητα του πληθυσμού. Σε σχέση με τον αρχικό δείκτη (του 2010), υιοθετήσαμε τρεις βασικές μεταβολές στις υποθέσεις. Πρώτον, η αναγκαία ποσότητα των αξιών χρήσης ένδυσης-υπόδησης έχει μειωθεί ουσιαστικά, αντανακλώντας και τη δραστική μείωση του βιοτικού επιπέδου που έχει συμβεί στα χρόνια της κρίσης που μεσολάβησαν, ενώ παράλληλα παίρνουμε υπόψη μόνο τις ανάγκες (ροές) που προκύπτουν κατά τη διάρκεια του έτους, υποθέτοντας ότι υπήρχε και υπάρχει ένα επαρκές απόθεμα αξιών χρήσης ένδυσης-υπόδησης. Δεύτερον, έχουμε υποθέσει ότι οι απαιτούμενες αξίες χρήσης είναι καλύτερης ποιότητας και αποτιμώνται περισσότερο, κατά μέσο όρο, σε σχέση με αυτές του 2010, δικαιολογώντας εν μέρει και τη χαμηλότερη συχνότητα αναπλήρωσής τους. Τρίτον, συνυπολογίζοντας και τα παραπάνω, θεωρούμε ότι είναι ευκολότερο να κατασκευαστεί πρώτα ένας προϋπολογισμός βασικών αναγκών για την ένδυση-υπόδηση και κατόπιν να κατασκευαστεί το όριο/κατώφλι της απόλυτης φτώχειας στο επίπεδο των τριών τετάρτων του προϋπολογισμού βασικών αναγκών. Επίσης, υποθέτουμε, όπως και με τη διατροφή, ότι οι ανάγκες του κάθε παιδιού του νοικοκυριού (υποθέτουμε ότι είναι κάτω των 16 ετών) ανέρχονται στο 75% του κόστους που επιβαρύνει τον ενήλικα. Το συνολικό και μηνιαίο κόστος ένδυσης-υπόδησης ανά ενήλικα διαμορφώνεται όπως φαίνεται στον παρακάτω Πίνακα 6.1 για τον προϋπολογισμό βασικών αναγκών (οι τιμές που χρησιμοποιούνται είναι από τις χαμηλότερες της αγοράς και σίγουρα κάτω από τη μέση για κάθε είδος). Στον Πίνακα 6.2 παρουσιάζεται το μηνιαίο κόστος ένδυσης-υπόδησης του προϋπολογισμού

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.1

Ένδυση-Υπόδηση: Εκτίμηση του ετήσιου και μηνιαίου κόστους σε προϋπολογισμό βασικών αναγκών

Είδος	Ποσότητα (ετήσια)	Τιμή	Κόστος (ετήσιο)	Μηνιαίο κόστος
Ένδυση				
Παντελόνια (αμπιγέ και καθημερινά)	2	60	120	10,0
Πουκάμισα (αμπιγέ και καθημερινά)	2	40	80	6,7
Σακάκια	0,5	80	40	3,3
Πουλόβερ	0,5	40	20	1,7
Κοστούμια	0,33	180	60	5
Μπουφάν	0,5	80	40	3,3
Αθλητική φόρμα	0,5	60	30	2,5
Κάλτσες	5	5	25	2
Σλιπ	5	6	30	2,5
Φανέλες	5	6	30	2,5
Μαγιό	0,25	40	10	0,8
Σύνολο ένδυσης			**485**	**40,3**
Υπόδηση				
Παπούτσια	2	70	140	11,7
Παντόφλες/Πέδιλα (χειμ.-καλοκ.)	1	25	25	2,1
Τσάντες	–			
Σύνολο υπόδησης			**165**	**13,8**
Σύνολο ένδυσης-υπόδησης			**650**	**54,1**

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί

βασικών αναγκών για τα διάφορα είδη νοικοκυριών και, τέλος, στον Πίνακα 6.3 παρουσιάζεται το όριο/κατώφλι φτώχειας ως ποσοστό 75% του προϋπολογισμού βασικών αναγκών από το μονομελές μέχρι και το πενταμελές νοικοκυριό.

Σε κάθε περίπτωση η λεπτομερειακή καταγραφή των αξιών χρήσης και των τιμών τους επιτρέπει την κριτική εξέταση και την πιθανή προσαρμογή του συνολικού κόστους στα διάφορα βιοτικά επίπεδα που εξετάζονται κάθε φορά, ιδίως, όταν τροποποιούνται ουσιαστικά οι τιμές, οι ανάγκες, οι κοινωνικές συνήθειες και τα έθιμα, όπως είναι σίγουρο ότι έχει συμβεί σε μεγάλο βαθμό κατά το χρονικό διάστημα 2010-2022.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.2

Προϋπολογισμός βασικών αναγκών: Ένδυση-Υπόδηση

Κατηγορία	Μονομελές	Διμελές	Τριμελές	Τετραμελές	Πενταμελές
Ένδυση	40,3	80,6	110,6	140,6	170,7
Υπόδηση	13,8	27,6	38,0	48,4	58,8
Σύνολο	54,1	108,2	148,6	189,0	229,5

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.3

Προϋπολογισμός κατωφλιού απόλυτης φτώχειας: Ένδυση-Υπόδηση

Κατηγορία	Μονομελές	Διμελές	Τριμελές	Τετραμελές	Πενταμελές
Ένδυση	30,2	60,5	83,0	105,5	128,0
Υπόδηση	10,4	20,7	28,5	36,3	44,1
Σύνολο	40,6	81,2	111,5	141,8	172,1

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί

Στον Πίνακα 6.4 παρακάτω παρουσιάζεται η σύγκριση του προϋπολογισμού που αντιστοιχεί στο όριο/κατώφλι της απόλυτης φτώχειας, όσον αφορά την ένδυση-υπόδηση για τα τυπικά νοικοκυριά (μονομελές έως τετραμελές), με τον αντίστοιχο προϋπολογισμό/κόστος της αρχικής μελέτης του 2010 για την ένδυση-υπόδηση. Στην τελευταία γραμμή του πίνακα φαίνεται ότι με τις τρέχουσες υποθέσεις το όριο απόλυτης φτώχειας για την κατηγορία αυτή έχει προσαρμοσθεί στο μισό σχεδόν για κάθε τύπο νοικοκυριού συγκρινόμενο με το αντίστοιχο όριο δώδεκα χρόνια νωρίτερα, λόγω κυρίως της μεταβολής προς τα κάτω στις θεωρούμενες ως αναγκαίες ποσότητες που έχουν συνοδεύσει την πτώση του βιοτικού επιπέδου στην περίοδο αυτή. Να σημειωθεί ότι, όπως έχουμε αναφέρει σε προηγούμενο κεφάλαιο, σύμφωνα με τις Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών, η κατηγορία ένδυση-υπόδηση έχει καταγράψει από τις μεγαλύτερες ποσοστιαίες μειώσεις στη μέση δαπάνη των νοικοκυριών μεταξύ των ετών 2008 και 2020, περίπου 64%. Είναι, επομένως, φυσιολογικό και αναμενόμενο το κατώφλι της φτώχειας να έχει σημειώσει μικρότερη ποσοστιαία πτώση, καθώς υπάρχει μια συγκράτηση προς τα κάτω αυτής της μείωσης για τα σχετικά χαμηλότερα

εισοδήματα, τα οποία είχαν μικρότερο περιθώριο για μείωση των αγορών τους. Είναι πάντως ενδιαφέρουσα η διαφορά στα μοτίβα μεταβολής του κόστους της διατροφής και της ένδυσης-υπόδησης μεταξύ 2010 και 2022. Το κόστος διατροφής έχει αυξηθεί μεταξύ 30% και 40% ως αποτέλεσμα των σταθερών αναγκαίων ποσοτήτων και των αυξημένων τιμών, ενώ το κόστος ένδυσης και υπόδησης έχει μειωθεί κατά 50% περίπου αποκλειστικά σχεδόν λόγω της μείωσης των αναγκαίων ποσοτήτων, με πολύ μικρές μεταβολές στις τιμές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.4

Προϋπολογισμός κατωφλιού απόλυτης φτώχειας 2022 και σύγκριση με το κατώφλι απόλυτης φτώχειας του 2010: Ένδυση-Υπόδηση

Κατηγορία	Μονομελές	Διμελές	Τριμελές	Τετραμελές
Ένδυση 2022	30,2	60,5	83,0	105,5
Υπόδηση 2022	10,4	20,7	28,5	36,3
Σύνολο 2022	40,6	81,2	111,5	141,8
Ένδυση 2010	51,4	111,3	154,4	197,5
Υπόδηση 2010	22,2	50,3	77,4	104,5
Σύνολο 2010	73,6	161,6	231,8	302
Σύνολο ένδυση-υπόδηση 2022 – Σύνολο ένδυση-υπόδηση 2010	**0,55**	**0,50**	**0,48**	**0,47**

Πηγή: Λαμπρινίδης κ.ά. (2010)

Σημείωση: Στη μελέτη του 2010 υπήρχαν τέσσερις ξεχωριστές εκτιμήσεις για το κόστος ένδυσης-υπόδησης για άνδρα, γυναίκα, ανήλικο αγόρι, ανήλικο κορίτσι.

07

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Σύνοψη. Ενδεικτικά αποτελέσματα και συμπεράσματα

Έχοντας ολοκληρώσει τη λεπτομερειακή επανεξέταση του κόστους σχεδόν όλων των γενικών κατηγοριών αναγκών που περιέχονται στον προϋπολογισμό βασικών αναγκών και στον προϋπολογισμό απόλυτης φτώχειας, τους οποίους κατασκευάζουμε εδώ, αναφέρουμε παρακάτω τα βασικά σημεία που σηματοδοτούν οριακές ή πιο ουσιαστικές μεταβολές στις υποθέσεις κατασκευής του καλαθιού αγαθών του ορίου απόλυτης φτώχειας (Προϋπολογισμού Φτώχειας – ΠΦ) σε σχέση με προηγούμενες δημοσιευμένες και αδημοσίευτες μελέτες μας, καθώς και τις βασικές υποθέσεις του τυπικού προϋπολογισμού βασικών αναγκών (standard or Basic Needs Budget – BNB), ο οποίος κατασκευάζεται εδώ για πρώτη φορά. Στον Πίνακα 7.1 παρουσιάζονται για κάθε κατηγορία ανάγκης οι υποθέσεις που υιοθετούμε για τη σχέση και την αναλογία του ορίου φτώχειας και του ορίου του προϋπολογισμού βασικών αναγκών:

α) Για λόγους χώρου επαναλαμβάνουμε την παρουσίαση ξεχωριστά και αναλυτικά μόνο των βασικών αποτελεσμάτων της δειγματοληψίας τιμών των ενοικίων κατοικίας (για την περίοδο Φεβρουαρίου 2022). Για μια αναλυτική παρουσίαση της μεθόδου που ακολουθείται εδώ καθώς και για προηγούμενα αποτελέσματα παραπέμπουμε στους Λαμπρινίδης κ.ά. (2010), Labrinidis et al. (2010, 2012), Μανιάτης και Μπασιάκος (2020). Παρακάτω, βέβαια, εισάγουμε και συζητάμε για πρώτη φορά τις πρόσθετες λεπτομέρειες και τα στοιχεία από την Eurostat για τον πιο ακριβή και λεπτομερή προσδιορισμό της επιβάρυνσης του ενοικίου ή του στεγαστικού δανείου ανά τύπο νοικοκυριού. Με τη μέθοδο και τα στοιχεία αυτά αποτυπώνεται πλέον με ακρίβεια το κόστος στέγασης για εκείνα τα νοικοκυριά (λίγο περισσότερα από το ένα τρίτο του συνόλου) που δεν διαθέτουν ιδιόκτητη κατοικία απαλλαγμένη από στεγαστικό δάνειο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7.1

Υποθέσεις κατασκευής Προϋπολογισμού Φτώχειας (ΠΦ) και Προϋπολογισμού Βασικών Αναγκών (Basic Needs Budget – BNB)

Κατηγορία ανάγκης	Όριο Προϋπολογισμού Φτώχειας (ΠΦ)	Όριο Προϋπολογισμού Βασικών Αναγκών (BNB)
1. Διατροφή – ποτά – καπνός – αλκοόλ	ΠΦ	(ΠΦ * 1,25) + 9 ευρώ για ενήλικες (ΠΦ * 1,2) για ανήλικα παιδιά
2. Ένδυση-υπόδηση		
Ένδυση	BNB * 0,75	BNB
Υπόδηση	BNB * 0,75	BNB
3. Κατοικία (ενοίκιο – ύδρευση – ενέργεια – θέρμανση – φόροι κ.ά.)		
Ενοίκιο	«Χαμηλά»	Μέσος όρος για «Χαμηλά» και Αθήνα
Ύδρευση-αποχέτευση	ΠΦ	ΠΦ
Ενέργεια	ΠΦ	ΠΦ * 1,3
Θέρμανση	ΠΦ	ΠΦ * 1,3
Κοινόχρηστα	ΠΦ	ΠΦ * 1,2
Φόροι/Τέλη και ΕΡΤ	ΠΦ	ΠΦ
(μικροεπισκευές)	ΠΦ	ΠΦ
4. Μεταφορές	ΠΦ	ΠΦ * 2
5. Τηλεπικοινωνίες		
Σταθερό τηλέφωνο και ίντερνετ	ΠΦ	ΠΦ * 1,5
Κινητό τηλέφωνο	ΠΦ	ΠΦ * 1,5
6. Εκπαίδευση	BNB * 0,80	BNB
7. Υγεία – φάρμακα –εξετάσεις κ.ά.	ΠΦ	ΠΦ * 2
8. Πάγια/Διαρκή αγαθά – αναλώσιμα	ΠΦ	ΠΦ * 1,5
9. Αναψυχή – πολιτισμός – κοινωνική ζωή	ΠΦ	ΠΦ * 2
10. Φροντίδα παιδιών/ΕΝΦΙΑ	–/ΠΦ	–/ΠΦ
11. Διάφορες άλλες ανάγκες (άθληση, διακοπές κ.ά.)	ΠΦ	ΠΦ * 2

Πηγή: Ίδιες αναλύσεις

ΠΙΝΑΚΑΣ 7.2

Μέσες τιμές ενοικίου, σε ευρώ, ανά μέγεθος νοικοκυριού και περιοχή (Φεβρουάριος 2022)

Νοικοκυριό	1	2	3	4	5
Περιοχή					
«Χαμηλά»	369,31	416,67	536,55	614,96	664,14
Αθήνα	347,09	483,84	578,69	715,42	800,105
Συνολικά	359,13	438,75	549,03	638,72	696,41

Πηγή: Χρυσή Ευκαιρία, ίδιοι υπολογισμοί

Όπως αναφέραμε παραπάνω στο σχετικό τμήμα της μελέτης, τα ενοίκια για όλους τους τύπους νοικοκυριών (μη επιπλωμένα διαμερίσματα μέσου εμβαδού, από 30 τ.μ. για το μονομελές έως 105 τ.μ. για το πενταμελές), έπειτα από μια περίοδο σχετικής στασιμότητας –μέχρι περίπου το 2018–, παρουσιάζονται αρκετά αυξημένα (βλ. Πίνακα 7.2) στη δειγματοληψία που έγινε τον Φεβρουάριο του 2022 σε όλες τις περιπτώσεις, για όλα τα είδη νοικοκυριών και για όλες τις περιοχές (του λεκανοπεδίου Αττικής), για λόγους που μπορεί να συζητιούνται αρκετά στον δημόσιο διάλογο κατά την πρόσφατη και τρέχουσα συγκυρία, χωρίς, ωστόσο, να υπάρχει ακόμη μια επικρατούσα ή ομόφωνη άποψη. Πάντως, είναι σίγουρο ότι οι βασικοί παράγοντες της αύξησης των τιμών σχετίζονται με την επέκταση της χρήσης βραχυχρόνιας μίσθωσης, όπως και λόγω και της αυξημένης τουριστικής κίνησης από την πλευρά της ζήτησης, με τη μη ανανέωση του αποθέματος των κατοικιών κατά την πολύχρονη περίοδο της κρίσης από την πλευρά της προσφοράς, με την απουσία κρατικής στεγαστικής πολιτικής που θα επηρέαζε και τη ζήτηση και την προσφορά κατοικίας σε μεσοπρόθεσμο χρονικό ορίζοντα κ.ά. Σε κάθε περίπτωση, η σημαντική αύξηση των ενοικίων δεν φαίνεται να αποτελεί κάποιο παροδικό φαινόμενο αλλά, αντίθετα, κατά πάσα πιθανότητα πρόκειται πλέον για ένα μόνιμο χαρακτηριστικό του κόστους στέγασης, το οποίο αποτελεί, με διαφορά, το μεγαλύτερο κόστος του προϋπολογισμού των νοικοκυριών που δεν διαθέτουν ιδιόκτητη κατοικία (ή διαθέτουν μεν τυπικά, αλλά αυτή είναι επιβαρυμένη με στεγαστικό δάνειο που συνήθως είναι μεγαλύτερο από το ενοίκιο αγοράς).

Να σημειωθεί, επίσης, η σημαντική υπόθεση, ότι, δηλαδή, στην τρέχουσα μελέτη παίρνουμε υπόψη στη διαμόρφωση του ορίου φτώχειας μόνο τα ενοίκια των «χαμηλών» (εισοδηματικά και από άποψη ύψους ενοικίου, εκτός από τα μικρότερα

διαμερίσματα για μονομελή νοικοκυριά όπου τα «χαμηλά», μάλλον λόγω μειωμένης προσφοράς, είναι κατά τι ακριβότερα από αυτά του κέντρου της Αθήνας) περιοχών. Η λογική αιτιολογία για αυτήν την επιλογή είναι ότι τα νοικοκυριά χαμηλού εισοδήματος θα τείνουν να προσαρμόζονται (αν και όχι απόλυτα) γεωγραφικά προς τα φθηνότερα διαμερίσματα κάθε κατηγορίας. Αντίστοιχα, για την κατασκευή του κόστους στέγασης του προϋπολογισμού βασικών αναγκών χρησιμοποιούμε τον σταθμισμένο μέσο όρο των «χαμηλών» περιοχών και του κέντρου της Αθήνας που δίνει υψηλότερη εκτίμηση από αυτήν των «χαμηλών» ενοικίων. Σε σχέση δε με προηγούμενες μελέτες, αγνοούμε εντελώς τα ενοίκια στις «υψηλές» ή πιο ακριβές περιοχές και δήμους, επιλογή που συνάδει με την προσπάθεια διαμόρφωσης ενός «μετρίου κόστους» (moderate cost) προϋπολογισμού βασικών αναγκών και ενός προϋπολογισμού φτώχειας, αλλά πιθανότατα υποεκτιμά σε κάποιον βαθμό το πραγματικό κόστος στέγασης.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat για το 2021 (βλ. στον Πίνακα 7.3 την εξέλιξη από το 2008, η οποία δείχνει σχετικά μικρές μεταβολές και άρα μπορούμε να θεωρήσουμε το τελευταίο έτος ως αντιπροσωπευτικό), το ποσοστό των νοικοκυριών στο σύνολο της χώρας που διέμεναν σε δική τους κατοικία χωρίς στεγαστικό δάνειο ήταν 61,5%, το ποσοστό των νοικοκυριών με στεγαστικό δάνειο ήταν 11,8%, το ποσοστό των νοικοκυριών που επιβαρύνονταν με ενοίκιο αγοράς ήταν 20,3% και το ποσοστό των νοικοκυριών που δεν κατοικούσαν σε ιδιόκτητη κατοικία και πλήρωναν μειωμένο ενοίκιο ή τους είχε παραχωρηθεί δωρεάν ήταν 6,3%. Από τα στοιχεία του Πίνακα 7.3 συμπεραίνουμε ότι για το 2021 η επιβάρυνση του ενοικίου αγοράς, του (συνήθως μεγαλύτερου όπως είναι λογικό) στεγαστικού δανείου και κάποιου (υποθέτουμε ότι ισχύει για τα μισά από τα καταγραφόμενα νοικοκυριά) μειωμένου ενοικίου αφορά 20,3 + 11,8 + 3,2 = 35,3% περίπου του συνόλου των νοικοκυριών. Απλοποιώντας κάπως, θα μπορούσαμε να εφαρμόσουμε τα ενοίκια αγοράς που βρίσκουμε στην έρευνα ενοικίων για κάθε τύπο νοικοκυριού στα νοικοκυριά του ποσοστού αυτού (0,353) για να κατασκευάσουμε έναν αντιπροσωπευτικό ενιαίο σταθμισμένο δείκτη κόστους ενοικίου για κάθε είδος νοικοκυριού.

Όμως, με βάση τα πιο λεπτομερή στοιχεία κατοικίας της Eurostat ανά τύπο νοικοκυριού (βλ. Πίνακα 7.4), μπορούμε, συνθέτοντας τα παραπάνω, να διαφοροποιήσουμε τον ενιαίο σταθμισμένο συντελεστή του 0,353 σε πέντε διαφορετικούς πιο συγκεκριμένους και σχετικούς για κάθε κατηγορία νοικοκυριού συντελεστές (από το μονομελές μέχρι και το πενταμελές νοικοκυριό).

ΠΙΝΑΚΑΣ 7.3

Ιδιόκτητες, με ενοίκιο, με στεγαστικό δάνειο, με μειωμένο ενοίκιο κατοικίες (2008-2021)

Κατοικίες	2008	2010	2012	2021
Ιδιόκτητη	63,8	59,8	60,7	61,5
Με στεγαστικό δάνειο	12,9	17,5	15,2	11,8
Με ενοίκιο αγοράς	18,0	18,2	18,2	20,3
Με μειωμένο ενοίκιο	5,4	4,6	5,9	6,4
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0

Πηγή: Eurostat (2022)

ΠΙΝΑΚΑΣ 7.4

Ιδιόκτητες, με ενοίκιο, με στεγαστικό δάνειο, με μειωμένο ενοίκιο κατοικίες, ανά τύπο νοικοκυριού (2021)

Κατοικίες	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Σύνολο	**10,1**	**22,4**	**1,4**	**10,9**	**18,6**	**15,9**	**9,9**	**10,9**	**100**
Ιδιόκτητη	6,0	16,3	0,6	4,8	14,9	6,8	4,6	7,5	61,5
Με στεγαστικό δάνειο	0,4	1,5	0,1	1,3	1,9	2,7	1,9	2,0	11,8
Με ενοίκιο αγοράς	2,7	3,6	0,5	4,1	1,3	5,0	2,2	1,1	20,3
Με μειωμένο ενοίκιο	1,0	1,0	0,2	0,7	0,5	1,4	1,1	0,4	6,4
«Ενοίκιο»	**3,6**	**5,6**	**0,7**	**5,8**	**3,5**	**8,4**	**4,7**	**3,3**	**35,3**
«Ενοίκιο»/Σύνολο	0,36	0,25	0,50	0,53	0,19	0,53	0,47	0,30	0,35

Πηγή: Eurostat (2022)

Σημείωση: Οι κατοικίες έχουν ταξινομηθεί ως εξής: 1 = μονομελές νοικοκυριό, 2 = διμελές (δύο ενήλικες), 3 = μονογονεϊκό νοικοκυριό, 4 = δύο ενήλικες και ένα εξαρτώμενο παιδί, 5 = τρεις ή περισσότεροι ενήλικες, 6 = δύο ενήλικες με δύο εξαρτώμενα παιδιά, 7 = δύο ενήλικες με τρία εξαρτώμενα παιδιά, 8 = τρεις ενήλικες με εξαρτώμενα παιδιά, 9 = Σύνολο.

Στον Πίνακα 7.5 παρατηρούμε ότι για τα μονομελή νοικοκυριά δεν υπάρχει ουσιαστική διαφοροποίηση στην επιβάρυνση «ενοικίου» που αφορά το 36% σε σχέση με τον ενιαίο σταθμικό μέσο επιβάρυνσης «ενοικίου» για όλα τα νοικοκυριά, που είναι

35,3% (0,353). Για τα διμελή νοικοκυριά το «ενοίκιο» αφορά το 26% αντί για 35,3% που αφορά το σύνολο των νοικοκυριών, ενώ για τα τριμελή, τετραμελή και πενταμελή νοικοκυριά η επιβάρυνση του «ενοικίου» είναι ελαφρά μεγαλύτερη (38%, 41% και 38%, αντίστοιχα) του σταθμικού μέσου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7.5

Κατοικίες ιδιόκτητες, με ενοίκιο, με στεγαστικό δάνειο, με μειωμένο ενοίκιο, ανά τύπο νοικοκυριού (2021)

Κατοικίες	1	2	3	4	5	Σύνολο
Σύνολο	10,1	23,8	20,2	25,2	20,8	100
Ιδιόκτητη	6,0	16,9	12,3	14,2	12,1	61,5
Με στεγαστικό δάνειο	0,4	1,6	2,3	3,7	3,9	11,8
Με ενοίκιο αγοράς	2,7	4,1	4,8	5,7	3,3	20,3
Με μειωμένο ενοίκιο	1,0	1,2	1,0	1,7	1,5	6,3
«Ενοίκιο»	**3,6**	**6,3**	**7,6**	**10,3**	**8,0**	**35,3**
«Ενοίκιο»/Σύνολο	0,36	0,26	0,38	0,41	0,38	0,353

Πηγή: Eurostat (2022)
Σημείωση: Οι στήλες 1, 2, 3, 4, 5, 6 είναι οι στήλες του προηγούμενου Πίνακα.

Με αυτόν τον τρόπο πάντως εξασφαλίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό ότι το κόστος του ενοικίου υπολογίζεται με σχετική ακρίβεια σύμφωνα με το ποσοστό κάθε τύπου νοικοκυριού που πραγματικά επιβαρύνεται με αυτό, αποφεύγοντας και την υπερεκτίμηση και την υποεκτίμηση του κόστους αυτού στις επιμέρους κατηγορίες νοικοκυριών.

Γίνεται, επίσης, μια πρώτη προσπάθεια προσέγγισης του κόστους του Ενιαίου Φόρου Ιδιοκτησίας Ακινήτων (ΕΝΦΙΑ) για τα σχετικά νοικοκυριά (αυτά δηλαδή με ιδιόκτητη κατοικία, είτε αυτή είναι απαλλαγμένη από στεγαστικό δάνειο είτε όχι), τα οποία εκτιμώνται περίπου στο 74% του συνόλου σύμφωνα με τους Πίνακες 7.4 και 7.5. Από τα παραδείγματα του Υπουργείου Οικονομικών για την επιβάρυνση του ΕΝΦΙΑ το 2022, βλέπουμε ότι διαμέρισμα στο Αιγάλεω, 1ου ορόφου 100 τ.μ., εικοσαετίας, με τιμή ζώνης στα 1.300 ευρώ, πληρώνει ετήσιο φόρο 220,50 ευρώ και το ίδιο ακριβώς ισχύει για αντίστοιχο διαμέρισμα στην Καισαριανή, δηλαδή για δύο δήμους αντιπροσωπευτικούς των περιοχών στις οποίες εστιάζει η μελέτη μας. Απλο-

ποιώντας και υποθέτοντας ένα μηνιαίο κόστος ίσο με 20 ευρώ μας δίνει μια μηνιαία αδιαφοροποίητη επιβάρυνση (20 × 0,74 = 14,8 ευρώ) ΕΝΦΙΑ για όλους τους τύπους νοικοκυριών.

β) Στις άλλες δαπάνες που σχετίζονται με τη στέγαση, οι δαπάνες για θέρμανση και ηλεκτρική ενέργεια παρουσιάζονται αρκετά μεγαλύτερες σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια ως αποτέλεσμα της ενεργειακής κρίσης και των πολύ αυξημένων τιμών ενέργειας, οι οποίες επιπλέον δεν έχουν σταθεροποιηθεί ακόμη και ούτε καν είναι γενικά γνωστός και σταθεροποιημένος ο ακριβής τρόπος καθορισμού τους. Για αυτό δεν είναι δυνατόν να υπάρξει οριστική και αξιόπιστη εκτίμηση, τουλάχιστον, σε αυτήν τη φάση της μελέτης. Είναι χαρακτηριστικό ότι λόγω των πολύ υψηλών τιμών κυβερνήσεις στην Ευρώπη και σίγουρα στην Ελλάδα προτρέπουν τα νοικοκυριά για δραστικά μειωμένη χρήση ηλεκτρικής ενέργειας και μέχρι και μηδενική χρήση φυσικού αερίου. Οι πρωτόγνωρες σε ύψος και μεταβλητότητα τιμές ενέργειας κάνουν πολύ δύσκολη την αγκύρωση της απαιτούμενης ποσότητας σε κάποια σχετικά σταθερή και λογική ποσότητα σχετιζόμενη με την ικανοποίηση κάποιου επιπέδου ανάγκης που να έχει εφαρμογή για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο από την τρέχουσα εβδομάδα ή τον τρέχοντα μήνα. Σε κάθε περίπτωση, σημειώνουμε εδώ ότι, για την κατασκευή του προϋπολογισμού βασικών αναγκών όσον αφορά τη θέρμανση (αποκλειστικά με πετρέλαιο, ενώ αποκλείουμε το πολύ πιο ευμετάβλητο σε τιμή και ακριβότερο φυσικό αέριο) και την ηλεκτρική ενέργεια, αυξάνουμε κατά 30% τις (πολύ λιτές) αντίστοιχες δαπάνες για το κατώφλι απόλυτης φτώχειας. Επίσης, για τις σχετικά μικρές δαπάνες που αφορούν φόρους και τέλη (μη συμπεριλαμβανομένου εδώ του ΕΝΦΙΑ), ύδρευση και αποχέτευση, κοινόχρηστα και ΕΡΤ δεν σημειώνονται ουσιαστικές μεταβολές σε σχέση με το παρελθόν, ενώ κάνουμε την υπόθεση ότι δεν υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ του προϋπολογισμού φτώχειας και του προϋπολογισμού βασικών αναγκών για τις δαπάνες αυτές, εκτός από τα κοινόχρηστα που αυξάνονται κατά 20%. Αντίθετα, οι άλλες υποθέσεις για χρήση και αντικατάσταση αξιών χρήσης που σχετίζονται με την κατοικία (εξοπλισμός κουζίνας και μπάνιου), την υγιεινή και την καθαριότητα δίνουν υψηλότερες δαπάνες για την τρέχουσα περίοδο σε σχέση με προηγούμενα χρόνια, με ελαφρά μειωμένες ποσότητες και αυξημένες τιμές. Πάντως για τη γενικότερη κατηγορία πάγια/διαρκή αγαθά και αναλώσιμα (διαρκή αγαθά οικιακής χρήσης – οικιακά είδη άμεσης κατανάλωσης και οικιακές υπηρεσίες είναι η αντίστοιχη κατηγορία στην Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών και αντιπροσωπεύει το 4,5% της συνολικής δαπάνης του μέσου νοικοκυριού για το 2021), επειδή περιλαμβάνουμε με λεπτομέρεια όλες σχεδόν τις σχετικές αξίες χρήσης, χρησιμοποιούμε αγαθά με ιδιαί-

τερα φθηνές τιμές υπερεκτιμώντας έτσι το χρονικό διάστημα χρήσης τους και υποεκτιμώντας το πραγματικό κόστος τους. Πρόκειται, πάντως, για μια κατηγορία δαπάνης που μειώθηκε δραματικά σε τρέχουσες τιμές κατά 57,5% μεταξύ 2008 και 2021, υποδηλώνοντας ότι συγγενεύει τουλάχιστον με τα τυπικά αγαθά πολυτελείας. Για τον προϋπολογισμό βασικών αναγκών αυξάνουμε τα κόστη του προϋπολογισμού φτώχειας που αφορούν την κατηγορία πάγια/διαρκή αγαθά και αναλώσιμα κατά 50%.[39] Για τις αναγκαίες μικροεπισκευές υποθέτουμε ένα μικρό μηνιαίο ποσό 15-30 ευρώ ανάλογα με τον τύπο νοικοκυριού, το οποίο παραμένει το ίδιο και για τον προϋπολογισμό βασικών αναγκών.

γ) Οι δαπάνες για τηλεπικοινωνίες απλοποιούνται και περιορίζονται στην πιο οικονομική διαθέσιμη χρήση σταθερής τηλεφωνίας και διαδικτύου καθώς και στην πιο οικονομική χρήση κινητής τηλεφωνίας (για τους δύο ενήλικες και το ένα παιδί του πενταμελούς νοικοκυριού) τουλάχιστον όσον αφορά το όριο απόλυτης φτώχειας. Για τον προϋπολογισμό βασικών αναγκών αυξάνουμε τη δαπάνη του ορίου φτώχειας κατά 50% εκτιμώντας ότι υπό κανονικές συνθήκες χρειάζεται λελογισμένη χρήση των υπηρεσιών τηλεπικοινωνίας. Χρήση υπηρεσιών τηλεπικοινωνίας υποθέτουμε ότι κάνουν σε συστηματική βάση τα ενήλικα άτομα και ένα από τα παιδιά του νοικοκυριού.

δ) Επίσης απλοποιείται και μειώνεται δραστικά η δαπάνη για μεταφορές-μετακινήσεις την οποία περιορίζουμε στην αγορά μηνιαίας κάρτας απεριόριστων διαδρομών με μέσα μαζικής μεταφοράς και για τα δύο ενήλικα (και υποτίθεται εργαζόμενα) μέλη του νοικοκυριού, χωρίς να συμπεριλαμβάνουμε οποιοδήποτε κόστος μετακίνησης για τα υπόλοιπα μέλη του νοικοκυριού. Και οι δύο τελευταίες υποθέσεις ελάχιστης ικανοποίησης των αναγκών (για τηλεπικοινωνίες και μετακινήσεις-μεταφορές) σχετίζονται με την κατασκευή του προϋπολογισμού που αντιστοιχεί στο όριο/κατώφλι της απόλυτης φτώχειας. Ενδεικτικά, θα μπορούσαμε να διπλασιάσουμε τις ελάχιστες αυτές δαπάνες του ορίου φτώχειας για τηλεπικοινωνίες και μεταφορές-μετακινήσεις για την προσέγγιση του αντίστοιχου ελάχιστου ορίου του προϋπολογισμού βασικών αναγκών, αλλά επιλέγουμε και για την πρώτη κατηγορία μια προσαύξηση της τάξης του 50% και διπλασιασμό της δεύτερης κατηγορίας. Για τις μεταφορές, το αυξημένο κόστος αντιπροσωπεύει έναν συνδυασμό μετακίνησης με μέσα μαζικής μεταφοράς και χρήσης (συντήρηση και καύσιμα) αυτοκινήτου ή μηχανής. Πιστεύουμε ότι και τα δύο όρια/κατώφλια υποεκτιμώνται σοβαρά προς τα κάτω (π.χ. αποκλείεται εντελώς

39. Ο βασικός λόγος για τη σχετικά μεγάλη αύξηση είναι η μεγάλη εισοδηματική ελαστικότητα που φαίνεται να έχει αυτή η κατηγορία δαπάνης.

ή έστω και περιστασιακή χρήση ταξί) και για τις δύο κατηγορίες, αλλά προσπαθούμε να ακολουθήσουμε όσο γίνεται πιο αυστηρή και λιτή προσέγγιση ιδίως από την πλευρά της έκτασης των αναγκαίων αγαθών/αξιών χρήσης για την ικανοποίηση κάθε κατηγορίας ανάγκης.

ε) Σε ενδιάμεσες δημοσιευμένες και αδημοσίευτες έρευνές μας διαπιστώσαμε ότι οι συνολικές μεταβολές στις τιμές των ειδών διατροφής για ολόκληρη την περίοδο από το 2010 ή το 2013 μέχρι το 2018 δεν ήταν αξιοσημείωτες και δεν επηρέασαν σχεδόν καθόλου το κόστος διατροφής του ορίου φτώχειας. Επιπλέον, στην παρούσα μελέτη για τον προϋπολογισμό απόλυτης φτώχειας αφαιρούμε την υπόθεση για καθημερινό κόστος διατροφής των περίπου 18 ευρώ ανά ενήλικο άτομο λόγω της ανάγκης παραμονής εκτός κατοικίας για ικανό χρονικό διάστημα. Το κόστος διατροφής μειώνεται έτσι σημαντικά σε σχέση με το προηγούμενο κόστος διατροφής του 2010 (και του 2013). Ωστόσο, η μεγάλη αύξηση των τιμών κατά την τρέχουσα περίοδο έχει αυξήσει σημαντικά, για πρώτη φορά από το 2010, το κόστος διατροφής ιδίως για τετραμελή και πενταμελή νοικοκυριά. Η αρχική έμφαση εδώ είναι στην κατασκευή του ορίου/κατωφλιού απόλυτης φτώχειας, ενώ ο προϋπολογισμός βασικών αναγκών ορίζεται σε επίπεδο 25% για τους ενήλικες και 20% για τα υπόλοιπα μέλη πάνω από τον προϋπολογισμό απόλυτης φτώχειας για όλους τους τύπους νοικοκυριών και θεωρούμε ότι θα μπορούσε εύλογα να περιλαμβάνει το ήμισυ του καθημερινού κόστους διατροφής των περίπου 18 ευρώ τον μήνα για τα ενήλικα άτομα του νοικοκυριού λόγω της ανάγκης παραμονής εκτός κατοικίας (στην απασχόλησή του) για ικανό χρονικό διάστημα.

στ) Οι δαπάνες για εκπαιδευτικές υπηρεσίες είναι ελαφρά μειωμένες σε σχέση με το παρελθόν και ως προς το κόστος τους και ως προς την ένταση της χρήσης τους λόγω της επίδρασης της κρίσης και της γενικότερης μείωσης του βιοτικού επιπέδου. Εδώ η αρχική κατασκευή αφορά τον προϋπολογισμό βασικών αναγκών (με πολύ λιτές, αυστηρές υποθέσεις), ενώ το όριο της απόλυτης φτώχειας για το κόστος εκπαίδευσης ορίζεται στο επίπεδο του 80% του προϋπολογισμού βασικών αναγκών.

ζ) Οι δαπάνες για ένδυση και υπόδηση επανεξετάστηκαν και προσαρμόστηκαν σημαντικά ιδίως ως προς το σκέλος της οριοθέτησης των αναγκαίων ποσοτήτων αγαθών/αξιών χρήσης που συγκροτούν το όριο απόλυτης φτώχειας καθώς και ως προς τις τιμές τους. Και για την κατηγορία αυτή έχουμε δύο εκτιμήσεις, μια για το όριο της απόλυτης φτώχειας και μια για τον προϋπολογισμό βασικών αναγκών με την πρώτη να ορίζεται στα τρία τέταρτα (75%) της δεύτερης που αποτελεί την αρχική βάση υπολογισμού. Σύμφωνα με τις Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών η μέση δα-

πάνη των νοικοκυριών για είδη ένδυσης και υπόδησης μειώθηκε δραστικά μεταξύ 60%-65% από το 2008 μέχρι το 2020-2021. Με βάση τις υποθέσεις μας για το όριο φτώχειας σε ένδυση και υπόδηση για το 2022, αυτό έχει μειωθεί κατά 50% σε σχέση με το αντίστοιχο όριο φτώχειας για ένδυση και υπόδηση της μελέτης του 2010, κάτι που συνιστά μια λογική και ρεαλιστική εξέλιξη.

η) Οι δαπάνες για υγεία (ιατρικές επισκέψεις, φάρμακα, εξετάσεις κ.ά.) αποτελούν ένα από τα πιο δύσκολα πεδία όσον αφορά τον καθορισμό των απολύτως αναγκαίων ποσοτήτων των σχετικών υπηρεσιών και αγαθών. Οι βασικές αιτίες είναι οι πολύ διαφορετικές ανάγκες που υπάρχουν ανάλογα με τον τύπο νοικοκυριού (π.χ. μονομελές ή διμελές νοικοκυριό που απαρτίζεται από νεαρά άτομα, τετραμελές νοικοκυριό με δύο ανήλικα παιδιά, μονομελές ή διμελές νοικοκυριό που απαρτίζεται από άτομα ηλικίας άνω των 70-75 ετών κ.ά.), οι ελλείψεις του δημόσιου συστήματος υγείας, το απαγορευτικό κόστος των ιδιωτικών υπηρεσιών υγείας κ.ά. Παρότι, σύμφωνα με τις Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών, η μέση δαπάνη για υπηρεσίες υγείας μειώθηκε μεταξύ 2008 και 2021 κατά 19,3%, το ποσοστό της στη συνολική δαπάνη αυξήθηκε από 6,4% στο αξιοσημείωτο 8,1% για το ίδιο διάστημα. Με δεδομένο, επίσης, ότι η μέση μηνιαία δαπάνη για αγαθά και υπηρεσίες υγείας ανήλθε στα 114,93 ευρώ το 2021 (με μέγεθος του μέσου νοικοκυριού τα 2,55 άτομα, αλλά και κάποιο ποσοστό από αυτή τη δαπάνη να αφιερώνεται σε ιδιωτικές υπηρεσίες υγείας από σχετικά εύπορα στρώματα), κρίνουμε ότι δεν μπορούμε να παραλείψουμε εντελώς αυτήν την κατηγορία από τους προϋπολογισμούς που κατασκευάζονται εδώ. Ως εκ τούτου, εντελώς ενδεικτικά υποθέτουμε ότι στον προϋπολογισμό απόλυτης φτώχειας η δαπάνη υγείας κυμαίνεται από 15 έως 35 ευρώ μηνιαία για το μονομελές μέχρι και το πενταμελές νοικοκυριό, ενώ για τον προϋπολογισμό βασικών αναγκών υποθέτουμε ότι το κόστος αυτό έχει διπλασιαστεί.

θ) Οι υπόλοιπες τρεις κατηγορίες καταναλωτικής δαπάνης της Έρευνας Οικογενειακών Προϋπολογισμών, δηλαδή «αναψυχή και πολιτισμός» (53,5 ευρώ μέση μηνιαία δαπάνη και 3,8% της συνολικής δαπάνης του μέσου νοικοκυριού των 2,55 ατόμων το 2021), «εστιατόρια, καφενεία και ξενοδοχεία» (126 ευρώ μέση μηνιαία δαπάνη και 8,9% της συνολικής δαπάνης) και «διάφορα αγαθά και υπηρεσίες» (121 ευρώ μέση μηνιαία δαπάνη τον μήνα και 8,5% της συνολικής δαπάνης) αντιστοιχούν στις δύο κατηγορίες «καθημερινά έξοδα (διασκέδαση κτλ.) – κοινωνική ζωή – αναψυχή – πολιτισμός» και «διάφορες άλλες ανάγκες (άθληση, διακοπές κ.ά.)» της ταξινόμησής μας, οι οποίες είναι οι λιγότερο αναπτυγμένες και το κόστος τους είναι

σχετικά δύσκολο να εκτιμηθεί με ακρίβεια, και για τον προϋπολογισμό φτώχειας και για τον προϋπολογισμό βασικών αναγκών. Σημειώνουμε, πάντως, ότι και οι τρεις (ιδίως οι δύο τελευταίες) αποτελούν κατεξοχήν «κοινωνικές» ανάγκες, όπως φαίνεται και από το γεγονός ότι μεταξύ 2008 και 2021 η μέση δαπάνη για την κατηγορία «αναψυχή και πολιτισμός» μειώθηκε κατά 47,6% (αρκετά περισσότερο ποσοστιαία από τη μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος), η μέση δαπάνη για «εστιατόρια, καφενεία και ξενοδοχεία» κατά 45,2% και η μέση δαπάνη για «διάφορα αγαθά και υπηρεσίες» κατά 43,2%. Έτσι, εντελώς ενδεικτικά για την κατηγορία «καθημερινά έξοδα (διασκέδαση κτλ.) – κοινωνική ζωή – αναψυχή – πολιτισμός» υποθέτουμε μια μηνιαία δαπάνη 30-40 ευρώ από το μονομελές μέχρι το πενταμελές νοικοκυριό και για την κατηγορία «διάφορες άλλες ανάγκες (άθληση, διακοπές, όψεις της κοινωνικής ζωής κ.ά.)» υποθέτουμε μια δαπάνη 15-50 ευρώ από το μονομελές μέχρι το πενταμελές νοικοκυριό. Αυτά τα σχετικά μικρά ποσά αφορούν τον προϋπολογισμό φτώχειας και τα διπλασιάζουμε για κάθε τύπο νοικοκυριού για την κατασκευή του προϋπολογισμού βασικών αναγκών, ο οποίος σίγουρα πρέπει να περιέχει υπολογίσιμες ποσότητες αγαθών που ικανοποιούν τυπικές «κοινωνικές» ανάγκες πέρα από τις στοιχειώδεις βασικές ανάγκες.

Γενικά, πάντως, παρά τις ουσιαστικές ποσοτικά προσαρμογές προς τα κάτω αρκετών απαραίτητων ποσοτήτων αγαθών/αξιών χρήσης, ως αντανάκλαση του περιβάλλοντος κρίσης που διατηρείται με διαδοχικά επεισόδια (οικονομική-χρηματοπιστωτική, υγειονομική, ενεργειακή κρίση) για πάνω από δέκα χρόνια (2010-2022), λόγω των σοβαρά αυξημένων την τελευταία περίοδο τιμών, τα επίπεδα που φτάνει ο προσωρινός και σε κάποιο βαθμό ελλιπής δείκτης για τις διάφορες κατηγορίες νοικοκυριών (βλ. Πίνακες 7.6 και 7.7 παρακάτω) υποδηλώνουν ότι το πρόβλημα της ανεπάρκειας των πόρων για την εξασφάλιση ενός ελάχιστα αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης (αυτού της απόλυτης φτώχειας) και ακόμη περισσότερο της κάλυψης ενός προϋπολογισμού βασικών αναγκών παραμένει οξυμμένο και πιθανόν να βρίσκεται στη χειρότερη φάση του στην πρόσφατη ιστορία της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας. Γνωρίζουμε από τις τελευταίες έρευνες της ΕΛΣΤΑΤ ότι για το 2019 ποσοστό 17,7% (19,6% το 2020) του πληθυσμού κατατάσσεται στον φτωχό πληθυσμό επειδή έχει χαμηλότερο εισόδημα από τα όρια (σχετικής) φτώχειας, 439 ευρώ (438 ευρώ το 2020) και 922 ευρώ (919 ευρώ το 2020) για τα μονομελή και τα τετραμελή νοικοκυριά αντίστοιχα. Η κατάταξη αυτή γίνεται όχι στη βάση της επαρκούς ικανοποίησης των ελάχιστων απαραίτητων αναγκών αλλά στη βάση της απόστασης από τα αντίστοιχα διάμεσα εισοδήματα στο σύνολο των κάθε τύπου νοικοκυριών. Οι λεπτομέρειες του

Πίνακα 7.6 και του Πίνακα 7.7 αποκαλύπτουν ότι ακόμη και οι ιδιαίτερα λιτές και ελλιπείς εκτιμήσεις μας (το κόστος φροντίδας και φύλαξης των παιδιών είναι από τις σοβαρότερες ελλείψεις) δίνουν συνολικά μεγαλύτερα όρια απόλυτης φτώχειας από αυτά της ΕΛΣΤΑΤ για τη σχετική φτώχεια (με όλους τους συνδυασμούς επιβάρυνσης ενοικίου), κάνοντας φανερό ότι το βιοτικό επίπεδο των επίσημων ορίων (σχετικής) φτώχειας είναι πραγματικά χαμηλό και πιθανά προβληματικό για την ομαλή αναπαραγωγή αυτού του πληθυσμού. Ο συνδυασμός των παραπάνω στοιχείων δείχνει αναμφίβολα ότι η φτώχεια με την κυριολεκτική σημασία του όρου, η απόλυτη φτώχεια είναι μια κατάσταση που ταλαιπωρεί σίγουρα πάνω από έναν στους πέντε κατοίκους της χώρας και πιθανόν πολύ περισσότερους.

Προκύπτει από τα παραπάνω ότι η ολοκλήρωση του προϋπολογισμού βασικών αναγκών και του ορίου φτώχειας και η σύγκρισή τους με τα διαθέσιμα εισοδήματα των νοικοκυριών αναδεικνύεται ως επείγουσα και επιτακτική ανάγκη και για την ερευνητική κοινότητα αλλά και για τη διαμόρφωση της κοινωνικής πολιτικής. Ακόμη περισσότερο τα επίπεδα στα οποία διαμορφώνονται αφενός το ελάχιστο αποδεκτό κόστος αναπαραγωγής και αφετέρου ένα πιο άνετο βιοτικό επίπεδο που επιτρέπει με κάποια ευκολία την ικανοποίηση των βασικών αναγκών κάθε τύπου νοικοκυριού υποδεικνύουν την ανεπάρκεια αμοιβών και εισοδημάτων (καθαρός βασικός μισθός 613 ευρώ, ακαθάριστος μέσος μισθός μερικής απασχόλησης που αφορά το ένα τρίτο των απασχολούμενων στον ιδιωτικό τομέα 476 ευρώ και καθαρός μισθός 340 ευρώ) και για την ατομική αναπαραγωγή και πολύ περισσότερο για τη δημιουργία οικογένειας και τη συνολική κοινωνική αναπαραγωγή χωρίς τον ενδεχόμενο κίνδυνο σοβαρής μείωσης του πληθυσμού.

Η τελευταία στήλη δείχνει την «κλίμακα ισοδυναμίας» που προκύπτει από τις υποθέσεις μας για τους διάφορους προϋπολογισμούς απόλυτης φτώχειας ανάμεσα στο διμελές, τριμελές, τετραμελές και πενταμελές νοικοκυριό σε σχέση με το μονομελές νοικοκυριό.

Συμπεραίνουμε από τα μεγέθη των Πινάκων 7.6 και 7.7 ότι ο καθαρός βασικός μισθός ενός πλήρως απασχολούμενου (όχι όμως και των μερικώς απασχολουμένων που αποτελούν το ένα τρίτο της ιδιωτικής απασχόλησης) επαρκεί για να καλύψει το όριο φτώχειας ενός μονομελούς νοικοκυριού, αλλά δεν επαρκεί για την κάλυψη του προϋπολογισμού βασικών αναγκών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7.6

Ενδεικτικός δείκτης απόλυτης φτώχειας 2022

Νοικοκυριά	1	2	3	4	5
Σύνολο	**598**	**871**	**1.230**	**1.521**	**1.741**
1. Διατροφή	130	261	345	429	513
2. Ένδυση-Υπόδηση					
Ένδυση	30	60,5	83,0	105,5	128,0
Υπόδηση	10	20,7	28,5	36,3	44,1
3. Έξοδα κατοικίας (ενοίκιο – ύδρευση – ενέργεια – θέρμανση, φόροι κ.ά.)	502	592	773	913	1.020
Ενοίκιο διαμερίσματος 25-105 τ.μ.	369	416	536	615	664
Ύδρευση – Αποχέτευση	8	13	18	23	35
Ηλεκτρική ενέργεια	62,08	68,87	85,86	102,85	109,65
Θέρμανση	31	54	78	102	127
Κοινόχρηστα	9	12	22	29	36
Φόροι/Τέλη και ΕΡΤ	7,7	10,4	13,2	15,8	18,5
Εξοπλισμός κουζίνας και μπάνιου (σαλονιού) – είδη υγιεινής, καθαριότητας (περιέχεται στο 8)					
(Μικροεπισκευές)	15	15	20	25	30
4. Μεταφορές-μετακινήσεις					
Μέσα μαζικής μεταφοράς	30	60	60	60	60
Αυτοκίνητο – μοτοσυκλέτα (βενζίνη, συντήρηση)	–	–	–	–	–

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

Νοικοκυριά	1	2	3	4	5
5. Τηλεπικοινωνίες					
Σταθερό τηλέφωνο	25	25	25	25	25
Κινητό τηλέφωνο	10	20	20	20	30
6. Εκπαίδευση	0	0	40	80	80
7. Υγεία – φάρμακα – εξετάσεις κτλ.	15	20	25	30	35
8. Πάγια/διαρκή αγαθά – αναλώσιμα οικιακής χρήσης	23	45	68	90	113
9. Καθημερινά έξοδα (διασκέδαση κτλ.) – κοινωνική ζωή – αναψυχή – πολιτισμός	30	30	30	30	40
10. Φροντίδα – φύλαξη παιδιών/ΕΝΦΙΑ	–/14,8	–/14,8	–/14,8	–/14,8	–/14,8
11. Διάφορες άλλες ανάγκες (άθληση, διακοπές κ.ά.)	15	30	50	50	50
Σύνολο με ενοίκιο	834	1.179	1.562	1.883	2.153
Επιβάρυνση «ενοικίου»	133	108	204	252	252
Σύνολο με «ενοίκιο»	**598**	**871**	**1.230**	**1.521**	**1.741**
		2/1=1,46	3/1=2,06	4/1=2,54	5/1=2,91

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί

ΠΙΝΑΚΑΣ 7.7

Ενδεικτικός προϋπολογισμός βασικών αναγκών 2022

Νοικοκυριά	1	2	3	4	5
ΣΥΝΟΛΟ	**803**	**1.202**	**1.625**	**1.988**	**2.301**
1. Διατροφή	171,9	334,9	413,9	514,9	616,0
2. Ένδυση-Υπόδηση					
Ένδυση	40,3	80,6	110,6	140,6	170,7
Υπόδηση	13,8	27,6	38	48,4	58,8
3. Έξοδα κατοικίας (ενοίκιο – ύδρευση – ενέργεια – θέρμανση, φόροι)	532	654	840	1.004	1.131
Ενοίκιο διαμερίσματος 25-105 τ.μ.	369	439	549	639	696
Ύδρευση – Αποχέτευση	8	13	18	23	35
Ηλεκτρική ενέργεια	81	90	112	134	143
Θέρμανση	40,3	70,2	101,4	132,6	165,1
Κοινόχρηστα	11	14	26	35	43
Φόροι/δημοτικά τέλη και ΕΡΤ	7,7	10,4	13,2	15,8	18,5
Εξοπλισμός κουζίνας και μπάνιου (σαλονιού) – είδη υγιεινής, καθαριότητας (περιέχεται στο 8)					
(Μικροεπισκευές)	15,0	18,0	24,0	30,0	36,0
4. Μεταφορές – μετακινήσεις					
Μέσα μαζικής μεταφοράς	60	120	120	120	120
Μοτοσυκλέτα – αυτοκίνητο (βενζίνη, συντήρηση)					

(*Συνέχεια στην επόμενη σελίδα*)

Νοικοκυριά	1	2	3	4	5
5. Τηλεπικοινωνίες					
Σταθερό τηλέφωνο	37,5	37,5	37,5	37,5	37,5
Κινητό τηλέφωνο	15	30	30	30	45
6. Εκπαίδευση	0	0	50	100	120
7. Υγεία – φάρμακα – εξετάσεις κτλ.	30	40	50	60	70
8. Πάγια/διαρκή αγαθά – αναλώσιμα οικιακής χρήσης	34	68	101	135	169
9. Καθημερινά έξοδα (διασκέδαση κτλ.) – κοινωνική ζωή – αναψυχή – πολιτισμός	60	60	60	60	80
10. Φροντίδα – φύλαξη παιδιών/ΕΝΦΙΑ	–/14,8	–/14,8	–/14,8	–/14,8	–/14,8
11. Διάφορες άλλες ανάγκες (άθληση – διακοπές)	30	60	100	100	100
Σύνολο με ενοίκιο	1.039	1.527	1.966	2.365	2.732
Επιβάρυνση «ενοικίου»	133	114	209	262	265
Σύνολο με «ενοίκιο»	**803**	**1.202**	**1.625**	**1.988**	**2.301**
		2/1=1,50	3/1=2,03	4/1=2,48	5/1=2,87
Προϋπολογισμός βασικών αναγκών/Προϋπολογισμός φτώχειας	1,34	1,38	1,32	1,31	1,32

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί

Τα εισοδήματα των μισθωτών των δύο τελευταίων χρόνων είναι απαγορευτικά για τη συντήρηση ή τη δημιουργία οικογένειας και το ίδιο χαμηλά βρίσκονται και τα εισοδήματα των συνταξιούχων. Σύμφωνα με στοιχεία του ΕΦΚΑ τον Ιούνιο του 2021, 2.545.591 άτομα ήταν το σύνολο των ασφαλισμένων στον ιδιωτικό τομέα, 1.810.296 άτομα ήταν το σύνολο των ασφαλισμένων με πλήρη απασχόληση (71,1%), 741.286 άτομα ήταν το σύνολο των ασφαλισμένων με μερική απασχόληση (29,1%), 1.163,07 ευρώ μεικτά (ή 1.015 ευρώ καθαρά) ήταν ο μέσος μισθός πλήρους απασχόλησης, και 398,07 ευρώ μεικτά (ή 330 ευρώ καθαρά) ήταν ο μέσος μισθός μερικής απασχόλησης. Προκύπτει, λοιπόν, ότι 943,05 ευρώ μεικτά (ή 817 ευρώ καθαρά) ήταν ο μέσος μισθός για το σύνολο των ασφαλισμένων, κάτι που σημαίνει ότι ακόμη και το διμελές νοικοκυριό πρέπει να έχει πάνω από έναν εργαζόμενο πλήρους απασχόλησης για να αναπαράγεται ομαλά.

Για το σύνολο του 2021, το 56% των μισθωτών του ιδιωτικού τομέα αμειβόταν με μεικτό μισθό κάτω των 900 ευρώ, ενώ περίπου το 18% των εργαζομένων έπαιρνε μισθούς που δεν ξεπερνούσαν τα 500 ευρώ, σύμφωνα με τα απολογιστικά στοιχεία του συστήματος «Εργάνη». Παράλληλα το 63,6% πληρωνόταν με λιγότερα από 1.000 ευρώ μεικτά μηνιαίως, ενώ από τους συνολικούς μισθωτούς του ιδιωτικού τομέα που ανέρχονταν σε 2.163.610 άτομα τα 395.115 άτομα (18,26%) εισέπρατταν έως 500 ευρώ τον μήνα (μεικτά) και 1.017.728 εργαζόμενοι (47,04%) λάμβαναν μισθό που δεν υπερέβαινε τα 800 ευρώ (μεικτά). Είναι προφανής η αναντιστοιχία των πραγματικών αμοιβών με αυτές που δυνητικά θα εξασφάλιζαν αποφυγή της φτώχειας και πολύ περισσότερο την άνετη και πλήρη ικανοποίηση των βασικών αναγκών ενός νοικοκυριού με περισσότερα του ενός μέλη.

Αντίστοιχα, από τα στοιχεία του ΕΦΚΑ γνωρίζουμε ότι τον Οκτώβριο του 2022 σχεδόν οι μισοί συνταξιούχοι (44,86% ή 1.106.341 άτομα από τους 2.465.985 συνταξιούχους) έπαιρναν κύρια σύνταξη που δεν υπερέβαινε τα 700 ευρώ μεικτά.

Η όλο και πιο συχνή χρήση στον δημόσιο διάλογο του όρου «φτωχοποίηση» και μάλιστα ως απειλή ή παγιωμένη κατάσταση για μεγάλα τμήματα του πληθυσμού είναι ενδεικτική των τάσεων που περιγράψαμε πιο πάνω. Η πραγματικότητα των χρόνια στάσιμων και για αυτό πολύ χαμηλών πλέον μισθών και άλλων εισοδημάτων σε συνδυασμό με τις αυξανόμενες τιμές πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη το συντομότερο δυνατόν πρώτα στον καθορισμό και στη διαμόρφωση μισθών, συντάξεων και άλλων εισοδημάτων και κατόπιν στη διαμόρφωση της κοινωνικής πολιτικής, η οποία μπορεί να είναι αρωγός αλλά στην καλύτερη περίπτωση με δευτερεύοντα ρόλο και με περιορισμένες δυνατότητες στην προσπάθεια εξασφάλισης ενός αξιοπρεπούς βιοτι-

κού επιπέδου για όλον τον πληθυσμό. Στην πραγματικότητα, βέβαια, το καθιερωμένο δόγμα της αναγόρευσης του πληθωρισμού στον μεγαλύτερο κίνδυνο για την οικονομική λειτουργία χρησιμοποιείται όλο και περισσότερο από κυβερνήσεις και Κεντρικές Τράπεζες για να αποτρέψει την όποια έστω και μικρή αύξηση μισθών, οι οποίοι με αυτόν τον τρόπο υπολείπονται ακόμη περισσότερο από το επίπεδο τιμών, μειώνοντας παραπέρα το βιοτικό επίπεδο ιδίως των εργαζομένων και των συνταξιούχων. Αυτή η ανισορροπία μεταξύ εισοδημάτων και κόστους ζωής οφείλει να αναγνωρισθεί ως το σημαντικότερο οικονομικό πρόβλημα της εποχής και να αντιμετωπιστεί κατάλληλα με ουσιαστικές αυξήσεις μισθών, συντάξεων και παράλληλη μείωση τιμών ιδίως για τα αναγκαία αγαθά.

Βιβλιογραφία

Allegretto, S. (2005). "Basic family budgets: Working families' incomes often fail to meet living expenses around the U.S.", Briefing Paper #165, Washington, D.C., Economic Policy Institute, http://www.epi.org/content.cfm/bp165.

Bergmann, B. (2000). *Deciding who's poor*, Boston: Dollars & Sense.

Boushey, H., Brocht, C., Gundersen, B. and Bernstein, J. (2001). *Hardships in America: The Real Story of Working Families*, Washington, D.C.: Economic Policy Institute.

Bradshaw, J. (ed.) (1993). *Budget standards for the UK*, Avebury: Aldershot.

Bradshaw, J., Mitchell, D. and Morgan, J. (1987). "Evaluating Adequacy: The Potential of Budget Standards", *Journal of Social Policy*, 16(2), pp. 165-181.

Callan, T. and Nolan, B. (1991). "Concepts of Poverty and the Poverty Line", *Journal of Economic Surveys*, 5(33), pp. 243-261.

Chrysohoou, C., Dimitriadis, K., Maragiannis, J., Roussos, D., Lazaros, G., Zaromitidou, M., Vogiatzi, G., Siasos, G., Pitsavos, C. and Stefanadis, C. (2010). *Moderate coffee consumption improves aortic distensibility in hypertensive elderly individuals. Ikaria study*, Stockholm: European Heart Journal, http://spo.escardio.org/abstract-book/presentation.aspx?id=93301.

Citro, C. and Michael, R. (eds.) (1995). *Measuring Poverty: A New Approach*, Washington, D.C.: National Academy Press.

Coccia, G. and Grassi, D. (2000). *A proposal for an absolute poverty line in Italy, mimeo*, Rome: National Institute of Statistics.

Dayne, L. (2016). "How Airbnb Short-Term Rentals Exacerbate Los Angeles's Affordable Housing Crisis: Analysis and Policy Recommendations", *Harvard Law & Policy Review*, 10, pp. 229-253.

Dollars & Sense (2006). "Issue of January/February", https://www.dollarsandsense.org/archives/2006/0106toc.html

ESC Congress (2010). www.escardio.org

EUPHIX (2007). *Food, Nutrition, Physical Activity and Cancer: Recommendations*, European Union Public Health Information & Knowledge System, www.euphix.org

EUPHIX (2009). *Food, Nutrition, Physical Activity and Cancer: Determinants of food, nutrition and physical activity*, European Union Public Health Information & Knowledge System, www.euphix.org

Eurostat (2022). *Distribution of population by tenure status, type of household and income group – EU-SILC survey*, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_LVH002__custom_137548/bookmark/map

Fisher, G. (1995). "Is There Such a Thing as an Absolute Poverty Line Over Time? Evidence from the United States, Britain, Canada, and Australia on the Income Elasticity of the Poverty Line", Unpublished Paper, http://www.census.gov/hhes/www/povmeas/papers/elastap4.html

Fisher, G. (2007). *An overview of recent work on standard budgets in the United States and other Anglophone countries*, U. S. Department of Health and Human Services.

Foster, J.E. (1998). "Absolute versus Relative Poverty", *American Economic Review*, 88(2), pp. 335- 341.

Goedhart, T., Halberstadt, V., Kapteyn, A. and Van Praag, B. (1977). "The Poverty Line: Concept and Measurement," *Journal of Human Resources*, 12(4), pp. 503-520.

Guttentag, D. (2013). "Airbnb: disruptive innovation and the rise of an informal tourism accommodation sector", *Current Issues in Tourism*, 18(12), pp. 1192-1217, DOI: 10.1080/13683500.2013.827159

ILO (1976). *Employment, growth and basic needs: A one world problem, report of the Director-General of the International Labour Office,* Geneva: International Labour Organization.

Kotsila, D. and Polychronidou, P. (2021). "Determinants of household electricity consumption in Greece: a statistical analysis", *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 10(1), https://doi.org/10.1186/s13731-021-00161-9

Labrinidis, G., Maniatis, Th., Bassiakos, Y. and Passas, C. (2010). "Issues in measuring absolute poverty: the case of Greece", *Argumentum*, 2(2), pp. 87-108.

Labrinidis, G., Maniatis, Th., Oikonomou, A. and Papadopoulou, M. (2012). "Needs as the Determinant of Absolute Poverty: Estimating the Cost of Nutrition, Clothing,

Footwear, and Transportation in Greece", *International Journal of Management Concepts and Philosophy*, 6(1/2).

Missos, V. (2020). "Introducing a Safety Net: The Effects of Neoliberal Policy on Welfare, Poverty, and the Net Social Wage during the Greek Crisis", *Review of Radical Political Economics*, 53(1), pp. 58-76.

Orhansky, M. (1965). "Counting the poor: another look at the poverty profile", *Social Security Bulletin*, 28(1), pp. 3-29.

Papatheodorou, C. and Papanastasiou, S. (2018). "The Greek depression: Poverty outcome and welfare responses", *East-West Journal of Economics and Business*, XXI(1–2), pp. 205–222.

Renwick, T. and Bergmann, B. (1993). "A budget-based definition of poverty, with an application to single-parent families", *Journal of Human Resources*, 28, pp. 1-24.

Sans, A.A. and Domínguez, A.Q. (2016). "Unravelling Airbnb: Urban Perspectives from Barcelona", in Russo, A.P. and Richards, G. (eds.), *Reinventing the Local in Tourism: Producing, Consuming and Negotiating Place*, Bristol: Blue Ridge Summit: Channel View Publication.

TEE (1996). "A house for all in humane and sustainable settlements. About housing of disadvantaged social groups in today's Greece", in *United Nations Conference on Human Settlements (HABITAT II)*, *Istanbul, 3-14 June 1996.*

U.S. Census Bureau (2003). *Poverty in the United States: 2002* (Current Population Reports, P60-222), Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office.

van Eeuwijk, P. (2007). "The power of food: mediating social relationships in the care of chronically ill elderly people in urban Indonesia", in Weichart, G. and van Eeuwijk, P. (eds.), *Food Chains: Eating, drinking, feeding - framing social relations, Anthropology of food*, www.aof.revues.org/index2052.html

WCRF (2007). *Food, Nutrition, Physical Activity and the Prevention of Cancer: a global perspective, Second Expert Report*, Washington DC: AICR, World Cancer Research Fund and American Institute for Cancer Research.

Weichart, G. and van Eeuwijk, P. (2007). "Preface", *Anthropology of Food*, http://aof.revues.org/index1742.html

WHO (2003a). *Food-based dietary guidelines in the WHO European Region*, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/107490/E79832.pdf?sequence=1&isAllowed=y

WHO (2003b). *Comparative analysis of food and nutrition policies in WHO European Member States: summary report*, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/107512/e81507.pdf?sequence=1&isAllowed=y

WHO (2004). *Global strategy on Diet, Physical Activity and Health*, https://www.who.int/publications/i/item/9241592222

WHO (2009). *Global health risks: mortality and burden of disease attributable to selected major risks*, http://www.who.int/healthinfo/global_burden_disease/GlobalHealthRisks_report_full.pdf

Bowles, S., Edwards, R. and Roosevelt, F. (2015). *Κατανοώντας τον Καπιταλισμό. Ανταγωνισμός, Εντολή, Μεταβολή*, μτφρ. Ζ. Σαλιμπά, Αθήνα: Gutenberg.

ΕΛΣΤΑΤ (2000). *Απογραφή οικοδομών - κτιρίων της 1ης Δεκεμβρίου 2000*, http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/BUCKET/A1601/Other/A1601_SKT01_TB_DC_00_2000_01_F_GR.pdf

ΕΛΣΤΑΤ (2010). *Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών, 2008*, www.statistics.gr

ΕΛΣΤΑΤ (2012). *Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών 2010* (Δελτίο Τύπου), www.statistics.gr

ΕΛΣΤΑΤ (2013). *Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών 2011* (Δελτίο Τύπου), www.statistics.gr

ΕΛΣΤΑΤ (2020). *Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών 2019* (Δελτίο Τύπου), www.statistics.gr

ΕΛΣΤΑΤ (2022α). *Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών* (Δελτίο Τύπου), www.statistics.gr

ΕΛΣΤΑΤ (2022β). *Κίνδυνος Φτώχειας. Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών, 2021*, www.statistics.gr

ΚΑΝΕΠ (2008). *Φτώχεια, ανισότητες και εκπαίδευση στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ.

Λαμπρινίδης, Γ., Μανιάτης, Θ., Βρυνιώτη, Β. και Παπαδοπούλου, Μ. (2009). «Μια προσέγγιση της φτώχειας στην Ελλάδα στην βάση των αντικειμενικών αναγκών, ΠΑΦ-ΕΑΚ», Πόρισμα 2008, κεφ. 6, http://poverty.gr/el/porisma2008

Λαμπρινίδης, Γ., Μανιάτης Θ., Μπασιάκος, Γ., Οικονόμου, Α., Παπαδοπούλου, Μ. και Πασσάς, Κ. (2010). *Εμπειρική προσέγγιση της απόλυτης φτώχειας στην Ελλάδα: Οι ανάγκες για Κατοικία, Διατροφή, Ένδυση-Υπόδηση, Μεταφορά* (Μελέτη 5), Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ.

Μανιάτης, Θ. και Μπασιάκος, Γ. (2020). *Το όριο της (απόλυτης) φτώχειας στην ελληνική οικονομία – θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση*, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ, https://ineobservatory.gr/publication/to-orio-tis-apolytis-ftocheias-stin-elliniki-oikonomia-theoritiki-kai-empeiriki-dierevnisi/

Μαρξ, Κ. (1867). *Κεφάλαιο*, τ. Ι, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Ματσαγγάνης, Μ., Λεβέντη, Χ. και Καναβιτσά, Ε. (2012). *Διαστάσεις της Φτώχειας στην Ελλάδα της Κρίσης, Ομάδα Ανάλυσης Δημόσιας Πολιτικής*, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ματσαγγάνης, Μ., Λεβέντη, Χ., Καναβιτσά, Ε. και Φλεβοτόμου, Μ. (2017). *Μια Αποδοτικότερη Πολιτική για την Καταπολέμηση της Ακραίας Φτώχειας*, Αθήνα: Διανέοσις.

Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας (1999). «Διατροφικές Οδηγίες για Ενήλικες στην Ελλάδα», *Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής*, 16(6), σελ. 615-625.

ISBN: 978-618-5668-63-1

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΕΤΠΑ & ΤΣ
ΕΥΔ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ «ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ»

ΕΠΑνΕΚ 2014-2020
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ

ΕΣΠΑ
2014-2020
ανάπτυξη - εργασία - αλληλεγγύη

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης